

159879

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

TÜRKİYE SELÇUKLU – ALTIN ORDA İLİŞKİLERİ
SİYASİ , EKONOMİK , SOSYO-KÜLTÜREL
1242-1308

YÜKSEK LİSANS TEZİ

EMEL KILIÇ

Tez Danışmanı :

Doç. Dr. İlhan ERDEM

ANKARA - 2005

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİMDALI

**TÜRKİYE SELÇUKLU – ALTIN ORDA İLİŞKİLERİ
SİYASİ, EKONOMİK, SOSYO-KÜLTÜREL
1242-1308**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı : Doç. Dr. İlhan ERDEM

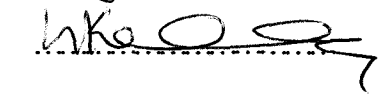
Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı :

İmzası

~~Prof. Dr. Melek DELİBAŞI~~
Doç. Dr. İlhan ERDEM
Doç. Dr. Hicabi KURLANGIÇ

~~Dr. Melek DELİBAŞI~~

Tez Sınav Tarihi 29.08.2005

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
ÖNSÖZ.....	IV
KISALTMALAR.....	VIII
KAYNAK VE ARAŞTIRMALAR	IX
GİRİŞ.....	1
Türkiye Selçuklu Merkezî İdaresinin Zayıflaması ve Anadolu'ya Moğol Müdahalesini Başlatan Tarihi Zemin.....	2

Birinci Bölüm

TÜRKİYE SELÇUKLU – ALTIN ORDA SİYASÎ İLİŞKİLERİ

(1242 -1308)

A) Altın Orda Devleti'nin Kuruluş Sürecine Genel Bir Bakış.....	11
B) Moğollar' ın Yakındoğu'daki İlk İlhan'ı Batu Han'ın Anadolu Üzerindeki Hak ve Yetkileri.....	14
C) II .Gıyâseddin Keyhüsrev Döneminde Türkiye Selçuklu-Altın Orda İlişkileri	
Batu Han'a Elçiler Gönderilmesi ve Tâbiyet Anlaşmasının Altın Orda Han'ına Tasdik Ettirilmesi (1245).....	18
D) II.İzzeddin Keykavûs'un İlk Hakimiyet Döneminde Türkiye Selçuklu Altın Orda İlişkileri (1246-1249).....	23
Türkiye Selçuklu Devleti'nde bir Altın Orda Veziri.....	24
E) Ortak Saltanat Yıllarında Türkiye Selçuklu-Altın Orda İlişkileri (1249- 1254).....	30

1.Batu Han'ın Elçilerinin Konya'ya gelmesi ve Altın Orda'ya Gönderilen Elçilik Heyeti.....	32
2. Batu Han'ın bağılılığını bildirmesi için Selçuklu sultanına elçiler göndermesi.....	36
3.Batu Han'ın Selçuklular' ı Himayesi.....	40

F) Yakın Doğu Siyasî Dengelerinin Türkiye Selçuklu-Altın Orda İlişkilerine Etkileri

1.Altın Orda Devleti'nde Taht Bunalımları ve Türkiye Selçuklu Siyasetinde İlhanlı Üstünlüğünün Başlaması.....	42
2.Altın Orda Memlûk İttifakına Karşı İlhanlı-Bizans Yakınlaşmasının Türkiye Selçuklu –Altın Orda İlişkilerine Etkisi.....	51
3.Bizans Esaretindeki II. İzzeddin Keykâvus'un Berke Han Tarafından Kurtarılması.....	53
G)II.İzzeddin Keykavûs ve Türkmenleri Altın Orda Topraklarında.....	59

İkinci Bölüm

TÜRKİYE SELÇUKLU-ALTIN ORDA EKONOMİK İLİŞKİLERİ

A)Ticaret

1.Türkiye Selçuklu Sultanlarının Ekonomik Politikalarına ve Altın Orda Devleti Kurulmadan Önce Selçuklu Karadeniz Ticaretine Genel Bir Bakış.....	74
2.Kuruluş Döneminde Altın Orda Devleti'nin Ticarî Politikası	79
3.Türkiye Selçuklu ve Altın Orda Ticaretinde Mallar.....	81
4.Türkiye Selçuklu ve Altın Orda Ticaret Yolları ve Kervansaraylar.....	91

5.Türkiye Selçuklu Altın Orda Ticaretinin Merkezleri.....	99
6.Pazarlar.....	105
B) Altın Orda'ya Tâbiyet Döneminde Türkiye Selçuklu Para Ekonomisi.....	109
C)Vergiler.....	109

Üçüncü Bölüm

TÜRKİYE SELÇUKLU-ALTIN ORDA SOSYO-KÜLTÜREL İLİŞKİLERİ

A)Türkiye Selçuklu Sosyo-Kültürel Hayatında Moğol Etkileri.....	116
1. İdarî Sistem.....	117
2.Fikrî Hayat.....	119
3.Dil ve Edebiyat.....	120
4.Mimarî ve Sanat.....	121
5.Moğollar' ın Türkiye Selçuklu Dinî Hayatına Etkileri.....	122
B)Altın Orda Sosyo-Kültürel Hayatında Türkiye Selçuklu Etkileri.....	125
1.Şehircilik ve Mimari.....	127
2.Altın Orda Dinî Hayatında Türkiye Selçuklu Etkileri.....	141
SONUÇ.....	150
ÖZET.....	158
ABSTRACT.....	161
BİBLİYOGRAFYA.....	164
EKLER	

ÖNSÖZ

Moğollar Yakındoğu'da belirlediğinde onların önlenemez ilerleyişi şüphesiz tüm dünya tarihinin en önemli dönüm noktalarından birisi oldu ancak Moğollar Türkiye Selçuklu Devleti tarihini Moğollar öncesi ve Moğollar sonrası şeklinde kesin hatlarla ayrılabilir kadar çok etkilediler. Bu nedenle Türkiye Selçuklu tarihinde Moğol faktörü tarihçiler tarafından çok incelenmiştir. Ancak Altın Orda-Selçuklu ilişkileri üzerinde yeterince durulmamıştır. Oysa tâbiyet döneminde Altın Orda'nın Selçuklu ülkesinde Moğol rejimini yerleştirme adına oynadığı rolün saptanması çok önemlidir. Moğollar'ın Anadolu'daki ilk İlhan'ı Altın Orda Hanı Batu Han olduğuna göre Anadolu'da Moğol rejiminin kurulması Altın Orda Hanlığı'ndan bağımsız biçimde düşünülemez. Bu nedenle tezde Selçuklu ülkesinde Moğol etkilerinin ilk devresi ele alınmıştır.

Tezde Türkiye Selçuklu merkezli bir bakış açısı ağırlık taşımaktadır. Türkiye Selçuklu siyasal, ekonomik, sosyo-kültürel hayatında Altın Orda Hanlığı'nın yeri ve Altın Orda Devleti için Selçuklu faktörünün önemi saptanmaya çalışılmıştır. Temelde siyasi ilişkiler, ekonomik ilişkiler, sosyal yaşam ve kültürel alanda etkileşimler olmak üzere bir sınıflandırma yapılmıştır. Tezin giriş kısmında iki ülkeyi karşı karşıya getiren tarihi zemin ele alınmış; Türkiye Selçuklu Devleti'ni yıkılışa sürükleyen ve Selçuklu siyasetinde Moğol müdahalesine ortam hazırlayan siyasi tarihe kısaca değerlendirilmiştir.

Tez başlıca üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Türkiye Selçuklu ve Altın Orda siyasi ilişkileri değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu bölümde öncelikle Altın Orda Devleti'nin kuruluş süreci genel bir bakışla ele alınmış ve Altın

Orda İlhanlık sürecinde Batu Han'ın hak ve yetkileri belirlenmeye çalışılmış ardından Türkiye Selçuklu-Altın Orda siyasi ilişkileri II.İzzeddin Keykâvus'un sultanlığına son verilmesine kadar Selçuklu sultanlarının hakimiyet devrelerine göre sınıflandırılarak değerlendirilmiştir. Bu bölümde ayrıca Yakın Doğu siyasi dengelerinin iki devletin ilişkilerine etkileri incelenmiştir. Keykâvus Türkiye Selçuklu-Altın Orda siyasi ilişkilerinde bir kriter kabul edilebilmektedir. 1256 yılından sonra Selçuklular'ın Altın Orda ile siyasi ilişkileri önemli oranda kopmakla birlikte Kırım topraklarında Selçuklu sultan ve tebâasının yaşam biçimleri bu bölümü de siyasi ilişkiler başlığı altında incelemeyi zorunlu kılmıştır. Gerekli görülen yerlerde İlhanlı , Bizans ve Memlûk Devletleri ile ilişkileri de dikkate alınmıştır. Ele alınan dönemde Yakın Doğu siyasi dengeleri teze Türkiye Selçuklu-Altın Orda ilişkilerini etkilemeleri ölçüsünde dahil edilmiştir. Siyasi ilişkiler bölümü Altın Orda topraklarında Selçuklular'ı ele aldıktan sonra Selçuklu Devleti'nin yıkılış sürecine kısa bir bakışla tamamlanmıştır. İkinci bölüm Türkiye Selçuklu-Altın Orda ekonomik ilişkilerini değerlendirmeye yöneliktir. Bu bölümde öncelikle ticari ilişkiler ardından Altın Orda ilhanlığında Selçuklu para ekonomisi ve Altın Orda Devleti tarafından Selçuklular'dan alınan vergiler konusu ele alınmıştır. Sosyo-Kültürel ilişkiler hakkında bilgi veren üçüncü bölüm bu alandaki öncü çalışmalardan biridir. Bu bölümde iki kültür arası bağlantılar dil ve edebiyat, mimari ve sanat bağlamında saptanmaya ; Selçuklu-Altın Orda dinsel etkileşimi irdelenmeye ve kaynakların sunduğu sınırlı veriler ışığında Selçuklu İslâm anlayışının Kırım kültüründeki izleri takip edilmeye çalışılmıştır.

Türkiye Selçuklu-Altın Orda sosyal ve kültürel bağlantılarını ortaya koyma çabası son derece önemli ancak problematik bir konudur. Sorun her şeyden önce bu konunun hak ettiği ilgiyi görememesidir. Bu açıdan Kırım kültüründeki Selçuklu etkisini ortaya koymak ve bu etkiyi dünyaya tanıtmak en çok Türk tarihçilerinin görevi olsa gerektir. Tezde yazılı kaynaklar ve arkeolojik veriler ışığında Türkiye Selçuklu ve Altın Orda devletleri arasındaki kültürel etkileşimi saptamak yolundaki bilgilerimizi biraz daha arttırmaya çalışılmıştır. Şüphesiz bu tez çok yönlü incelemeler gerektiren bu denli kapsamlı bir sorunu çözmek yolunda sadece küçük bir adımdır ve gelecekte bilimin ortaya çıkaracağı yeni veriler ışığında bu çalışmanın daha da ileri götürüleceği açıktır. Amacımız daha önce fazla ele alınmamış bu sahadaki bilgilerimizi bir adım daha öteye taşımaktır.

Türkiye Selçuklu –Altın Orda ilişkilerinde teşkilatlanma anlamında bir etkileşimi kesin verilerle ortaya koyamadığımız için teşkilatlanma hakkındaki incelemelerimizin büyük bir bölümünü teze dahil edilmemiştir. Özellikle Kırım topraklarında Ahilik’ in yayılmasına yönelik araştırmalarımız bu yöndeki bir etkileşime işaret etmekle birlikte mevcut kaynaklar araştırmacılara kesin yargılarda bulunma imkânı vermemektedir. Bu konu hakkında ulaştığımız sonuçları ayrı bir bölüm oluşturmadan dipnotlarda vermeyi uygun bulduk.

Tezimi hazırlarken pek çok kişinin ilgi ve desteğini gördüm ve bu değerli yardımlara birer cümleyle de olsa teşekkürü borç biliyorum. Tez çalışmamdan çok önce değerli dersleri ile bana Selçuklu tarihini sevdiren , beni bu alanda çalışmaya teşvik eden,tezim sırasında da bilimsel danışmanlığımı yaparak çalışmanın bu noktaya gelmesini sağlayan Doç .Dr. İlhan ERDEM hocama

minnettarım. Başta tarih metodolojisi olmak üzere meslekî anlamda ilk adımlarımı sağlam atmamı sağlayan hocam Prof.Dr.Melek DELİLBAŞI ve Altın Orda gibi daha önce pek iyi bilmediğim bir alanda daima rehberim olan ve Türkiye’de bulamadığım Rusça araştırmaları temin etmemi sağlayan Doç.Dr. Hakan KIRIMLI hocama ve tezimi değerlendirerek ilgili düzeltmeleri yapmamda büyük katkıda bulunan Doç.Dr.Hicabi KIRLANGIÇ hocama şükran borçluyum. İki devlet arası ilişkileri saptama çabası bir Ortaçağ tarihçisi için bir dizi sorunu beraberinde getiren bir konudur . Özellikle bu çabayı kaynakların büyük ölçüde sustuğu , araştırmaların o ölçüde ilgisiz kaldığı süreçlerde gerçekleştirmeye çalışıyorsanız işiniz gerçekten zordur.Bu nedenle tezimi oluştururken şu ana kadar sadece Türkiye’de değil yabancı ülkelerde de yayınlanmış tüm araştırmalara ulaşmaya çalıştım. Bu çalışmaları benim için anlaşılır kılmak adına Rusça çevirilerimi yapan arkadaşlarım Ganijamal KUSHENOVA ve Mehmet MÜRSELOV’a, Fransızca çevirilerim için Serpil AKTAN’a çok teşekkür ediyorum. Ayrıca araştırmam sırasında kütüphanelerini kullanmama izin veren hocalarım Murat KEÇİŞ ve Mustafa UYAR’a ve çalışmalarım sırasında maddi ve manevi desteğini hiçbir zaman esirgemeyen aileme katkılarından dolayı teşekkürü borç biliyorum.

Emel KILIÇ

Ankara 2005

KISALTMALAR :

DTCFD: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi

BSOAS : Bulletin of the School of Oriental and African Studies ,

Eİ. :Encyclopedia of Islam

FÜEFD:Fırat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi

GAL :Geschichte der Arabischen Litteratur

İA: İslâm Ansiklopedisi

İSAR :İslâm Tarih , Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı

İTOİAE : İzvestiya Tavriçeskogo Obşşestva İstorii , Arheologii i Etnografii

İÜEFTD:İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi

NV : Noviy Vostok

S : Sayı

s : sayfa

SA : Sovetskaya Arxeologiya

SAD : Selçuklu Araştırmaları Dergisi

TAD : Tarih Araştırmaları Dergisi

TDAD:Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi

TDV : Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı

TDVİA:Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

THİTM:Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası

TK : Türk Kültürü

TKA : Türk kültürü Araştırmaları

TM: Türkiyât Mecmuası

TTK : Türk Tarih Kurumu

KAYNAK VE ARAŞTIRMALAR

I) KAYNAKLAR

Ele aldığım tarih kesiti her iki devletin içinde bulunduğu siyasi ve sosyal şartlar nedeniyle kaynaklar bakımından en problemli dönemdir. Türkiye Selçuklu-Altın Orda ilişkileri açısından ana kaynağımız vekâyinâmelerdir. Bu dönemde Anadolu ve Memlûk sahasında yazılmış eserler önemlidir. Vekâyinâmeler dışında yine İslâm coğrafyasında yazılmış seyahatnâmeler, menâkıbnâmeler ,mektuplar gibi edebi ürünler de önem arz eder. Ayrıca ana kaynaklarımıza yardımcı olarak Bizans,Süryani,Rus,Ermeni tarih ve yazın örneklerinden de yararlanılmıştır. Altın Orda tarihi için özel bir yeri olan kaynak türü de “yarlıklar”dır ve Selçuklu kaynağımız İbn Bîbî ‘nin anlatımlarından Altın Orda Devleti tarafından Türkiye Selçuklu Devleti’ne de çeşitli vesilelerle yarlıklar verilmiş olduğunu biliyoruz ancak bu yarlıkların tam metni elimize ulaşamamıştır,İbn Bîbî de bu belgelerin içeriğini kısaca belirtmekle yetinmiştir. Şimdi kaynak eserleri tezimiz kapsamında ele alalım.

A)Vekâyinâmeler

1)Farsça Vekâyinâmeler:

Farsça vekâyinâmeler Türkiye Selçuklu tarihine yönelik araştırmalarda en önemli kaynak grubunu oluşturlar.Ancak Selçuklu dönemi vekâyinâmelerinin tamamı günümüze ulaşamamıştır.

a)Selçuklu Vekâyinâmeleri

İbn Bîbî Nâsireddin Hüseyin b. Muhammed

el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umûri'l-Alâiyye

Aslen Harzemli olan İbn Bîbî Konya'ya Alâeddin Keykubad döneminde gelmiştir. Babası 670/1272 yılına kadar Türkiye Selçukluları'nın hizmetinde çalışmıştır. İbn Bîbî 680/1282yılı civarındaki ölümüne kadar Türkiye Selçukluları divan kâtipliğini yapmıştır.Hayatı hakkında bildiklerimiz eserinde verdiği kayıtlarla sınırlıdır. İbn Bîbî muhtemelen Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde (1262-1283) darü'l inşa-yi saltanat veya tuğra divanında reisliğe başlamıştır. 1296 yılına kadar yaşayan İbn Bîbî 'nin eseri Türkiye Selçuklu tarihinin 1192'de II.Kılıç Arslan'ın ölümünden itibaren başlar ve Selçuklular'ın 1280 yılına kadar geçen devresini kapsar. İbn Bîbî'nin eserini 1281 yılında kaleme almış olduğu kabul edilir. Eser vezir Şemseddin Cüveynî'nin teşvikiyle hazırlanmıştır¹. Eserin adındaki ikinci Alâiyye kelimesi Alâeddin Keykubâd'ın adına işaret eder². Eser Selçuk-nâme adıyla da bilinmektedir.Türkiye Selçuklu dönemi kaynakları arasında çok önemli bir yeri olan eser daha çok bir vekâyinâme özelliği taşımaktadır. İbn Bîbî eserinde I.Alâeddin Keykubâd devrini daha ayrıntılı anlatırken diğer sultanların hakimiyet dönemlerinin bazı önemli olayları , dönemin sosyal ve kültürel hayatına yön veren önemli kişiler hakkında hiç bilgi vermediği dikkati çeker. İbn bîbî tarihçi olmadığı için eserinde anlattığı olayların tarihlerini genellikle vermemiştir. Eserde kronolojik hatalar da çoktur. İbn

¹ Eser ve müellif hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz:Fuad Köprülü ,“Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları” , *Belleten* , S:VII/27 , s:388-389 ; İbn-i Bîbî , *El Evamirü'l – Ala'ıye fi'l-Umuri'l-Ala'ıye* , çev:Mürsel Öztürk , Kültür Bakanlığı Yay., Ank.1996 s:1-18 , Ramazan Şeşen ; *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı* , İst. 1998 , s: 166-167 .

² Şeşen ; *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı* , s:167

Bîbî eserinde anlattığı olayların çoğuna şahit olmuş veya olaya şahit olan kişilerden dinlediklerini aktarmıştır. Bu nedenle Trabzon ve Suğdak Seferleri gibi uzakta cereyan eden olayları yeterli şekilde nakledememiştir. Eserde Selçuklular' ın Kırım'a gidişleri ve buradaki yaşantıları hakkında neredeyse hiçbir kayıt yoktur. İbn Bîbî'nin ele aldığımız dönemde Kırım coğrafyasında gelişen olaylara vâkıf olamadığı anlaşılmaktadır. El-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umûri'l-Alâiyye Türkiye Selçuklu-Altın Orda siyasi ilişkilerini ortaya koymak için yararlıdır eserde varlıklarından söz edilen ve içerikleri özetlenen yarlıklar sadece siyasi anlamda değil ekonomik ilişkilerin yönü adına da çok önemli kayıtlardır. Eserin bu yarlıklar hakkında verdiği kısa bilgiler yalnızca Türkiye Selçuklu tarihi için değil Altın Orda'nın kuruluş devresi için de büyük bir değer taşımaktadır. Ancak İbn Bîbî bizlere iki devletin sosyo-kültürel bağlantıları adına neredeyse hiçbir bilgi vermez. Bununla birlikte eser Türkiye Selçuklu tarihinin en önemli kaynağını olma özelliğini korumaktadır. Eserin tıpkı basımı Adnan Sadık Erzi tarafından hazırlanmış ve 1956 yılında T.T.K.tarafından basılmıştır³. Tez sırasında eserin tıpkı basımını da incelemekle birlikte anlatımda ağır bir üslûp ve dil kullanılması nedeniyle tezime yaptığım iktibaslarda orijinal metnin tıpkı basımını değil Mürsel Öztürk tarafından yapılan çevirisini kullandım.

Kerîmüddin Mahmud Aksarâyî

Müsâmeretü'l - ahbâr

Kerîmüddin Mahmud Aksarâyî'nin hayatı hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz. Ancak XIII.yüzyılın birinci yarısında doğmuş ve XIV.yüzyılın ilk çeyreğine kadar

³ İbn Bîbî , El-Evâmirü'l-'Alâ'iyye , Haz:Adnan Sadık Erzi , TTK:Ank.1956

Anadolu'da yaşamış olduğu kabul edilir⁴. Aksarâyî'nin eserinde hayatına ve devlet hizmetinde bulunarak olaylara şahit olduğuna dair ilk açık kayıt 1276 yılında kendisinin de katıldığı Hatiroğlu İsyanı dolayısıyla verilmektedir. Türkiye Selçuklu Devleti'nde Divan Kâtipliği ve Evkâf Nazırlığı görevlerinde bulunmuş ve bu sayede birtakım olaylara bizzat tanık olmuştur⁵. Bu durum eserinin önemini arttırmıştır. 1323 yılında yazılan ve İlhanlı Devleti'nin Anadolu valisi Timurtaş Noyan'a sunulan eser dört kısma ayrılmıştır. Birinci bölümünde hicrî , rumî , Yezdgerd ve Celâlî takvimlerinden ; ikinci bölümde Hz.Peygamber , dört halife , Emevî ve Abbasîler ; üçüncü bölümde Büyük Selçuklular'ın kuruluşundan yıkılışına kadar geçen olaylar anlatılır ve II.Gıyaseddin Keyhüsrev zamanına kadar Türkiye Selçuklu tarihi anlatılır. Eserin Konumuz için önem taşıyan dördüncü ve son bölümü ise İlhanlı hükümdarları ve onlara tâbi Türkiye Selçuklu hükümdarlarından bahseder. Bu bölüm 1256-1323 yılları arasındaki olayları kapsar ve Selçuklu son dönemi hakkında bilgi veren tek eserdir⁶. Eserin dördüncü bölümü müellifin kendi gözlemlerine, resmî vesikalara ve İbn Bîbî'nin eserine dayanır. Niğdeli Kadı Ahmed ve Müneccimbaşı, Aksarâyî'nin eserinden yararlanan tarihçilerdir⁷. Anadolu'da Moğol hakimiyeti devresi için en önemli kaynak olan eser İbn Bîbî'nin Selçuk-nâmesi'ni tamamlar. Eserin dördüncü bölümü süslü ve edebî bir Farsça ile yazılmıştır. Aksarâyî görüşlerinin doğruluğunu kanıtlamak veya ifadeyi güzelleştirmek için sık sık ayetler , hadisler , meşhur sözler , Arapça ve Farsça şiiirler nakletmiştir. Eserde çok defa gereken açıklık ve ayrıntı yerine edebi süsleme tercih edilmiştir. Olaylar arasına nükte ve tembih başlıkları ile yerleştirilen

⁴ Şeşen ; **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, s:281 – 282

⁵ Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî , **Müsâmeretü'l-Ahbâr** , çev: Mürsel Öztürk , T.T.K.Ank.2000 , Giriş s:XIII

⁶ Fuad Köprülü , “Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları” , s:389-39

⁷ Şeşen ; **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı** , s:281

ve okuyucuya ders vermeyi amaçlayan bölümler esere siyaset-nâme özelliği de kazandırmıştır⁸. Aksarâyî İbn Bîbî'den farklı olarak dönemin sadece siyasi olaylarını değil sosyal ve kültürel konularını da eserine aldığı için çok önemli ve zengin bilgiler verir. Aksarâyî Kırım'da Selçuklu izlerini takip açısından da İbn Bîbî'nin eserinden daha önemli bilgiler sunmaktadır. Eserin Ayasofya ve Yeni Cami nüshaları günümüze ulaşabilmiştir. Müsâmeretü'l - ahbâr'ın Türkiye Selçuklu tarihi ile ilgili kısımları dilimize ilk olarak Hasan Fehmi Turgal tarafından çevrilmiş ve 1937 yılında yayınlanmıştır. Fikret Işıltan tarafından eser üzerine doktora çalışması yapılmış ve 1943 yılında Almanca olarak Leipzing'de yayınlanmıştır. Aynı yıl Ankara'da Nuri Gençosman tarafından Türkçe tercümesi yayınlanan eserin 1944 yılında tenkitli Farsça neşri Osman Turan tarafından yayınlanmıştır⁹. Eserin Türkçe çevirisi son olarak 2000 yılında Mürsel Öztürk tarafından yayınlanmıştır. Tez sırasında esere ait her iki çalışmadan da yararlanmakla birlikte iktibasları Türkçe çeviriden yaptım.

Anonim Selçuk-nâme / Tevârih-i 'Alî Selçuk

Türkiye Selçuklu Devleti'nin başlangıçtan itibaren çok kısa bir tarihi olan eser 1363 yılında Eretnalılar devrinde Selçuklu şehzadelerinden biri adına kaleme alınmıştır. Eser Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan Türkiye Selçuklu Devleti'nin sonuna kadar geçen devreyi anlatmaktadır¹⁰. Eserde Türkiye Selçuklu Altın Orda ilişkilerine dair önemli bir kayıt yer almamakla birlikte Türkiye Selçuklu tarihinin son devresi için verdiği bilgiler diğer Selçuklu kaynaklarını

⁸ Mürsel Öztürk ; a.g.e. , Giriş , s:XV

⁹ Eserin tenkitli Farsça neşri için bkz:Osman Turan ; Müsâmeret Ül-Ahbâr , Moğollar Zamanında Türkiye Selçukluları Tarihi , 2.Baskı , TTK.Ank. , 1999

¹⁰ Eser hakkında genel bilgi için bkz:Fuad Köprülü , a.g.m. , s:392

tamamlayıcı niteliktedir. Eser Türkçe'ye Feridun Nafiz Uzluk tarafından çevrilmiştir¹¹. Tezim sırasında eserin Türkçe tercümesinden yararlandım.

b) Moğol Vekâyinâmeleri:

Monghol-un niuça Tobça'an

Moğollar hakkındaki ilk bilgileri veren ve anlatımı Ögedey dönemine kadar gelen eserin müellifi bilinmemektedir. 1240 yılında tamamlandığı tahmin edilen eser Altın Orda kuruluş dönemi için yararlıdır¹².

Alâeddin Ata Melik b. Muhammed el-Cüveynî

Târîh-i Cihân -Güşâ

1226 yılında Bağdat'ta doğmuş ,iyi bir öğrenim görmüş ve İlhanlı Devleti hizmetinde Sâhib-Divânlık makamına kadar yükselmiştir¹³. 1259 yılında tamamlanan Târîh-i Cihân-Güşâ adlı eseri üç ciltten oluşur. Eserin ilk cildi Moğol gelenekleri, Cengiz Han'ın Uygur ülkelerini fethi ,Cengiz Yasası hakkında bilgiler verir. İkinci cilt Harzemşah tarihi , üçüncü cilt Mengü Kağan'ın tahta geçiş döneminden başlayarak Hülagü Han'ın İran'a gelişi ve İsmailîler ile mücadelesi hakkında bilgiler verir. Cüveynî İran, Gürcistan ve Anadolu'yu idare ile görevlendirilen Argun Aka'nın yazışmalarını yapmış;24 yıl boyunca Bağdat'ın yönetimini üstlenmiş olduğu için eserde daha çok kendi gözlemlerine yer vermiştir. Türkçe'ye Mürsel

¹¹ Anonim Selçuknâme , Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi III , çev:Feridun Nafiz Uzluk , Ank.1952

¹² Eser için bkz: Monghol-un Niuça Tobça'an , Moğollar'ın Gizli Tarihi , çev: Ahmet Temir , T.T.K. , Ank.1948

¹³ Hayatı ve eseri hakkında bilgi için bkz:Fuad Köprülü ; "Cüveynî" , İ.A.III , s:249-255 , Z.V.Togan ; Tarihte Usûl , 4.baskı, Enderun Kitabevi İst.1981 , s:194 , Şeşen ; a.g.e. , s:165-166 , E.Browne , A Literary History of Persia , London 1928 , C:III , s: 65-66

Öztürk tarafından kazandırılmıştır¹⁴. Bu eserden en çok Moğol sistem ve yasalarını kavramak ve Batu Han'ın merkez Moğol devleti ile ilişkilerini saptamak için yararlandım.

2)Arapça Vekâyinâmeler:

Altın Orda tarihi için en önemli kaynak grubunu oluşturan,Memlûk tarihçileri tarafından kaleme alınmış Arapça kaynakların yazılış amaçları Altın Orda–Memlûk ilişkilerini anlatmak olduğu için Türkiye Selçuklu-Altın Orda ilişkilerine dair verdikleri bilgiler “satır aralarında değinmeler” şeklindedir.

İbnü'l –Esir İzzeddin Ali b.Muhammed el-Kâmil fî't-târih

Müellif 1160-1233 yılları arasında yaşamıştır. Uzun süre Musul Atabeği Nureddin Arslan Şah'ın hizmetinde bulunan İbnü'l –Esir 1233 yılında Musul'da ölmüştür¹⁵. Müellif el-Kâmil fî't-târih adlı eserinde 1230-1231 yılları arasındaki olayları kaydetmiştir. Eser 10 büyük cilt halinde te'lif edilmiştir. Eser İslam ve Türk tarihine yönelik çalışmaların başlıca kaynaklarından. Eser kendisinden sonraki pek çok tarihçinin yararlandığı bir çalışma olmuştur.Eserin tez konumuz için önemi Altın Orda kuruluş sürecinde Tatarlar'ın faaliyetlerine dair verdiği kayıtlardır. Müellif Tatarlar'a dair yazıların bir kısmını olaylara şahit olanlardan sorup öğrenerek bir kısmını da sonradan duyarak kaydetmiştir. Özellikle Moğol

¹⁴Eser için bkz: 'Ala'u'd-dîn Ata Melik el-Cüveynî , *Tarih-i Cihângüşâ* , çev:Mürsel Öztürk , Kültür Bakanlığı Yayınları , Ank.1998

¹⁵İbnü'l Esir hakkında daha geniş bilgi için bkz.: Ramazan Şeşen , *Müslümanlarda Tarih – Coğrafya Yazıcılığı* , s:137-138 , A.Özaydın , “İbnü'l-Esir” , İ.A. C : V/2 , s:851-852

istilâsı döneminde Tatarlar' ın faaliyetlerine ve Kıpçaklar' a dair verdiği bilgiler tez konumuz açısından önem taşımaktadır¹⁶. Bu kaynaktan W.De Tiesenhause'nın Altın Ordu Devleti Tarihine Ait Metinler adlı eseri vasıtasıyla yaralandım.

İbn Şeddâd İzzeddin Muhammed b.Ali b.İbrahim

Er-Ravdu'z-Zâhir fî Sîret-i Melikü'z-Zâhir

Eyyûbî ve Memlûk devirlerinin büyük kâtip , elçi ve âlimlerindendir.613 / 1217 yılında Halep'te doğmuş;640 / 1285 yılında Kahire'de vefat etmiştir. Haleb Eyyubîleri'nden Al -Melik al Nasır Salâ al-din Yusuf tarafından Hülagü'ye başka hükümdara elçi olarak gönderilmiştir¹⁷. Tatarlar'ın Şam'ı istilâ etmeleri üzerine Mısır'a gitmiş ve sultan Baybars'ın yanında bulunmuştu. Memlûk Devleti sultanı Melik el-Zâhir Baybars el-Bunduktârî'nin hayatını anlatan hususi bir tarihtir. Baybars'ın hayatı ve devri için ilk elden kaynak olması bakımından çok önemlidir. Eserin 670 / 1272 olaylarının sonlarından başlayıp Baybars dönemini anlatan ikinci cildi günümüze ulaşabilmiştir. Baybars Tarihi adıyla da bilinen eser Edirne Selimiye kütüphanesinde bulunmaktadır¹⁸. Baybars'a ait hususi bir tarih niteliğindeki eser İzzeddin Keykavus hakkında da kısıtlı olmakla birlikte önemli bilgiler bulunmaktadır. Tezimde eserin Şerafeddin Yaltkaya tarafından yapılan çevirisini kullandım¹⁹.

¹⁶Eserin Altın Orda tarihi ile ilgili bölümleri için bkz: İbnu'l-Esîr , el-Kâmil, W.Tiesenhause , Altın Orda Devleti Tarihine Ait Metinler , c:1 , çev:İ.Hakkı İzmirli , İst.1941 , s:1-109

¹⁷Şeşen ; Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı, s:152

¹⁸İbn Şeddâd ve eseri hakkında bilgi için bkz: C.Brockelmann ; Geschichte der Arabischen Literatur , Leyden 1943 , C: I , s: 883

¹⁹Baypars Tarihi , Al-Melik-Al-Zahir (Baypars) Hakkındaki Tarihin İkinci Cildi , çev: Şerafeddin Yaltkaya , 2.baskı , TTK. Ank.2000

İbn Abdüzzâhir Muhyiddin Abdallah

Er-Ravdu'z-Zâhir fî Sîret-i Melikü'z-Zâhir

1223 yılında doğmuş 1293'te Kahire'de ölmüştür²⁰. Baybars ve Kalâvun zamanlarında Memlûk Devleti Divân el inşâ başkanlığı yapmıştır. Katiplik görevinde bulunması kendisine Altın Orda-Mısır ilişkilerini yakından takip edebilme imkânı sağlamıştır²¹. Baybars'ın saltanat devrinden ve hayatından bahseden manzum bir eserdir. Rükneddin Baybars, Nüveyrî ve Aynî gibi Memlûk tarihçileri Altın Orda hakkında verdikleri bilgilerde İbn Abdüzzâhir'in eserinden yararlanmışlardır. Eser temelde Altın Orda Memlûk ilişkilerini anlatmakla birlikte bu kayıtlar arasında çok sınırlı da olsa Selçuklular'a yer vermesi bakımından tez konum için de önem taşımaktadır²². Bu kaynaktan W.De Tiesenhausen'ın Altın Ordu Devleti Tarihine Ait Metinler adlı eseri vasıtasıyla yaralandım.

Teşrif ü'l-Eyyâm ve'l-Usûr fî Sîret-i Melik Mansûr

Eserin sahibi hakkında net bir görüş yoktur. Tiesenhausen müellifinin bilinmediğini kaydederken 1961 yılında eseri yayınlayan Murad Kâmil sahibinin İbn Abdüzzahir Muhyiddin Abdüzzâhir olduğunu belirtir²³. Eserin tez konumuz açısından önemi Gıyaseddin Mes'ud'un Keykavus'un ölümünden hemen sonra Selçuklu topraklarına dönmediğini ve Altın Orda sarayındaki statüsünü gösteren bir kayda yer vermesidir.

²⁰ Şeşen ; **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, s: 156

²¹ İbn Abdüzzahir 'ın hayatı ve eserleri hakkında daha geniş bilgi için bkz: Asri Çubukçu ; "İbn Abdüzzâhir", **DİA.**, C: XIX, s:289-291, Brockelmann, GAL, C: I, s: 550

²² İbn Abdüzzahir'in eserinde Altın Orda tarihi hakkındaki bilgiler için bkz: İbn Abdüzzahir, **Siretu'l-melik ez-Zahir**, W.Tiesenhausen, Altın Orda Devleti Tarihine Ait Metinler, c:1, çev:İ.Hakkı İzmirli, İst.1941, s:110-147

²³ Tiesenhausen ; a.g.e., s:137 ; Şeşen ; **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, s: 156

Rükneddin Baybars el-Mansûrî el- Hatâ'î el-Davâdar

Zübdetü'l-fikre fî Târîhi'l-hicre

645 /1247 yılında doğan müellif sultan Kalâvun ile birlikte savaflara katılmış ve el-Melik en-Nâsır'ın üçüncü hükümdarlığı zamanında saltanat nâibliğine kadar yükselmiştir²⁴. Rükne'd-din Baybars üç önemli tarih kitabı yazmıştır.Bu eserlerden en önemlisi Baybars Tarihi adı ile de bilinen Zübdetü'l-fikre fî Târîhi'l-hicre adlı İslâm tarihidir. 724 / 1324 yılına kadar gelen 25 cilt civarındaki bu eserin önemli bir bölümü İbnü'l-Esîr tarihinden alınmıştır²⁵. 1230 yılından sonraki olayla ve özellikle de Memlûk tarihine ilişkin kayıtlar kendi derlediği malzemeye dayanır. 1260-1324 yılları arasındaki bölümler bu tarihlerdeki olaylara şahit olması nedeniyle önemlidir. El-Nüveyrî , Mufaddal b.Ebi'l -Fadâil , el-Cezerî , İbn el-Furât,el-Aynî bu eserden yararlanmışlardır²⁶. Zübdetü'l-fikre fî Târîhi'l-hicre'nin tez konum açısından en önemli özelliği sultan Mes'ud ile Mengü Temir arasındaki siyasi bağlantılar hakkında kısa da olsa bilgi vermesidir²⁷. Eserin bu konudaki kaydından Türkiye Selçuklu-Altın Orda siyasi bağlantılarının kopuş sürecini takip edebilmekteyiz. Bu kaynaktan W.De Tiesenhausen'ın Altın Ordu Devleti Tarihine Ait Metinler adlı eseri vasıtasıyla yaralandım.

Ebû'l-Ferec ibn el-İbrî

Târîh-i Muhtasarü'd-düvel

Müellif 1255-1256 yıllarında Malatya'da doğmuştur²⁸. Ana dili süryanca olmakla birlikte Arapça'ya da hakim olduğu anlaşılan Ebû'l-Ferec eserini Süryanca

²⁴ Şeşen ; Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı , s:176 , ayrıca bkz: Brockelmann , GAL . C: II , s: 55

²⁵ Şeşen ; Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı , s:177

²⁶ Şeşen ; Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı , s:177

²⁷ Eserde Altın Orda tarihi ile ilgili bilgiler için bkz: Baybars Tarihi , W.Tiesenhausen , Altın Orda Devleti Tarihine Ait Metinler , c:1 , çev:İ.Hakkı İzmirli , İst.1941 , s:158-237

²⁸ Müellif hakkında daha geniş bilgi için bkz: Ebulferec-İbnülibri , Tarihi Muhtasarüddüvel ,

olarak yazmış ve birçok İslam eserinden yararlanmıştır. 1297 yılına kadar gelen eser genel bir vekâyinâme niteliğindedir. Ebû'l-Ferec tarihine Arapça bir muhtasar yazmıştır. Bu muhtasar Süryanca aslında olmayan bazı bilgileri de kapsamaktadır. Eser Şerafeddin Yaltkaya tarafından Târih-i Muhtasarü'd-düvel adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir²⁹. Tezimde eserin Türkçe çevirisin kullandım.

el Mufaddal

el-Nahcü's-sadîd ve'd-durü'l-farîd fî mâ ba'd-a târîh-i ibnü'l-'amid

Hakkında çok az şey bildiğimiz müellif Mısırlı bir Hıristiyandır³⁰1260-1348 yıllarını kapsayan eseri Mekib b.Amid'in eserinin zeylidir. Eserin kaynakları arasında İbn Abdüzzahir ve İbn Şeddad da bulunmaktadır. Eserin II.İzzeddin Keykâvus hakkında verdiği kayıtlar tez konumuz açısından önemlidir³¹. Bu kaynaktan W.De Tiesenhausen'ın Altın Ordu Devleti Tarihine Ait Metinler adlı eseri vasıtasıyla yaralandım.

el-Zehbî , Muhammed b.Ahmed b.Osman b.Kaymaz

Târîh-i Düvel-i İslâm

673/1273 yılında doğmuş;748 /1347 yılında Dimaşk'ta ölmüştür. Meyyafarikin asıllı olan Zehebî bir Türkmen kolu olan Kaymazlar'a mensuptur³². Uzun süre Şam'da yaşamış ve müderrislik görevinde bulunmuştur. Târîh el -İslâm adlı eseri 1300 yılına kadar olan olayları anlatan genel İslam tarihi niteliğindeki bu 40

çev:Şerafeddin Yaltkaya , İst.1941 , s:1-3 , Bar Hebraeus , **Abû'l-Farac Tarihi** , s:9-66 , Browne , C: II , s: 469-470

²⁹Ebulferec-İbnülibri , **Tarihi Muhtasarüddüvel** , çev:Şerafeddin Yaltkaya , İst.1941 , s:1-3

³⁰Z.V.Togan ; **Tarihte Usûl** , , İst.1985 , s: 204

³¹Eserin Altın Orda tarihi ile ilgili bölümleri için bkz:Tiesenhausen , a.g.e. , s:320-349

³²İ. Kafesoğlu ; "Ortaçağ'ın Türk Asıllı Tarihçileri , II (Zehebî) , TKA , Ank.1964 , s:191-196
Şemseddin Günaltay ; a.g.e. , s:201-203

ciltlik eserin tamamı günümüze ulaşmamıştır. Altın Orda tarihi hakkında bilgi verirken Selçuklular'a da değinmiştir³³. II.İzzeddin Keykâvus'un Berke Han'ın emriyle Bizans esaretinden kurtarılma süreci hakkında verdiği kayıtlar önemlidir. Bu kaynaktan W.De Tiesenhausen'ın Altın Ordu Devleti Tarihine Ait Metinler adlı eseri vasıtasıyla yaralandım.

Nüveyrî Şehâbeddin Ahmed b.Abdülvahhab

Nihâyetü'l-ıreb fî Fünûnü'l - edeb

Aslen Mısırlı olan müellif 1279'da doğmuş , 1333 yılında Kahire'de vefat etmiştir. Nüveyrî el Melikü'n-Nasır hizmetinde bulunmuş,Memlûk Devleti'nde çeşitli görevler almıştır. Ancak Nüveyrî ömrünün önemli bir bölümünü ilim ile uğraşarak geçirmiştir³⁴. 1331 yılında tamamlanan ve ansiklopedi niteliği taşıyan eser Melik Nasır Mehmed b.Kalâvun zamanında yazmıştır. 1331 yılında tamamlanan ve ansiklopedi niteliği taşıyan Nihâyetü'l-ıreb fî Fünûnü'l - edeb adlı eseri 30 ciltten oluşmaktadır. Nüveyrî bir katibe gerekli olan tüm belgeleri vermeyi ve zamanın bütün bilimlerini içeren bir ansiklopedi meydana getirmeyi amaçlamıştır. Eserin beşinci bölümü tarihe ait olup 728 yılına kadar devam eder. Bu kısmın ilk üç cildi İslâm'dan önceki tarihe,diğer kısımları ise İslâm tarihine ayrılmıştır. Türk tarihinin en önemli kaynaklarından biri olan eser Berke Han'dan başlayarak Özbek Han devrine kadar Altın Orda Devleti hakkında önemli bilgiler vermektedir³⁵. Eserde Altın Orda-İlhanlı , Altın Orda-Memlûk ilişkileri birlikte ön planda tutulmakla birlikte Selçuklu-Altın Orda ilişkilerine yönelik kayıtlara

³³Eserin Altın Orda tarihine yönelik bölümleri için bkz:Ez - Zehebî , **Tarihu'l - İslam** , Tiesenhausen ; a.g.e. , s:350-360

³⁴Nüveyrî'nin hayatı ve eserleri hakkında daha geniş bilgi için bkz:Şemsedin Günaltay ; **İslamda Tarih ve Müverrihler** , s:251-253 , Şeşen ; **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, s:180-181 , Brockelmann , **GAL.** , C:II , s: 173-174

³⁵Eserde Altın Orda tarihi ile ilgili bölümler için bkz:Nüveyrî , **Nihayetü'l-ıreb fî fununi'l- edeb** , Tiesenhausun , s: 243-313

da yer verilmiştir. Altın Orda kuruluş dönemi hakkında en detaylı bilgileri veren kaynak olması nedeniyle de çok önemli bir eserdir. Ancak müellif Selçuklu-Altın Orda ilişkileri için verdiği bilgilerde kronolojik hatalar yapmıştır. Bu kaynaktan W.De Tiesenhausen'ın Altın Ordu Devleti Tarihine Ait Metinler adlı eseri vasıtasıyla yaralandım.

3) Osmanlı Vekâynâmeleri :

Osmanlı döneminde kaleme alınmış olan bu gruptaki kaynaklar ana kaynak olmamakla birlikte Selçuklu vekâynâmelerinin eksik bilgilerini tamamlamaları bakımından önem taşımaktadırlar.

Yazıcızâde Ali

Tevârih-i 'Âli Selçuk

Yazıcızâde Ali tarafından, II.Murad zamanında (1421-1451) İbn Bîbî'nin Selçuk-nâmesi'nin Osmanlıca çevirisi olarak hazırlanmış olan eser tez konum için ana kaynak olmamakla birlikte sosyo-kültürel ilişkilerin saptanmasında yardımcı olmaktadır. Selçuklular'a ait bölümün 1423-1436 yılları arasında yazıldığı kabul edilir³⁶. Ana kaynak olmamasına rağmen eserin konumuz için İbn Bîbî'nin hakkında hiç bilgi vermediği Sarı Saltık ve beraberindeki Türkmen aşiretinin Dobruca'dan Kırım'a göçü ve Kırım topraklarını terk edişleri hakkında ilave bilgilere yer vermesi gibi çok önemli bir özelliği vardır. Bu olay İbn Bîbî'nin eserini yazdığı tarihlerde gerçekleşmiştir ancak onun eserinde bu konuya hiç yer verilmez. Yazıcızâde'nin İbn Bîbî'nin eserinde bulunmayan bu bilgileri Dobruca ve Karesi bölgelerindeki Türkler'den derlemiş olduğu anlaşılmaktadır. Yazıcızâde'nin verdiği

³⁶ Eser için bkz:Yazıcızâde Ali , **Tevârih-i Âli Selçuk** , Topkapı Sarayı Müzesi Revan Kütüphanesi , nr:1391

bilgiler çağdaş Bizans kaynakları Pachymeres ve Nikephoros Gregoras'ın eserleriyle de doğrulanmaktadır.

Müneccimbaşı Derviş Ahmed

Câmiü'd-Düvel

Eser XVI.yüzyılda kaleme alınmış bir Osmanlı vekâyinâmesidir. Hasan Fehmi Turgal tarafından sadeleştirerek yayınlanmıştır³⁷. Eserde Sarı Saltık ve Kırım'daki faaliyetlerinden söz edilmekle birlikte bu bölümlerin Yazıcızâde Ali'nin eserini tekrarlamaktan öteye geçemediği görülür.

4)Süryanca Vekâyinâmeler:

Greogory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus)

Abû'l-Farac Tarihi

Ebû'l-Ferec ibnü'l-İbrî tarafından yazılan bu kronografya 1297 yılına kadar gelen olayları anlatmaktadır. Eser Süryanice'den İngilizce'ye Ernest A.W.Budge tarafından çevrilmiş,dilimize Ömer Rıza Doğrul tarafından kazandırılmıştır³⁸.Tezim sırasında eserin Türkçe çevirisinden yararlandım.

5) Ermeni Kronikleri

Moğollar'ın Yakındoğu'ya geldikleri ilk yıllarda olayların görgü tanığı olan Kiragos'un eseri Altın Orda kuruluş sürecini ve Batu Han'ın merkezi Moğol yönetimi içindeki statüsünü belirlemek için yararlıdır. Eserin bazı bölümleri "Ermeni

³⁷ Münecimbaşı ; **Anadolu Selçukluları** , Sadeleştirerek Yayına Hazırlayan : Hasan Fehmi Turgal , İst. 1935

³⁸ Gregory Abû'l Farac (Bar Hebraeus) ; **Abû'l Farac Tarihi** , C:II , Türkçe çev:Ömer Rıza Doğrul , Ank.1987

Müverrihlerine Nazaran Moğollar” adıyla Osmanlıca yayınlanmıştır³⁹. Tezim sırasında bu makaleden yararlandım.

6) Bizans Kronikleri:

Georges Pachymeres

Singrafikai Historia

Ele aldığımız döneme çağdaş Bizans tarihçilerinden Pachymeres 1261-1308 yılları arasındaki devreyi kapsayan Singrafikai Historia adlı eserinde Türkler hakkında da çok değerli bilgiler vermektedir⁴⁰. II. İzzeddin Keykavus’un Berke Han’ın girişimleri ile Bizans esaretinden kurtarılması konusunda önemli bilgiler verir. Tezim sırasında eserin Fransızca çevirisinden yaptığımız Türkçe tercümesini kullandım.

7) Latin Kaynakları :

Francesco Balducci Pegolotti

La Pratica Della Mercatura

XIV. Yüzyılın ilk yarısında yaşamış Floransalı bir tacir olan Pegolotti eserini Floransalı tacirlere değişik yerlerdeki ticaret koşulları hakkında bilgi vermek için meydana getirmiştir⁴¹. Kesin olmamakla beraber 1310 – 1340 yılları arasında tamamlanmış olduğu kabul edilen bu eser ticaret tarihine yönelik araştırmalarda çok önemli bir kaynaktır. kaynak Allan Evans tarafından İtalyanca yayınlanmış; Evans eserine eklediği İngilizce tanıtım ve sözlükler ile İtalyanca

³⁹ Kiragos (Genceli), “Ermeni Müverrihlerine Nazaran Moğollar“ TM. , c:II , 1926 , s: 139-219

⁴⁰ Pachymeres’in eseri ve diğer Bizans kaynaklarının Türk tarihi açısından önemi için bkz: Melek Delilbaşı ; “Türk Tarihinin Bizans Kaynakları” , Cogito , S:17 , Yıl:1999 , Yapı Kredi Yay., İst.1999 , s:339-351 ; eserin Fransızca çevirisi için bkz: Pachymeres Georges ; **Relations Historiques** , Fransızca yayına hazırlayan :Vitalien Laurent , Paris 1984

⁴¹ Pegolotti ve eseri hakkında daha geniş bir değerlendirme için bkz: Francesco Balducci Pegolotti , **La Pratica Della Mercatura** , Allan Evans ; the Mediaeval Academy of America , Cambridge Massachusetts , New York 1970 , s: ix-xxvi .

bilmeyen araştırmacıların da Pegolotti'yi anlayabilmesine yardımcı olmuştur. Pegolotti'nin eseri Anadolu ticaret tarihi için de önemli bilgiler içermekle birlikte tez konumuz için asıl değeri Tana ve Kefe'de yürütülen ticarî faaliyetler hakkında verdiği bilgilerle Altın Orda ithal ve ihraç mallarını belirleme imkânı tanımasıdır.

B) Coğrafi Eserler :

İbn Fazlullah Ahmed b.Yahyâ el-Ömerî

Mesâlikü'l-ı-ıbsâr fî Memâlikü'l-ı-ımsâr

El Ömerî 1301 yılında Dımaşk'ta doğmuş , Dımaşk , Kahire , İskenderiye ve Mekke'de çeşitli alimlerden dersler almıştır⁴². Mısır'da yaşamış Melik en-Nasır Muhammed b.Kalâvun döneminde katiplik görevinde bulunmuştur. 749/1348 yılında Şam'da vefat etmiştir. Ömerî'nin üç ansiklopedik eseri vardır. Bunlardan en meşhuru Mesâlikü'l-ı-ıbsâr fî Memâlikü'l-ı-ımsâr adlı 27 ciltlik eseridir. Bu kitap coğrafya, tarih ,devlet teşkilatı , idarecilik bakımından önemlidir. Memlûklar,Anadolu Beylikleri ,Moğollar ,Celâyirliler tarihleri hakkında en önemli kaynaklardan olan bu eser başlıca iki kısma ayrılır. İlk bölüm coğrafya , tabiat tarihi , yollar , denizler vs.,meşhur şehirler özellikle de Şam , Mısır ve Hicaz'dan söz eder. El-Ömerî ayrıca bu ülkelerde yaşayan idareciler , tabipler , tarihçiler , coğrafyacılar ,edip ve fâkihler hakkında da bilgiler verir , bitki ve hayvanlardan söz ettikten sonra tarih anlatımına başlar. El-Ömerî'nin Altın Orda ve Anadolu hakkında tuttuğu kayıtlar önemlidir. El-Ömerî eserini oluştururken bilgilerini siyasi ve ticarî amaçlarla bölgede bulunan kişilerden sorup öğrenerek elde etmiştir.Eserin konumuz için önemi Altın Orda siyasi ve ekonomik tarihi ile Anadolu ticarî

⁴² Şeşen ; Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı , s:189

hayatı için vermiş olduğu önemli bilgilerdir. El-Ömerî'nin eserinin Anadolu ile ilgili kısımları ilk olarak F.Teachner tarafından yayınlanmıştır. Anadolu beylikleri hakkındaki bölümü Yaşar Yücel tarafından dilimize kazandırılmıştır⁴³, eserin Anadolu ile ilgili bölümleri için Y.Yücel çevirisini inceledim. Eserin Altın Orda tarihi hakkındaki kayıtlarından W.De Tiesenhausen'ın Altın Ordu Devleti Tarihine Ait Metinler adlı eseri vasıtasıyla yararlandım⁴⁴.

C) Seyahatnâmeler

Johann de Plano Carpini Seyahatnâmesi

Papa IV.İnnocence tarafından 1245-1246 yıllarında Moğolistan'a Güyük Han'ın yanına gönderilmiş ve yolda Batu Han'ı ziyaret etmiştir.1246 yılında Altın Orda başkenti Saray şehrinde bulunmuş ;kısa süre sonra Batu Han onu Moğolistan'a yollamış olduğu için eserinde Altın Orda tarihine yönelik önemli bilgiler verememiştir⁴⁵.

Wilhelm de Rubruck Seyahatnâmesi

Fransiskan tarikatına mensup olan seyyah Fransa kralı IX.Louis ve Papa IV.İnnocence tarafından 1253 yılında İstanbul-Kırım-Deşt-i Kıpçak yolu üzerinden Moğolistan'a gönderilmiş ve Altın Orda Hanı Batu'yu ziyaret etmiştir. Rubruck Altın Orda şehzadesi Sartak ile görüşmüş Altın Orda sarayında sadece altı ay kalmıştır ancak Karadeniz ticareti hakkında verdiği bilgiler önemlidir. Engin

⁴³ Yaşar Yücel ; *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar , Çobanoğulları ve Candaroğulları Beylikleri I* , Ank.1988 , s: 183-203

⁴⁴ el-Ömerî , *Mesâlikü'l-ebşâr fî memâlikil-emsâr* , Tiesenhausen a.g.e. , s:361-414

⁴⁵ Eserde Batu Han hakkında verilen bilgiler Akdes Nimet Kurat'ın *IV.-XVIII.Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavim Ve Devletleri* adlı eserinin 2.bakısında (Murat Kitabevi Ank.1992) s: 335-336'da yer almaktadır

Ayan tarafından dilimize yapılan çevirisi⁴⁶ yetersiz olduğu için kaynağın Rockhill tarafından yayınlanan İngilizce baskısını kullandık⁴⁷

Marco Polo Seyahatnâmesi

Marco Polo Ortaçağın en önemli seyyahlarından biridir.1271 yılında babası ve amcası ile birlikte Venedik'ten Çin'e gitmek üzere yola çıkmıştır. Eserde Altın Orda tarihine yönelik çok önemli bilgiler bulunmamakla birlikte Moğol hanlarının yaşayışları hakkında bilgi edinmek mümkündür.

İbn Battûta (Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. İbrahim Levâtî Tancî)

Tuhfetün-Nuzzar fî Garâibi'l – Emsar ve Acâib'l -Esfar

Ortaçağın en önemli seyyahlarından biri olan İbn Battûta 17 Recep 703/25 Şubat 1304'te Fas'ın Tanca şehrinde doğmuştur. 770 / 1368 yılında vefat ettiğinde Tâmesna-Merrâkeş kadılığı görevinde bulunuyordu⁴⁸. Rihletü İbn Battûta ya da diğer adıyla Tuhfetün-Nuzzar fî Garâibi'l –Emsar ve Acâib'l–Esfar genel olarak sade bir dille kaleme alınmıştır. Hem Anadolu hem de Kırım tarihi için çok önemli bir kaynaktır. Anadolu'da Ahilik'in yayıldığı yıllarda bulunmuş olması nedeniyle Ahilik hakkında ana kaynaktır. Eser Karadeniz'in kuzeyinde Deşt-i Kıpçak illerine yapılan seyahat açısından bizler için önemlidir. İbn Battûta Sinop'dan Karadeniz'e çıkmış ;Kırım'da Kerç limanına ulaşmış burada Deşt-i Kıpçak'a geçerek Özbek Han ile görüşmüş; eski Bulgar şehrine gitmiştir. Ükeke

⁴⁶Moğollar'ın Büyük Hanına Seyahat (1253-1255), çev:Engin Ayan , Ayışığı Kitapları , İst. 2001

⁴⁷The Journey of the William of Rubruck to the Eastern Parts of the Word (1253-55) , Yay: W.Rockhill , London 1900

⁴⁸İbn Battuta , Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî , İbn Battuta Seyahatnâmesi (Tuhfetün-Nuzzar fî Garâibi'l – Emsar ve Acâib'l -Esfar) , çeviri , inceleme ve notlar : A.Sait Aykut , Yapı Kredi Yayınları , İst. 2004 , C: I , s:XXI

,Sudak , Baba Saltık yolunu izleyerek İstanbul'a giden İbn Battuta ekonomik ve sosyal alanlarda da hem Türkiye Selçuklu hem de Altın Orda tarihi için önemli bilgiler vermektedir. Sarı Saltık ve müritleri tarafından kurulan Baba Saltık Kasabası'ndan ve Sarı Saltık'tan da kısaca bahsetmektedir.

D) Menâkıbnâmeler

Şemseddin Ahmed Eflâkî

Menâkıbü'l-ârifin

Eflâkî hakkında bilinenler sınırlı olmakla birlikte 1286-1291 yıllarında Konya'da doğduğu ve eserini 1353 yılında tamamladığı tahmin edilmektedir. Eflâkî 1360 yılında Konya'da vefat etmiştir ⁴⁹. Menâkıbü'l-ârifin Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî ve halifelerinin yanlarında bulunan önemli kişilerin menkıbelerinden bahseder. Anadolu'da biyografi türü eserlerin ilk örneğini teşkil eden eser kronolojik verileri ihmal ettiği için tarihi kaynak değeri zayıf kalmaktadır. Eflâkî'nin eseri XIII.yüzyılın ikinci ve XIV. yüzyılın ilk yarısında Anadolu kültürel hayatını değerlendiren çalışmalar için vazgeçilemez kaynak niteliğinde olmakla beraber konumuz açısından sunduğu olanaklar kısıtlıdır. Eserin Farsça tenkitli neşri ve Türkçe tercümesi Tahsin Yazıcı tarafından yapılmış ; eser Aydın Taneri tarafından Türkiye Selçuklu kültürü açısından değerlendirilmiştir.

Ebu'l – Hayr-ı Rûmî Saltık-nâme

Saltık-nâme adlı eser ise Ebu'l – Hayr-i Rûmî tarafından 1473-1480 yılları arasında Cem Sultan'ın isteği üzerine kaleme alınmıştır⁵⁰. Ebu'l - Hayr-ı Rûmî Sarı Saltık'ın türbe ve tekkelerinden ,mezar ve makamlarından derlediği menkıbeleri

⁴⁹ Aydın Taneri , **Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı** , bilge Yay., 2.Baskı , Konya 1978 , s: 21

⁵⁰ Eser için bkz: Ebu'l Hayr-ı Rûmî , **Saltık-nâme** , nşr:Şükrü Haluk Akalın , Kültür Bakanlığı Yayınları , 3 cilt , Ank. 1988-1990 ; Saltık-nâme'nin Kemal Yüce'nin çalışması ile kritik edilerek kullanılmasında yarar vardır.Bkz: Kemal Yüce ; **Saltık-nâme Tarihi , Dinî Ve Efsanevî Unsurlar** , Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yay.Kaynak Eseler Dizisi:9 , Ank.1987

Sarı Saltık'tan bahseden diğer iki menkıbe ile birleştirerek yedi yılda tamamlamıştır. Saltık-nâme'de Battalnâme ,Danişmendnâme ve bazı halk hikayelerinin de uyarlamaları yapılmıştır. Saltık-nâme'nin orijinal metni kayıptır. Elimizde 1591 yılında yapılan bir muhtasarı bulunmaktadır. Ancak bu kopya da Ebu'l Hayr Rûmi'nin eserine dönemin eklentilerini yapmıştır. Saltık-nâme'deki Hanefilik vurgusu bu eklentinin bir sonucudur. Fuad Köprülü eseri tarihi romanlar kategorisinde değerlendirir⁵¹. Eserde tarihi , dini ve efsanevi unsurlar iç içe geçmiş olduğu için kaynak değeri oldukça tartışılmıştır. Eserde anlatılan olaylardan Amasya dolaylarından geçen kuzey-güney doğrultusundaki çizginin batısında kalan Anadolu toprakları,Trakya ,Bulgaristan ,Romanya , Kuzey ve Doğu Karadeniz sahilleri (Deşt-i Kıpçak'ı içine alan)grupta yer alan konular Sarı Saltık'ın gerçek yaşantısı ile ilgili tarihsel olayları da içerir. Sarı Saltık'ın gaza faaliyetlerini dönemin evliyalari ve tarihi kişiliklerini anlatan eserde özellikle Amasya , Konya ve dolayları ,Konstantiniye ,Edirne ,Babaeski ,Babadağı ve Kefe'de geçen olaylar Sarı Saltık'ın gerçek kişiliğı ile ilgilidir⁵². Saltık-nâme çok sağlam bir tenkit gerektiren kaynaklarımızdandır. Bu kaynaktan yaptığım iktibaslar genellikle A.Yaşar Ocak'ın bilimsel eleştiri süzgecinden geçmiş bölümlerdir. Tarih geçerliliğı tartışmalı birkaç nokta ise dipnotlarda bu özelliğı ile birlikte verilmiştir.

E) Mektuplar

II.İzzeddin Keykavus 1271-1272 yılında Kırım'ın Suğdak şehrinde son veziri Fahreddin Ali'ye bir mektup yazmıştır. Bu mektup İbn Bibi'nin Selçuk-

⁵¹Tarihi bir kaynak olarak Saltık-nâme hakkında bir değerlendirme için bkz: Fuad Köprülü , a.g.m., s: 430-441

⁵² Ocak Ahmet Yaşar ; Sarı Saltık Popüler İslâm'ın Balkanlar'daki Destanî Öncüsü , T.T.K.Ankara 2002 , s:8

nâme adlı eserinde kaydedilmiştir⁵³. Bu mektup Selçuklular' ın Kırım'daki yaşantısı hakkında birtakım bilgiler vermektedir. Ancak tez içerisinde belirtildiği gibi bu mektubun yazılış amacı tartışmalıdır.

Konumuz açısından önem taşıyan bir diğer mektup Şemseddin İsfahâni tarafından Kadı Celâleddin'e yazılmıştır⁵⁴. İsfahânî'nin mektubu Batu Han'ın Selçuklu siyasetindeki etkisini belirlemek açısından önem taşımaktadır.

F) İnşâ Mecmuaları

Rusûm Ur-Resâil

Hasan bin.Abdülmü'min'e ait inşâ kitaplarından birisi olan Rusûm Ur-Resâil'de kölelerin azad edilmesine dair bir kayıt⁵⁵ Selçuklu ülkesinde kölelik olgusunu değerlendirmeye yardımcı olmuştur.

G) Arkeolojik Veriler

Türkiye Selçuklu ve Altın Orda devletlerinin siyasi ve ticarî ilişkilerini belirlemek nispeten daha kolay olmakla birlikte konuya sosyal ve kültürel açıdan bakıldığında ana kaynak bulunmamaktadır. Bu nedenle arkeolojik kazıların ortaya çıkardığı bilgiler çok büyük bir önem taşımaktadır. Tezde yazılı kaynakların yetersiz kaldığı noktalarda arkeolojik verilerin sunduğu bilgilerden yararlanılmıştır. Kırım'da Selçuklu izlerini takip edebileceğimiz merkezlerden Otuz'da yapılan 1926 ve 1928 kazılarından elde edilen sonuçları ve Kırım'da

⁵³Bu mektup için bkz: İbn-i Bibi , El-Evâmirü'l-Alâiyye , çev: Mürsel Öztürk , s:244-246

⁵⁴Bkz:Osman Turan , Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî vesikalar , Metin , Tercüme ve Araştırmalar , 2.baskı , TTK. Ank . 1988 , s: 155

⁵⁵Bkz:Osman Turan , a.g.e. , s:183-184

ayakta kalabilmiş Selçuklu eserlerini değerlendirerek kaynaklardaki sınırlı bilgileri geliştirmeye çalıştık.

II) ARAŞTIRMALAR (TETKİK ESERLER)

Türkiye Selçuklu-Altın Orda ilişkilerini belirlemeye çalışırken yerli ve yabancı pek çok araştırmacının eserlerinden yararlandım. Burada tezimde kullandığım tüm araştırmaları değerlendirme imkânına sahip değilim ancak bu konuda belli başlı bazı çalışmalardan söz edebileceğim.

Öncelikle Türkiye Selçuklu ve Altın Orda devletlerini bir araştırma kapsamında karşı karşıya getiren ilk ve tek tarihçimiz olan Prof. Dr. Abdulkadir Yuvalı'nın İlhanlılar Tarihi I ,Kuruluş Devri isimli çalışmasından bahsetmek istiyorum. Yuvalı adı geçen eserinde“Altınorda-Selçuklu Münasebetleri” alt başlığıyla konunun siyasi ilişkiler bağlamında ana hatlarını çizmiştir⁵⁶.

Türkiye Selçuklu tarihi eksenli araştırmalarda Moğol faktörü en sık çalışılmış olan konudur. Ancak ilhanlık dönemi üzerinde yeterince durulmamıştır. A. Yuvalı'nın ‘Moğollar’ın Önasya’daki İlk İlhan’ı Hakkında” isimli makalesi Altın Orda ilhanlık devresini ele almıştır ve iki devletin siyasi ilişkilerini saptayabilmek için çok değerli bir rehber niteliğindedir⁵⁷.

Tezimde Türkiye Selçuklu ülkesinde Altın Orda ilhanlık ve İlhanlı Devleti hakimiyet dönemlerini karşılaştırmalı olarak ele aldım. Bu açıdan İlhan Erdem tarafından hazırlanan ve henüz yayınlanmayan Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri

⁵⁶Abdulkadir Yuvalı ; **İlhanlılar Tarihi I , Kuruluş Devri** , Erciyes Üniversitesi Yayınları , Kayseri 1994 , s: 107-111

⁵⁷Abdulkadir Yuvalı ; “Moğollar’ın Önasya’daki İlk İlhan’ı Hakkında” , **FÜEFD.** , C:1 , S:2 (1928) , Elazığ 1982 , s:117-127

(1258-1308) adlı doktora tezi araştırmam açısından da çok değerli bir çalışmadır⁵⁸.

Bu konuda yapılmış en kapsamlı araştırma olan eser sayesinde iki dönemin Türkiye Selçuklu Devleti üzerindeki etkilerini ayırtlama imkânı buldum.

Türkiye Selçuklu tarihine yönelik araştırmalarıyla çok önemli bir boşluğu dolduran Osman Turan konuya Anadolu cephesinden bakıldığında en detaylı çalışmaları borçlu olduğum isimdir. Turan'ın Selçuklular Zamanında Türkiye , Siyasi Tarih Alp Arslan' dan Osman Gazi'ye (1071-1328) adlı kitabı Türkiye Selçuklu siyasi tarihi için en kapsamlı çalışmalardan birisidir⁵⁹.

Altın Orda Devleti'nin kuruluş süreci hakkında kaynaklar tatmin edici bilgiler vermediği için bu sorun araştırmalara da yansımış ve ilk dönem Altın Orda tarihi genelde “hanlar tarihinin” anlatımı niteliğini aşamamıştır. Altın Orda'nın ilk dönemine yönelik araştırmalar sadece ülkemizde değil diğer coğrafyalarda da nitelik ve nicelik bakımından oldukça yetersiz kalmıştır⁶⁰. A.Yu. Yakubovskiy'e ait Altın Ordu ve Çöküşü isimli araştırma⁶¹ Altın Orda tarihi için önemli bir eserdir ve uzun yıllar alanında önemli boşluğu doldurmuştur. Bertold Spuler tarafından kaleme alınan Die Golden Horde die Mongolen in RuBland 1223-1502⁶² adlı çalışma da Altın Orda tarihine yönelik araştırmalarda bir klasik niteliği kazanmıştır.

⁵⁸ İlhan Erdem ; **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri (1258-1308)** , Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü , Tarih Ana Bilim Dalı , Basılmamış Doktora Tezi , Ank. 1995

⁵⁹ Osman Turan ; **Selçuklular Zamanında Türkiye ,Siyasi tarih Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1328)** , 5. baskı , Boğaziçi Yayınları , İstanbul 1998

⁶⁰ Altın Orda tarihine yönelik araştırmalar için şu başvuru çalışmalarına bkz : M.Fuad Köprülü ; “Altın Orda 'ya Ait Yeni Araştırmalar” , **Belleten** V / 19 ,(1941) , s: 397-436 ; Tüten Özkaya ; “Sovyetler Birliği'nde Altın Ordu İle İlgili Yeni Araştırmalar” , **Belleten** , C : LIV/ 209 (1990) , s:497-532

⁶¹ A.Yu.Yakubovskiy, Altın Ordu ve Çöküşü , çev : Hasan Eren ,T.T.K. , Ankara 1992

⁶² Bertold Spuler ; **Die Golden Horde die Mongolen in RuBland 1223-1502** , Otto Harrassowitz Wiesbaden 1965

Türkiye’de Altın Orda Devleti’nin kuruluş dönemi tarihine yönelik araştırmalar maalesef birkaç tarihçimizin çalışmalarıyla sınırlı kalmıştır. Mustafa Kafalı Altın Orda Hanlığı’nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri⁶³ ,adlı kitabı ve “Deşt-i Kıpçak ve Cuci Ulusu”⁶⁴,”Altın Orda Hanlığı”⁶⁵ isimli makaleleri ile Türkiye’de Kuruluş dönemi Altın Orda tarihine yönelik araştırmaların eksikliğini gidermek yolunda önemli adımlar atmıştır.

Arap tarihçilerin Altın Orda tarihi hakkında verdiği bilgileri derleyen W.De Tiesenhausen’ın eseri ve bu çalışmanın Altın Ordu Devleti Tarihine Ait Metinler adıyla İ.Hakkı İzmirli tarafından dilimize kazandırılması son derece önemli bir adımdır⁶⁶. Tiesenhausen’ın aynı amaçla Farsça eserleri derlediği bir çalışması daha bulunmaktadır.Tezim sırasında bu esere ulaşmam mümkün olmadı ancak bu çalışmada yararlanılan kaynakların listesinden⁶⁷hareketle bu kaynakların gerek Farsça basımlarını gerekse batı dillerindeki tercümelerini ayrıca inceledim.

Mehmed Suad Bal tarafından hazırlanan ve henüz basılmamış olan II.İzzeddin Keykavus Dönemi (1246-1262)adlı doktora tezi sultanın hayatı paralelinde bir derecede Kırım’daki Selçuklu izlerini takip eden değerli bir çalışmadır⁶⁸.

⁶³Mustafa Kafalı Mustafa ; **Altın Orda Hanlığı’nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri** , İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları , İstanbul 1976

⁶⁴Kafalı ; “Deşt-i Kıpçak ve Cuci Ulusu” , **İÜEFTD.** , XXV (1971) , s:179-188

⁶⁵Kafalı ; “Altın Orda Hanlığı” , **Türkler** , C: 8 , Yeni Türkiye Yayınları , Ankara 2002 , s:397-411

⁶⁶W.De Tiesenhausen , **Altın Ordu Devleti Tarihine Ait Metinler** , C:I , çev:İ.Hakkı İzmirli , İst.1941

⁶⁷ Bu konuda Abdulkadir İnan bir tanıtım yazısı hazırlamıştır.Bkz : A.İnan ; Bibliyoğrafya , W.Tiesenhausen , Altın Ordu Taihine Ait Materyaller Dergisi , C : II (Sbornik Matrialov Otnos . K İstorii Zolotoy Ordı) Moskova Leningrad 1941 , **Belleten** , C:VIII , S: 29-32 , Ank.1944 , s : 653 – 655 .

⁶⁸Mehmed Suad Bal ; **II.İzzeddin Keykavus Dönemi (1246-1262)** , Basılmamış Doktora Tezi , A.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Ortaçağ Tarihi) , Ankara 2004

Türkiye Selçuklu Devleti'nin ekonomik tarihi pek çok araştırmaya konu olmuştur. Selçuklu devri ekonomi tarihi için Mustafa Akdağ'ın Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi⁶⁹ adlı kitabı, Zeki Velidî Togan'ın "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti" isimli makalesi⁷⁰ Tuncer Baykara'nın Türkiye'nin Sosyal ve İktisadî Tarihi (XI.-XIV. Yüzyıllar)⁷¹ çalışması önemlidir. Ancak araştırmalarda Selçuklu ekonomisinde Altın Orda faktörünü saptamaya yardımcı bilgiler bulmak oldukça güçtür.

Ülkemizde Türkiye Selçuklu ticarî hayatı merkezli pek çok araştırma yapılmış ve bu konu önemli ölçüde aydınlatılmış olmasına rağmen Selçuklu Karadeniz ticareti bu yöndeki yoğun ilgiden pek pay alamamıştır. Ancak A.Yuvalı'nın "XIII.Yüzyılda Karadeniz Ticareti"⁷² ve Refik Turan'ın "Selçukluların Karadeniz Siyaseti"⁷³ adlı makaleleri konunun ana hatlarını belirlemek açısından yararlı çalışmalardır. Mustafa Safran da Yaşadıkları Sahalarda Yazılan Lûgâtlara Göre Kuman /Kıpçaklar'da Siyasî ,İktisadî ,Sosyal ve Kültürel Yaşayış⁷⁴ isimli eserinde Altın Orda ekonomik etkinliklerini ortaya koymak için önemli bilgiler verir. Şerafeddin Turan ise Türkiye-İtalya İlişkileri⁷⁵ adlı kitabında Karadeniz ticaretine önemli bir yer ayırmıştır. Batılı araştırmacılar ele aldığımız dönemde Karadeniz ticaretini genellikle Ceneviz ve Venedik ekseninde değerlendirmekle birlikte

⁶⁹ Mustafa Akdağ ; Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi , C:I-II , İst.1995

⁷⁰ Z.V. Togan ; "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti"(1), THİTM. , sayı: I , İst.1931 s:1-42

⁷¹ Tuncer Baykara ; Türkiye'nin Sosyal ve İktisadî Tarihi (XI.-XIV.Yüzyıllar) , Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları , Ank. 2000

⁷² A. Yuvalı ; XIII.Yüzyılda Karadeniz Ticareti" , II.Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi (1-3 Haziran 1988) Bildirileri , Samsun ,1990 s:233 -240

⁷³ Refik Turan ; "Selçukluların Karadeniz Siyaseti" , On Dokuz Mayıs Üniversitesi , II.Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (Uluslararası I) , 1-3 Haziran 1988 , Samsun 1990 , s:178-184

⁷⁴ Mustafa Safran ; Yaşadıkları Sahalarda Yazılan Lûgâtlara Göre Kuman / Kıpçaklar'da Siyasî ,İktisadî ,Sosyal ve Kültürel Yaşayış , Ank. 1993

⁷⁵ Şerafeddin Turan ; Türkiye İtalya İlişkileri (Selçuklular' dan Bizans'ın Sona Erişine) , İst.1990

G.I.Bratianu *Recherches sur Le Commerce Génois Dans La Mer Noire Au XIII é Siécle*⁷⁶ adlı eserinde,W.Heyd ise *Histoire Du Commerce Du Levant Au Moyen -Âge*⁷⁷ Yakın Doğu Ticaret Tarihi⁷⁸ adlı çalışmalarında Karadeniz’de Selçuklu ticari etkinliklerine de kısaca değinmişlerdir.

Altın Orda kültürü hakkında hazırlanmış çalışmalarda başkent Saray ön planda tutulmuş ;Altın Orda kültüründe Kırım ve dolayısıyla Selçuklu faktörü yeterince incelenmemiştir. Ancak birkaç Rus araştırmacıyı bu eleştirimin dışında tutmak isterim ki bu bakımdan ilk sırayı A.Başkirov almaktadır. Başkirov “Eski Tatar Sanatında Selcukizm”⁷⁹ adlı makalesi başta olmak üzere çeşitli incelemelerinde Altın Orda kültüründe Türkiye Selçuklu izlerini vurgulamıştır. Altın Orda kültüründeki Selçuklu etkisini değerlendiren bir diğer Rus araştırmacı İ. N. Borozdin’dir. Borozdin tarafından yazılan“Novoe dannie po Zolotoordinskoy kulture v Kırımı (Kırım’daki Altın Orda Kültürü Üzerine Yeni Bilgiler)⁸⁰ve “İz Otuzskoy Starine (Nadgrobie Şeyhe Yakuba iz Konii 729 g.hicri)İzvestiya Tavriçeskogo Obşşestva İstorii⁸¹makaleleri bu bakımdan önemli araştırmalardır. Osman Akçokraklı ise “Staro-Krımskie i Otuzskie Nadpisi XIII-XV vv.”(Eski Kırım ve Otuz’un XIII –XV.Yüzyıllardaki Kitabeleri)⁸² “Staro Krımskie Nadpisi

⁷⁶G.I. Bratianu , *Recherches sur Le Commerce Génois Dans La Mer Noire Au XIII é Siécle* , Paris 1929

⁷⁷ W.Heyd ; *Histoire Du Commerce Du Levant Au Moyen -Âge* , II.cilt , Amsterdam 1959

⁷⁸ Heyd , *Yakın Doğu Ticaret Tarihi* , çev:Enver Ziya Karal , T.T.K. , Ankara 1975

⁷⁹ A.Başkirov ; “Eski Tatar Sanatında Selcukizm” *Kazan Tatar Kitap Yayını* , 1992

⁸⁰ İ.N. Borozdin “Novoe dannie po Zolotoordinskoy kulture v Kırımı (Kırım’daki Altın Orda Kültürü Üzerine Yeni Bilgiler) , *Raboti Arkeologičeskoy ekspeditsii 1926 goda* (1926 Yılındaki Arkeoloji Araştırma Çalışmaları) , NV. , S :16-17 , Moskova , s:256-274

⁸¹İ.N. Borozdin “İz Otuzskoy Starine (Nadgrobie Şeyhe Yakuba iz Konii 729 g.hicri) *İTOİAE . Toi I* , (58-i) , Simferopol 1927 , s: 24-26

⁸²Osman Akçokraklı ; “Staro-Krımskie i Otuzskie Nadpisi XIII-XV vv.”(Eski Kırım ve Otuz’un XIII –XV.Yüzyıllardaki Kitabeleri) Simferopol , 1927 s: 1-15

(Po Raskopkoun 1928 g.) (1928 Yılı Kazılarına Göre eski Kırım Kitabeleri)”⁸³, “Novoe İz İstorii Çufut-kale (Çufut–Kale Tarihinden Yenilik)”⁸⁴ adlı makalelerinde arkeolojik verilere dayanarak Kırım coğrafyasında Selçuklu izlerine dair değerli bilgiler vermektedir.

Türkiye Selçuklu-Altın Orda dinsel etkileşimini saptamak için araştırmaların tatmin edici olduğunu söyleyemem. Bu konuda yapılan araştırmaların nitelik ve nicelik bakımından yetersiz olduğu görülmektedir. De Weese Devin’nin Altın Orda dini hayatına yönelik en kapsamlı çalışma olan *İslamization And Native Religion in the Golden Horde : Baba Tukles and Conversion to İslam in Historical and Epic Tradition*⁸⁵ adlı eseri bile hanların dini hayatını merkez kabul etmekte ve halkın dini eğilimlerini ikinci planda tutmaktadır.

Ahmet Yaşar Ocak’ın Sarı Saltık Popüler İslâm’ın Balkanlar’daki Destanî Öncüsü ⁸⁶ isimli eseri konumuz itibariyle her şeyden önce Sarı Saltık figürünü tarihsel bağlamda sağlam bir zemine oturtabilmeyi sağlayan çok değerli bir incelemedir. Ayrıca Ocak’ın Sarı Saltık’ın İslâm anlayışını belirleyen ve etkilerini Balkanlar örneğiyle saptayan bu çalışmasını Kırım modeline uyarlamak araştırmacılara Altın Orda İslamlaşma sürecinde Selçuklu etkilerini takip imkânı vermektedir.

⁸³O.Akçokraklı ; “Staro Krimskie Nadpisi (Po Raskopkoun 1928 g.) “ (1928 Yılı Kazılarına Göre eski Kırım Kitabeleri) , Simferopol , 1929 , s: 1-8

⁸⁴O.Akçokraklı ; “Novoe İz İstorii Çufut-kale “ (Çufut –Kale Tarihinden Yenilik) İTOİAE . , Tom II , (59-i) (1928 g. s: 158-172

⁸⁵ De Weese Devin ; *İslamization And Native Religion in the Golden Horde :Baba Tukles and Conversion to İslam in Historical and Epic Tradition* , Pennsylvania , 1994

⁸⁶ Ahmet Yaşar Ocak; *Sarı Saltık Popüler İslâm’ın Balkanlar’daki Destanî Öncüsü* , TTK. , Ankara 2002

GİRİŞ

1071 yılında Bizans'a karşı kazandıkları Malazgirt Zaferi Türkler'e Anadolu'nun kapılarını açmış; birçok Türkmen beyi Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde hakimiyet kurmaya başlamıştı. Bu dönemde Kutalmışoğlu Süleymanşah da 1075 yılında İznik'i kendisine başkent yaparak Türkiye Selçuklu Devleti'ni kurmuştur. Türkiye Selçuklu Devleti kurulduğu bölge ve izlediği genişleme siyaseti nedeniyle Bizans ve Türkmen beylikleri ile çoğu zaman mücadele kimi kez ise ittifak içinde oldu. 1176 yılında kazandıkları Myriokephalon (Karamıklı) Zaferi'nden sonra Selçuklular Anadolu'nun artık kesin olarak bir Türk yurdu haline geldiğini ispatladılar. I. Haçlı Seferi'nden bu tarihe kadar hücumda olan Bizans artık savunma durumuna çekilmek zorunda kaldı ve Anadolu'daki üstünlük tekrar Selçuklular'ın eline geçti. Bizans İmparatorluğu bu tarihten sonra gerileme ve çöküş devrine girerken Türkler için Haçlı seferlerinin sebep olduğu gergin ortam kapandı ve Türkiye Selçuklu Devleti için yükseliş devresi başladı.

Selçuklular 1178'de Malatya, 1182'de Kütahya ve Eskişehir'i ele geçirdiler. 1196 yılında Rükneddin Süleymanşah Harput Artukluları ve Erzincan Mengücek emirlerini tâbiyet altına aldı. 1202'de Erzurum Saltuklular'ın elinden alınırken ,1204 'de Isparta ve Burdur fethedildi. I. Gıyâseddin Keyhüsrev 1206'da Trabzon Rumları'nı itaat altına aldı, 1207'de Antalya ilk kez fethedildi. I. İzzeddin Keykâvus 1214 yılında Sinop'u fethetti ve Franklar'ın eline geçen Antalya'yı 1216'da geri aldı. Türkiye Selçuklu Devleti en geniş sınırlarına kavuştuğu Alâeddin Keykubâd döneminde 1223'de Alanya'ya hakim oldu, Silifke'ye kadar Akdeniz sahilleri fethedildi. Artuklular'dan Adıyaman, Kahta ve Çemişkezek , Saltuklular'dan

Erzincan (1228) alındı. 1235’de Urfa , Harran , Siverek ve Rakka Selçuklu topraklarına katıldı¹.

TÜRKİYE SELÇUKLU MERKEZİ İDARESİNİN ZAYIFLAMASI VE ANADOLU’YA MOĞOL MÜDAHALESİNİ BAŞLATAN TARİHİ ZEMİN

Moğollar Yakındoğu’ya geldiğinde Türkiye Selçuklu Devleti Alâeddin Keykubâd hakimiyetinde siyasi ve ekonomik yönden en parlak dönemini yaşamaktaydı. Türkiye Selçuklu sultanı Alâeddin Keykubâd Harezmşahlar Devleti yıkıldıktan sonra bu devletin ordusunu ve Harezm beylerini kendi hizmetine almıştı. Selçuklu sultanı olası bir Moğol saldırısında askeri tecrübelerinden faydalanmak istediği bu Harezm beylerine büyük bir itibar göstererek Erzincan , Amasya , Niğde ve Larende gibi ülkenin en fazla gelir getiren illerinden bazılarını verdi². Alâeddin Keykubâd Moğol tehlikesini önceden sezmiş olduğu için Selçuklu şehirlerini surlarla tahkim ettirmiş ve askeri kuvvetlerini arttırmıştı. Ancak muhtemelen Moğol tehlikesini önlemek için zaman kazanmayı plânladığından Ögedey’in 1235 yılında yaptığı tâbiyet teklifini hemen kabul etti³.

Alâeddin Keykubâd 1237’de vefat etmeden önce veliaht olarak oğlu İzzeddin Kılıç Arslan’ı seçmişti. Ancak Şemseddin Altun-Aba , Taceddin Pervâne

¹ Alâeddin Keykubâd döneminde yapılan fetihler hakkında daha geniş bilgi için bkz: Emine Uyumaz ; **Sultan I.Alâeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî Tarihi (1220-1237)** , TTK., Ank.2003 s:22-69.

² Nejat Kaymaz ; “Türkiye Selçuklularının İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü II” , **Tarih Araştırmaları Dergisi** , C:III , S: 4-5 , s:27-28 / Keykubâd’ın bu tutumu Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde başlayacak devlet içi tartışmaların ve Selçuklu idarî mekanizmasının çöküş aşamasının tohumlarını attı.Sultanın bu Türkmenler’e ülkenin yüksek gelirli illerini iktâ etmesi ile başlayan hoşnutsuzluk etkilerini Keykubâd’ın vefatından sonra göstermeye başlayacaktı.

³ İbn Bîbî ; **El Evamirü’l -Ala’iye Fi’l Umuri’l -Ala’iye (Selçuk Name)** , c:II, çev: Mürsel Öztürk , Kültür Bakanlığı , 1000 Temel Esër , Ankara 1996 , C: I , s:448-451. Osman Turan ; **Selçuklular Zamanında Türkiye , Siyasi Tarih Alp Arslan’dan Osman Gazi’ye (1071-1328)** , 5. baskı , Boğaziçi Yayınları , İstanbul 1998 , s : 404 ; Ali Sevim Yaşar Yücel ; **Türkiye Tarihi Fetih , Selçuklu ve Beylikler Dönemi** , TTK.Ankara 1989 s:166.

, Cemâleddin Ferruh Lala ve Sa'adeddin Köpek gibi devlet adamlarının girişimleri sonucu Selçuklu tahtı II.Gıyâseddin Keyhüsrev'in eline geçti⁴. Selçuklu hizmetinde bulunan Harezm beyleri ve başka bazı önemli komutanlar , Keykubâd'ın vasiyetinin yerine getirilmemesi nedeniyle Selçuklu yönetimine tepkiliydiler. Keyhüsrev'in yanından ayrılmayan ve onun siyasetinde etkin rol oynayan Sa'adeddin Köpek , liderleri Kayır Han başta olmak üzere Harezm beylerine karşı çok sert muamele uyguladı. Bunun üzerine birçok Harezm beyi Kayseri'den ayrılıp, geçtikleri yerleri talan ederek ,Harran, Urfa ve Suruc bölgelerini ele geçirip buraları aralarında bölüştüler. Bir süre etrafta yağma akınları, soygunlar yaptılar ve kervanları vurarak ticaret için tehlike unsuru haline geldiler. Sa'adeddin Köpek Selçuklu devletine çok yararlı hizmetleri bulunan bazı beyleri peş peşe ortadan kaldırmaya başladı. Keykubâd zamanında önemli hizmetleri olan Kemâleddin Kamyar'ı da bertaraf etti⁵. Nüfuzlu rakiplerinin hepsini ortadan kaldıran Sa'adeddin Köpek daha sonra onların taraftarı olan devlet adamlarını da azlettirdi. Celâleddin Karatay Tâsthane ve Hazinehâne Emirliği'nden uzaklaştırılırken Sahib Şemseddin İsfahânî de vezirlikten azledildi. Vezirlik görevine Deylemli Mühezzibüddin Ali getirildi⁶. Keyhüsrev döneminde Selçuklu Devleti'nin sarsılması bu olaylarla başladı. Sa'adeddin Köpek,İzzeddin,Kılıçarslan ve Rükneddin'i Borgulu'da hapsedtirdi. Taceddin Pervane 'yi öldürttü. Bu arada Keyhüsrev'in de liyakatsizliği nedeniyle huzursuzluk büyüdü. Sa'adeddin Köpek kendisinin de Selçuklu soyundan geldiği

⁴ Osman Turan ; *Selçuklular Zamanında Türkiye , Siyasi Tarih Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1328)* , 5. baskı , Boğaziçi Yayınları , İstanbul 1998 , s : 404 ; Ali Sevim Yaşar Yücel ; *Türkiye Tarihi Fetih , Selçuklu ve Beylikler Dönemi* , TTK.Ankara 1989 s:166.

⁵ Erdoğan Merçil ; " Türkiye Selçukluları" , *Türkler* , C: 6 , s:519 / Ali Sevim , Yaşar Yücel , *Türkiye Tarihi* , s:167.

⁶ Kaymaz ; "Türkiye Selçuklularının İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü II", s:52.

iddiası ile bizzat tahta çıkmayı bile planlamaya başladı⁷ ancak sıranın kendisine geldiğini anlayan Keyhüsrev Sa'adeddin Köpek'i öldürttü(1238).

Sa'adeddin Köpek'in ortadan kalkması ile Selçuklu Devleti tekrar toparlanmaya başladı. Bu sırada Eyyûbî Melikleri, Trabzon Rumları, Kikya Ermenileri ve hatta İznik'de kurulan Bizans Devleti'nin Selçuklu tabiyetleri devam etmekteydi. Ancak Köpek yüzünden kaçıp Güneydoğu Anadolu'ya yerleşen Harezm beyleri bölgede güvenliği bozmaktaydı. Artuklu ve Eyyûbî Melikleri de bu durumdan şikayetçiydiler ve Keyhüsrev'den yardım istediler⁸. Selçuklu ve Eyyubî kuvvetleri Harran'da Harezm kalıntılarını mağlup ettiler, Diyarbakır'ı kuşatıp teslim aldılar⁹. Gıyâseddin Keyhüsrev'in yeteneksizliği, ahlakî bozuklukları ve Sa'adeddin Köpek'in etkisi ile ciddi devlet adamlarının bertaraf edilmesi sebebi ile Türkiye Selçuklu Devleti genel bir çöküş ve gerileme dönemine girmiştir¹⁰. Ancak Alâeddin Keykubâd'ın bıraktığı miras sayesinde¹¹ Türkiye Selçukluları'nın büyük devlet statüsü devam ediyordu bu yüzden Moğollar henüz Selçuklu topraklarını işgale kalkışmamışlardı. Ancak Harezmliler'in neden olduğu kargaşa devam ediyor; Moğollar'ın önünden kaçan Türkmen grupları yerleştikleri Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye'de huzursuzluklara neden oluyorlardı. Bölgede yaşayan halkın ekonomik ve sosyal durumlarının kötü olması ve siyasi bunalım bölgede Babaî İsyanı için uygun bir zemin hazırladı¹². Babaî lideri Baba İshak, dönemin

⁷ Sadettin Köpek ve siyaseti hakkında daha geniş bilgi için bkz : Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s :407-411 ; Nejat Kaymaz ; a.g.m. , s:40-58.

⁸ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s :417 ; Ali Sevim, Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi*, s:168.

⁹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s:419.

¹⁰ II.Gıyâseddin Keyhüsrev dönemindeki tüm önemli olayların ana hatlarıyla anlatımı için bkz:Osman Turan, "Keyhüsrev II", İ.A. , s: 620-629.

¹¹ I. Alâeddin Keykubâd dönemi için bkz: Emine Uyumaz, *Alâeddin Keykubâd Devri* ; s:325-402.

¹² Kaymaz ; "Türkiye Selçuklularının İnhitâtında İdare Mekanizmasının Rolü II", s:61.

Selçuklu sultanı II.Gıyâseddin Keyhüsrev zamanında ülkenin içine düştüğü siyasi zaafı değerlendirerek isyan etme fırsatı buldu ; peygamberlik iddiasında bulunarak Türkmenler'i ve Urfa bölgesindeki Harezmîler'i kendi etrafında toplamaya başladı , sefahat içinde yaşayıp dinden çıktığını savunarak , Gıyâseddin Keyhüsrev'e kaşı cihat ilan etti¹³.Sonuç olarak , Sumeysat , Adıyaman ve Kahta dolaylarında Türkmen ayaklanması başladı.Malatya Sûbaşısı Muzaffereddin Ali-Şir'i bozguna uğratan Babailer buradan Sivas'a doğru yürüdüler ve şehri ele geçirdiler.Ardından Tokat ve Amasya'ya yöneldiler.Amasya Sûbaşısı Mübarizeddin Armağan-Şah Baba İshak'ı yakalatarak öldürdü. Ancak taraftarları daha da artan bir taassup ve şiddetle taarruza geçtiler , Mübârizeddin Armağan Şah'ı öldürüp Konya'ya doğru ilerlediler.Keyhüsrev bu kez 60.000 kişilik bir orduyu asiler üzerine sevk etti ve asiler Kırşehir dolaylarında kılıçtan geçirildi (1240)¹⁴. İsyân bastırıldı ancak Baba İshak taraftarları Anadolu'nun çeşitli bölgelerine yayıldılar¹⁵. Babaî İsyânı Selçuklu Devleti'ni temelden sarsan bir hareket ve aynı zamanda Anadolu'da siyasi ve dini kaynaklı ilk ayaklanmaydı. Babai hareketi Selçuklular'ın durumunu sarsmakla beraber,Moğollardan başka hiçbir komşu devlet bundan yararlanacak durumda değildi¹⁶.Moğollar uzun süredir Anadolu'yu istila etmeyi düşünüyor fakat buna cesaret edemiyorlardı. Babaî hareketinin devleti sarsması onları ümitlendirmiştir. Babaî İsyânı sırasında Selçuklu Devleti'nin tutumu ve isyanı bastırma konusunda gösterdiği yetersizlik devletin artık ne kadar zayıflamış olduğunu göstermesi bakımından çok önemlidir

¹³ Franz Babinger , Fuad Köprülü ; *Anadolu'da İslamiyet* , İnsan Yayınları , 2. Baskı , İst.2003 , s:51-52.

¹⁴ Ali Sevim , Erdoğan Merçil ; *Selçuklu Devletleri Tarihi , Siyaset, Teşkilat ve Kültür* , TTK. , Ank. 1995 s: 471.

¹⁵ Ahmet Yaşar Ocak , "Babailik" , İ.A. IV.cilt , İst.1991 , s:374.

¹⁶ Turan ; *Selçuklular Zamanında Türkiye* , s: 427.

1241 de Moğolların Azerbaycan'daki komutanı olan Baycu Noyan Selçuklu Devleti'nin içinde bulunduğu çöküş ortamını değerlendirdi. 1242 sonbaharında Erzurum üzerine yürüyen Baycu Noyan komutasındaki Moğol ordusu kenti ele geçirdi¹⁷. Erzurum'da büyük katliam ve yağma yapıldı. Ardından şehir yakılıp surları da tahrip edildi. Sultan II. Gıyâseddin'in yardım için gönderdiği kuvvetler ancak şehir Moğollar'ın tahribine uğradıktan sonra gelebilmişti. Erzurum'da elde ettikleri bu ilk başarı Moğollar'a tüm Türkiye'yi istilâ için umut vermiştir.

Moğol ordusu Erzurum'u ele geçirdikten sonra kış bastırdığı için Mugan'a çekildi. Bundan faydalanan Selçuklular büyük hazırlıklara giriştiler. Gıyâseddin Keyhüsrev kendisine tâbi bütün hükümdarlara elçiler ve değerli armağanlar göndererek Moğollar'a karşı birlikte hareket edilmesini istedi¹⁸. Sultan komşu Müslüman ve Hıristiyan hükümdarlara Moğol kuvvetlerinin hepsi için ortak bir tehlike olduğunu ; Selçuklular Moğollar'a yenilirse kendilerinin de tehdit altında olacağını anlatmaya çalıştı. Moğollar'ın karşısına kendisine tâbi devletlerle ortak hazırlanmış çok güçlü bir ordu ile çıkmak gerektiğine inanan Selçuklu sultanı bu amaçla nâib Şemseddin İsfahânî'yi Halep'e ve diğer Eyyûbî hükümdarlarının yanına göndererek yardım talebinde bulundu. Melik Gazi'den Meyyâfârikîn kuşatması için özür dilendi. Melik Eşref'e Selçuklular'a tâbi olmak şartıyla Ahlat'ın geri verileceği bildirildi. Mardin Artuklu hükümdarına Resuleyn, Harezmîler'e Harput vaad ediliyordu. Bu şartlar altında tüm Eyyûbî hükümdarları ile anlaşmalar yapılmıştı. Selçuklu Devleti'nin Moğollar'a yenilmemek için

¹⁷ Ebul Ferec ,*Tarih-i Muhatasarü'd-düvel* , çev:Şerafeddin Yaltkaya , İst. 1941 , s :19 ; Osman Turan ;*Selçuklular Zamanında Türkiye* , s:430.

¹⁸ Turan ;*Selçuklular Zamanında Türkiye* , s:431-432 ; Ali Sevim , Yaşar Yücel , *Türkiye Tarihi* , s:171.

kendisine tâbi devletlere büyük tavizler vermiş olduğu dikkati çeker. Eyyûbî hükümdarları Selçuklu Devleti'ne yardım etme sözü vermişti ancak daha sonra bu anlaşmalarla verilen söze sadece Selçuklular'a tabî Halep hükümdarı Melikü'n-nasır Selâhüddin'in sadık kaldığı ve iki bin kişilik bir askeri birlik gönderdiği bilinmektedir¹⁹. Yine Selçuklu vassalı olan Ermeniler'in gönderdiği 3000 kişilik bir atlı birlik Moğollar Kayseri'yi kuşattığı sırada savaşa katılmadan kaçtı.

Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev Halep kuvvetleriyle ücretli Gürcü , Frank ve Kıpçak askerlerden oluşan 80.000 kişilik bir ordu topladı²⁰. Kayseri'de toplanan ordu buradan Sivas'a hareket etti.Baycu da Erzincan'ı geçmiş ; Sivas'a doğru ilerliyordu.Moğol ordusu Köseadağ yakınlarındaki Akşehir 'e geldi. Tecrübeli devlet adamları ve komutanlar Selçuklu ordusunun savunmada kalması gerektiğini söylüyorlardı ancak yirmi bin kişilik bir Selçuklu öncü kuvveti Moğollar'a karşı saldırıya geçti. Moğollar savaşta sahte ricat taktiğini uyguladılar²¹. Moğol ordusu Baycu Noyan'ın hücum emriyle geri döndü ve Selçuklu ordusu içindeki beyler askerleriyle birlikte kaçmaya başladı. Selçuklu öncü birlikleri bozguna uğradı , Selçuklu esas kuvvetleri de bu durumdan olumsuz etkilendi. Selçuklu kumandanları ordu saflarını terk ettiler sultan II.Gıyâseddin Keyhüsrev önce Tokat'a ve ardından Konya'ya kaçtı²². Mübârezeddin Çavlı beylerbeyi rütbesi ile Malatya ve Elbistan taraflarında güveni sağlamakla görevlendirildi. Başsız kalan Selçuklu kuvvetleri kısa bir süre daha Moğollar ile mücadele görevine devam ettiler ama onlar da ilk fırsatta kaçtılar. Moğollar böyle bir mücadeleyi bu kadar kolay kazanmayı

¹⁹ Turan , **Selçuklular Zamanında Türkiye** , s:432 / Merçil Erdoğan "Türkiye Selçukluları" , s: 520.

²⁰ Ebu'l Ferec , **Tarih-i Muhtasarüd düvel** s:19 ; İbn Bibi El Evamirü'l -Alâiyye , s:64.

²¹ Merçil , "Türkiye Selçukluları" , s:520.

²² Anonim **Selçuk-nâme** s:32 ; Turan , **Selçuklular Zamanında Türkiye** , s:436.

hiç beklemiyorlardı ancak Selçuklu ordusu Kösedağ'da ilk öncü çarpışmadan sonra hiç mücadele etmeden dağılmıştı (3 Temmuz 1243 Cuma)²³. Moğol ordusu bu savaş sonrasında Selçuklu ordugahından hesapsız ganimetler elde ettiler. Selçuklu ordusu sayıca Moğollar'dan daha güçlü olmasına rağmen, bu yenilgide başlıca sebepler, Keyhüsrev'in dirayetsizliği, Sa'adeddin Köpek yüzünden yetenekli komutanların bir bir ortadan kaldırılmış olmasıdır²⁴.

Selçuklu merkezî idaresinin zayıflaması Ahiler'in siyasi etkinliğini arttırdı. Ahiler'in siyasi arenada açıkça ortaya çıkmaları Kösedağ yenilgisinden hemen sonra gerçekleşmiştir²⁵.

Moğollar Baycu Noyan komutasında Sivas'a yöneldiler. Sivas kadısı Necmeddin Moğol ordusunun Sivas'a geldiğini duyunca onlarla mücadele edilemeyeceğini düşünerek yanına şehrin ileri gelenlerini, pek çok mal ve hediye alarak Baycu Noyan'ı karşılamaya çıktı. Moğollar ile yaptıkları anlaşmayla Sivaslılar hayatlarını ve mallarını kurtardılar ancak şehir Moğol tahribinden kurtulamadı. Baycu şehri teslim alınca Erzincan kapısı dışındaki tüm kapıları kapattı ve şehir üç gün boyunca Moğollar tarafından tahrip edildi. Sivas Selçuklular'ın önemli askeri üstlerindendi, bu şehirdeki savaş aletlerinin ve surların tahribi Selçuklu direnişinin kırılmasında çok etkili oldu.

²³ Anonim Selçuk-nâme'nin Kösedağ Savaşı için verdiği tarih 8 Safer 641 / 29 Temmuz 1243'dür bkz: Anonim Selçuk-nâme , s:32.

²⁴ Kösedağ Savaşı ve Türkiye Selçuklu Devleti'ndeki etkisi hakkında en kapsamlı çalışma Mehmet Ali Çakmak tarafından hazırlanmıştır. Bkz: M. Ali Çakmak ; Kösedağ Savaşı (1243) , Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı , Basılmamış Yüksek Lisans Tezi , Ankara 1990.

²⁵ Claude Cahen ; Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler , çev: Yıldız Moran , İst. 1979 , s: 327.

Moğol ordusu ardından Kayseri'ye yürüdü. Moğollar burada Sivas'taki teslimiyetin aksine ciddi bir direnişle karşılaştılar. Kayseri savunmasında Ahiler de Selçuklu kuvvetlerinin yanında yer aldılar²⁶. Moğollar sur dışındaki mahallelerde kalan halkı öldürüp mallarını yağmaladılar. Şehir Moğol kuşatmasına on beş gün dayandı ve Moğollar başarılı olamayacakları düşünerek geri dönmek için hazırlanmaya başladılar. Ancak Kayseri İğdiş başısının ihaneti ve ardından Selçuklu komutanlarının da Moğol tarafına geçmesinenedeniyle Kayseri de kaybedildi. Moğollar'a direnen Ahiler öldürüldü ,ev ve işyerleri yağmalanıp yakıldı.

Moğollar Erzincan'da da surları yıkıp şehri yağmaladılar,halkını öldürdüler²⁷. Türkiye'de Moğol İstilâsı nedeniyle kendini güvende hissetmeyen varlıklı kimseler Suriye ve Halep'e kaçmaya başladılar. Sultan II.Gıyâseddin Keyhüsrev bile Türkiye'yi terk etti ve ancak Moğollar'la barış yapıldıktan sonra Konya'ya dönebildi²⁸. Moğol ordusu Meyyâfârikîn , Mardin ve Urfa'dan geçerek Halep kapısına gitti ve Malatya şehri dışındaki insanları öldürerek vali Reşideddin'i tehdit etti bunun üzerine halktan toplanan altın ve gümüş Moğollar'a verilerek Azerbaycan'da Mugan'a dönmeleri sağlandı.Moğollar bu sırada Elbistan tarafına toplanmış olan Türkmenler'i de öldürdüler. Bu sırada Moğollar'a karşı Doğu Anadolu'da Türkmenler'in Duduoğlu ve Davut beyler etrafında toplanarak direniş gösterdikleri bilinmektedir²⁹. Germiyan ve Gence Türkmenleri de bu devrede Moğollar'la mücadele etmişlerdir.

²⁶ Turan , *Selçuklular Zamanında Türkiye* , s:40 ; Ali Sevim , Yaşar Yücel ; *Türkiye Tarihi* , s:172.

²⁷ Turan , *Selçuklular Zamanında Türkiye* , s: 442 ; Ali Sevim , Yaşar Yücel ; *Türkiye Tarihi* , s:172.

²⁸ Ali Sevim , Yaşar Yücel , *Türkiye Tarihi* , s:172

²⁹ Ebu'l Ferec ; *Tarih-i Muhtasarü'd-düvel* s: 21 ; Turan ; a.g.e. s:443

Kösedağ Bozgunu üzerine vezir Mühezzibüddin Ali barış yapabilmek için Azerbaycan'a gitti³⁰. Curmagun'un talimatı üzerine Baycu Noyan Sahib ile bağıllık (il) şartları hakkında görüşmeye başladı. Baycu Noyan ile yapılan anlaşmaya göre Selçuklu Devleti'nin Moğollar'a ödeyeceği yıllık haraç miktarı kaynaklarda farklı ifadelerle yer almaktadır. Selçuklu kaynaklarında ödenecek meblağ belirtilmemiştir³¹. Ancak İlhan Erdem Türkiye Selçukluları - İlhanlı İlişkileri adlı doktora tezinde kaynaklardaki³² tüm bilgileri değerlendirdikten sonra ödenecek miktar hakkında "ortalama bir değerle yıllık 360.000-400.000 dinar arası nakit , at , deve , sığır , koyun , kumaş ve ipeklilerden belli bir miktar ödenecekti" sonucuna ulaşmıştır³³. Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev Moğollar ile barış yapıldığını öğrenince Antalya'dan Konya'ya geldi.

³⁰ İbn Bibi, *El Evamirü'l-Alâiyye* , C: II , s:75 ; Ali Sevim , Yaşar Yücel ; *Türkiye Tarihi* , s:173

³¹ İbn Bibi, *El Evamirü'l-Alâiyye* , C: II , s: 78 / Anonim *Selçuk-nâme* bu anlaşma şartları hakkında bilgi vermez. İbn Bibi'nin eserinde de Sahib Mühezzibü'd-Din Ali'nin Baycu ve Curmagun noyanlar ile görüşmeleri sonucunda Selçuklu Devleti'ne yüklenen illik şartları , ilhan'a , noyanlara ve diğer Moğol kumandanlarına sunulacak vergi ve hediyelerin miktarı kesin olarak belirtilmemiştir.

³² Memlûk ve Latin kaynaklarının bu konuda verdiği bilgiler İlhan Erdem'in tezinde detaylı biçimde ele alınmıştır. Kaynakların bu konuda verdiği miktarları İlhan Erdem'in tezinden naklen veriyoruz : " Eserini 1250 yılında yazmış olan Sibt-İbnü'l-Cevzî'ye göre Selçuklular 1.000 dinar nakit , at , köle , cariyeye , cins köpek vermeyi kabul ettiler . Döneme yakın kaynaklardan İbn Devadârî de Sibt'in bilgilerini tekrarlar.İbn Tanrıverdi'nin verdiği bilgiler de yine bu doğrultudadır.Zehebî ise Düvel-i İslâm adlı eserinde verginin 400.000 dinar olduğunu belirtir.Memlûk tarihçisi Makrizî de bu görüştedir.Çağdaş Latin kaynağı Saint Quantin ise *Historie des Tartares* adlı eserinde 1.200.000 hperprier (300.000) dinar nakit , 500 top ipekli kumaş , 500 deve , 5.000 sığır ve koyun , eşyaların taşınması ve ülkeye gidip gelecek Moğol elçilerinin masraflarının karşılanacağını belirtir." Bkz: İlhan Erdem ; *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri (1258-1308)* , s: 94-95

³³ Erdem ; *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri (1258-1308)* , s:95

I.BÖLÜM

TÜRKİYE SELÇUKLU-ALTIN ORDA SİYASİ İLİŞKİLERİ (1242-1308)

A) ALTIN ORDA DEVLETİ'NİN KURULUŞ SÜRECİNE GENEL BİR BAKIŞ

Altın Orda Hanlığı Cuci Han'ın 1227 yılında vefatından sonra oğlu Batu Han tarafından kurulmuş bir Moğol-Türk Devleti'dir. Devlet doğu kaynaklarında "Cuci Uluğu" olarak geçmektedir.Ele geçirilen bölgelerdeki nüfusun çoğunu Kıpçaklar oluşturduğu için bu bölgeye Deşt-i Kıpçak (Kıpçak Bozkırı) denilmiştir³⁴. Arap kaynaklarında da Altın Orda için Deşt-i Kıpçak tabiri kullanılmıştır³⁵. Plano Carpini³⁶ ve Rubruck³⁷ Altın Orda topraklarını Kuman Uluğu şeklinde

³⁴ Kıpçak bir Türk kavminin adı olmakla birlikte X.yüzyılda Kıpçak isminin daha geniş bir alana yayıldığı ve bu isim altında Kimmekler de dahil olmak üzere daha bir çok Türk kavmini içine alarak büyük bir kavmi birlik oluşturduğu anlaşılmaktadır.Belli bir siyasi örgütlenmeye gidip kendi adları ile bilinen bir devlet kuramasalar da birçok devletin kurulmasında ve oluşumunda önemli roller üstlenmişlerdir. Kıpçaklar hakkında daha geniş bilgi için bkz:Ahmet Gökbel, **Kıpçak Türkleri**, İstanbul, 2000, Salih Yılmaz; "Kıpçak Türkleri ve Yerleştikleri Sahalar", **TDA** ., S:140, İstanbul Ekim 2002, s: 53-64, Mustafa Safran, **Yaşadıkları Sahalarda Yazılan Lûgâtlara Göre Kuman / Kıpçaklar'da Siyasî, İktisadî, Sosyal ve Kültürel Yaşayış**, Ankara 1993, R.R.A. "Kıpçak", İ.A., c:VI, s: 713-716.

³⁵ Deşt-i Kıpçak tabiri dar ve geniş olmak üzere iki anlam taşımaktadır.Dar anlamıyla Deşt-i Kıpçak XI. Yüzyıl ortalarından Moğol istilâsına kadar olan devrede Kıpçak Hanlığı'nın yayıldığı alanı ifade eder.XIII.yüzyılın ikinci yarısında Deşt-i Kıpçak tamamen Altın Orda Devleti'nin hakimiyetine girmiştir.Kıpçaklar siyasi hakimiyetlerini kaybedip Altın Orda Uluğu'nun içine katıldıkları zaman bile isimlerini devam ettirmişlerdir.Arap kaynakları Altın Orda'dan bahsederken Deşt-i Kıpçak tabirini kullanmışlardır.Deşt-i Kıpçak'ın sınırları Kıpçak Hanlığı zamanında Karadeniz'in kuzeyini ifade ederken Altın Orda zamanında Yukarı Bulgarya Hanlığı'nı, Kuban ve Terek ırmaklarından Derbend'e kadar Kuzey Kafkasya'yı ve Harezm ülkesini de içine alıyordu.Kırım Yarımadası'nda Kıpçaklar'ın birçoğu yerleşik hayata geçmiş ve genellikle köylerde yaşamışlardır.Kıpçaklar'ın en yoğun olduğu Kırım şehirleri Suğdak, Solhad, Kefe ve Azak'tır.

³⁶Johann de Plano Carpini, **Moğol Tarihi ve Seyahatnâme 1245-1247**, çev: Engin Ayan, Trabzon 2000.

³⁷Rubruck W., **The Journey of the William of Rubruck to the Eastern Parts of the Word (1253-55)**, Yay: W.Rockhill, London 1900; Guillaume de Rubruck, **Moğollar'ın Büyük Hanına Seyahat (1253-1255)**, çev:Engin Ayan, Ayışığı Kitapları, İst.2001.

tanımlamışlardır. Farsça ve Türkçe kaynaklarda bu devlet için Ak Orda tabiri kullanılmıştır. Bugün çok daha yaygın bir kullanımı olan Altın Orda tabiri ise ilk defa 1564 yılında yazılmış olan Kazan Hanlığı'na ait bir kronikte geçmektedir³⁸.

Cengiz Han³⁹ 1222 yılında komutanlarından Cebe ve Sübetay noyanları Derbent üzerinden Kuzey Kafkasya ve Deşt-i Kıpçak topraklarına sefer yapmakla görevlendirmişti. Büyük oğlu Cuci Han'ı ise İtil Irmağı'nın doğusunda kendisine bıraktığı topraklar üzerine göndermişti. Bozkır devlet anlayışına göre devleti oluşturan topraklar hanedan üyeleri arasında bölüştürülürdü. Cengiz Han bu paylaşım göre büyük oğlu Cuci'ye İrtiş'den İtil Irmağı'na kadar olan bölge ve yeni fethedilecek olan batıdaki toprakları bırakmıştır. Altay Dağları ve batı Sibirya'dan başlayarak İtil-Ural bölgesi ve batı toprakları Cuci Ulusu'na aittir⁴⁰. Cebe ve Sübetay noyanlar Güney Kafkasya'dan sonra kuzey Kafkasya'ya da girdiler ve burada Kafkas kavimlerinden Alan, Çerkes ve Kıpçaklar'ı yenilgiye uğrattılar. Cengiz Han 1222 yılından beri doğu Deşt-i Kıpçak'da bulunan oğlu Cuci Han'ı yerinde bıraktı ve burada büyük ordanın temellerini atmasını emretti. Moğol ulusları içinde merkezden ayrılan ilk unsur Cuci Ulusu oldu⁴¹.

Altın Orda Ak-Orda ve Gök -Orda olmak üzere iki hanedana ayrılır. Cuci Han 1227'de vefat edince yerine oğlu Batu geçmiştir. Ak-Orda Hanedanı Batu (Sayın) Han'ın neslinden gelir⁴². Batu Han 1227-1256 yılları arasında Altın

³⁸ İlyas Kamalov; "Altın Orda Devleti'nin Adı Üzerine", TDA., s:141 (2002), s:192.

³⁹ Cengiz Han ve Moğol Devletleri'nin oluşumu hakkında bilgi için bkz: İsenbike Togan ; "Çinggis Han Ve Moğollar", Türkler C: 8, s: 235-255, Sebahaddin Ağaladağ "Moğol Devleti", Türkler C:8, s:265-277.

⁴⁰ Mustafa Kafalı ; "Altın Orda Hanlığı", Türkler, C: 8, s:398.

⁴¹ Kafalı ; "Altın Orda Hanlığı", s:398 / Türkleşmiş Moğollar - Moğollaşmış Türkler kavramları için bkz : Ahmet Temir ; " Moğol (Veya Türk-Moğol) Hanlığı", Türkler C: 8, s:256-257.

⁴² Kafalı ; "Altın Orda Hanlığı", s: 399.

Orda hanı olmuştur. Batu Han önderliğinde ⁴³ düzenlenen II.Kıpçak seferi (1229-1242) sonucu İdil Irmağı , Karpat Dağları ve Tuna Nehri'ne kadar olan Batı Deşt-i Kıpçak Cuci Ulusu'nun eline geçmiş⁴⁴; 1236'da İtil Bulgar Devleti 1238'de Rus knezlikleri 1240'da Kiev toprakları fethedilmiştir⁴⁵. Polonya, Çekeslovakya,Macaristan,Sırbistan ve Bulgaristan üzerine seferler düzenlenmiştir. Moğollar'ın bu seferi sonucunda Deşt-i Kıpçak , Harezmi , Kuzey Kafkasya , Kırım ve İtil Bulgar Devleti topraklarında Altın Orda Devleti kuruldu. Batu Han 1241 yılında İtil Irmağı'nın aşağı boylarında nehrin sol sahilinde ordasını kurdu ; merkezi oluşturdu ve böylece Altın Orda Devleti resmen kuruldu. Bu tarihten sonra burası Saray adını aldı ve çok geçmeden İtil ve Bulgar şehirlerinin yerini aldığı gibi bunlardan farklı olarak bir yandan Doğu Avrupa ve Hazar Denizi ile Aral Gölü civarında Batı Sibirya'nın da bağlandığı en önemli merkez haline geldi. Möngke Kağan'ın ölümünden sonra Cengiz İmparatorluğu parçalanmış ; ulusların her birinden ayrı ayrı devletler ve hanlıklar ortaya çıkmıştır. Ancak Batu Han bu parçalanmadan önce de kendi ulusundan bütünüyle bağımsız bir han durumundaydı.

⁴³ Monghol-un Niuça Tobça'an , **Moğollar'ın Gizli Tarihi** , çev: Ahmet Temir , TTK. , Ank.1948, s: 191 ; Mustafa Kafalı , **Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri** , İstanbul 1976 , s:49.

⁴⁴ Güyük ve Möngke 'nin yönettiği esas Moğol ordusu Orta Asya'ya döndükten sonra Deşt-i Kıpçak'ta kalanların Kıpçaklar arasında önemli ölçüde eritildikleri anlaşılmaktadır.El Ömeri'nin kaydı bu durumu açıkça gösterir:’’Eskiden bu ülke Kıpçaklar’ ın toprağıydı fakat Tatarlar burayı aldı ve Kıpçaklar onlara tâbi oldular.Sonraları Tatarlar Kıpçaklarla karıştı ve onlarla akraba oldular ve toprak onların tabii ve ırkı özelliklerine galip geldi ve sanki bir kökendenmişçesine hepsi Kıpçaklar gibi oldular.Çünkü Moğollar Kıpçaklar ‘ın toprağında yerleşiyor , onlarla evleniyor ve onların topraklarında yaşıyorlardı’’(El Ömeri , **Mesâlikü’l – ebsâr fî Memâlikü’l – emsâr**’dan naklen W.De Tiesenhansen , **Altın Ordu Devleti Tarihine Ait Metinler** , çev:İ.Hakkı İzmirli , İst.1941 , s: 372-373).

⁴⁵Kafalı , **Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri** , s:50.

B) MOĞOLLAR'IN YAKIN DOĞU ' DAKİ İLK İLHAN'I BATU HAN'IN ANADOLU ÜZERİNDEKİ HAK VE YETKİLERİ

Moğol İmparatorluğu'nda hanedan üyesi prenslerin büyük Moğol hanı adına idare ettiği ülkelere "İlhanlık", burada bulunan Moğol prensine de "İlhan" unvânı verilmekteydi. Moğol anlayışında ilhanlık "Bağlı Bölüm" ve "Şube Hanlığı"nı ifade ediyordu⁴⁶. Cengiz Han'ın 1227'de ölümü üzerine Cengiz'in yerine büyük kağan olarak Ögedey seçilmişti. 1241'de Ögedey'in ölümünden sonra bir süre Cengiz oğulları arasında taht tartışması yaşandı üç yıl Ögedey'in eşi Töregene Hatun kağanlığa niyabet etti⁴⁷. Cengiz' in diğer oğulları Çağatay ve Cuci'nin ölümünden (1241'den) sonra hânedanın en yaşlı üyesi konumunda olan Batu Han Moğol geleneklerine göre kurultayda ve seçimlerde en nüfuzlu kimse olmuştu. Batu Han 'a dedesi Cengiz Han "Sayın" unvanını vermişti. Batu aynı zamanda hanedan üyeleri arasında yaş ve tecrübesi nedeniyle "ağa" kabul ediliyordu. Batu Han Moğollar'ın kurultay ve toplantılarında oyuna muhalefet gösterilemeyecek kadar nüfuz kazanmıştı ama Batu yasalara uygun şekilde büyük Moğol kağanlığına bağlılığını devam ettirdi ve darbettirdiği paralarda sadece kağanın isminin geçmesini istedi⁴⁸. Batu Han hakkında önemli kayıtlar tutmuş olan Rubruck'a göre "itaat etmek zorunda olduğu büyük Moğol imparatorundan sonra Batu bütün Tatar prenslerinin en kuvvetlisidir"⁴⁹. Batu Han hukukî olarak Karakurum'da Kağan sıfatıyla bulunan Moğol imparatoruna

⁴⁶ Abdülkadir Yuvalı ; "Moğollar'ın Ön Asya'daki İlk İlhan'ı Hakkında", FÜEFD. , C:1 , S: 2 , Elazığ , 1982 , s:117.

⁴⁷ Barthold ; Moğol İstilâsı'na Kadar Türkistan , çev:Hakkı Dursun Yıldız , TTK. , Ank. 1990 , s: 509 .

⁴⁸ Kafalı ; Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri , s:52 .

⁴⁹ Rubruck , The Journey of the William of Rubruck , s: 163 .

bağlı olmakla birlikte icraatlarında tamamen bağımsız bir durumdaydı. Cengiz oğulları arasında en değerli komutan ve en dirayetli devlet adamı olarak tanınan Batu Han “Sayın Han” olarak anıldığına göre tebâları arasında da büyük bir itibara sahip olmalıdır⁵⁰.

Batu Han Anadolu ve Azerbaycan üzerindeki hakimiyet hakkını Cengiz Han ‘ın büyük oğlu Cuci’ye batıda Moğol atlarının tırnağının değdiği yerler üzerinde hak sahibi olduğunu söylemesiyle elde etmişti⁵¹. Ögedey Han döneminde Moğol Hânedanı’nın batı toprakları üzerindeki temsilcisi (ilhan’ı) Batu Han’dı⁵².

Altın Orda Devleti’nin kuruluşunu da hazırlayan İkinci Kıpçak Seferi sırasında ele geçirilen topraklar Batu Han’ın idaresine bırakılmıştı. Bu sefer sırasında Batu ile çatışma yaşayan Güyük Ögedey Han tarafından cezalandırılmıştı. Güyük ‘ün kağanlık döneminde⁵³ Batu Han’ın Anadolu ve Azerbaycan’daki yetkilerinin elinden alınması bu gerginlikle ilgilidir. Güyük Han Elçigidey adlı emirini Arran ve Azerbaycan taraflarına göndermiş ve Batu’nun burada bulunan velilerini yakalayıp kendisine göndermesini emretmiştir. Ancak bu olaydan haberdar edilen Batu’nun Elçigidey’e müdahale edebilmiş olması onun Kafkasya’da hâlâ etkin olduğunu göstermektedir. Güyük Batu’yu huzuruna çağırmış ve Batu 1248 yazında

⁵⁰ George Vernadsky , *The Mongols And Russia* , Yale University Press , London 1953 , s: 141.

⁵¹ Cüveynî , *Târîh-i Cihân Güşâ* , çev:Mürsel Öztürk , Kültür ve Turizm Bakanlığı Kaynak Eserler Dizisi :10 , Ank. 1988 , s:96 ; Rızaeddin Fahreddin , *Altın Orda Hanları* , çev:İlyas Kamalov , s:15 .

⁵² Abdulkadir Yuvalı ; “Moğollar’ın Ön Asya’daki İlk İlhanı Hakkında”, s:119 .

⁵³ İlyas Kamalov *Moğollar’ın Kafkasya Politikası* adlı eserinde Batu Han’ın askeri gücüne rağmen Moğol politikasında yerinin sağlam olmadığını savunur.Buna gerekçe olarak da Güyük’ün kağan seçilmesini onaylamamasına rağmen buna engel olamadığını gösterir.Bkz:İlyas Kamalov ; *Moğollar’ın Kafkasya Politikası* , s:31 .

Güyük'ün yanına gitmek üzere yola çıkmıştı.Bu sırada muhtemelen Güyük ve Batu arasında yeni bir gerginlik doğacaktı ancak Güyük bu sırada vefat etti⁵⁴.

Batu Güyük'ün ölümünden sonra oğulları Sartak ve Ulakçı'yı Karakurum'a göndererek Möngke'yi büyük han seçtirdi(1251). Kurultayda toplananlar yaşça en büyük Moğol şehzadesi ve ülke işlerini en iyi bilen kişi olması nedeniyle Batu Han'ın kağan seçilmesini istemişlerdi⁵⁵. Ancak Batu Han bu yetkisini kullanmak istemedi ve yine kendi seçtiği Möngke'nin kağanlığını önerdi. Möngke'nin kağan seçilmesine itirazlar gelince 1251'de Kelüren Irmağı kenarında bir kurultay daha düzenlendi ve Möngke tekrar kağan seçildi⁵⁶. Möngke'nin hakimiyeti 1259 yılına kadar sürmüştür.

Möngke'nin kağan seçilmesinden sonra bütün imparatorluk ülkesinde basılan sikkelerin üzerinde yalnız kağanın adı bulunmasına rağmen Cengiz İmparatorluğu fiilen Möngke Kağan ve Batu Han arasında bölünmüş oldu , Möngke Kağan Moğol hanedanının en büyüğü olduğu ve tahtını ona borçlu olduğu için Batu Han'a büyük bir itibar gösteriyordu. Altın Orda Devleti'ne ait olmayan Mâverâünnehr gibi ülkelerde bile Batu Han bazı hükümdarlık haklarını kullanmıştır⁵⁷. Möngke Han hayatı boyunca Batu'ya saygılı oldu ve onun kararlarına karşı çıkmadı. Batu Han'ın Anadolu ve Azerbaycan üzerindeki hakları Tuluy'un oğlu Möngke tarafından kabul edildiği için bu dönemde tartışma yaşanmamıştır

⁵⁴ Cüveynî , *Tarih-i Cihan Güşa* , s: 239 .

⁵⁵ Cüveynî , *Târîh-i Cihân Güşâ* , s:452 ; Barthold " Batu" , *İA.* , s:352.

⁵⁶ Kafalı , *Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri* , s:52 .

⁵⁷ Barthold ; "Batu" , *İA.* , C:II , s: 352.

1255 yılında Hūlagū İran seferine çıktığında Batu Han'da dahil olmak üzere şube devlet hükümdarları bu hareket için ayrılan orduların bir kısmını kumanda ettiler. Bu Moğol kuvvetleri Azerbaycan'ı ele geçirdikten sonra Batu'nun Güyük tarafından görevinden azledilen emir ve darugaları bölgeye tekrar hakim oldular. Azerbaycan şehir ve kasabalarında Batu'nun memur ve tahsildarları görev yapmaya ve Batu adına vergi toplamaya başladılar⁵⁸. El-Ömerî Cucioğulları'nın (Altın Orda Devleti'nin) Tebriz , Meraga , Arran ve Hamedan gelirlerinden pay sahibi olduğunu belirtmektedir⁵⁹. Hūlagū Yakın Doğu'ya gelmeden önce Batu Han'ın Anadolu ve Azerbaycan'da birtakım yetkileri vardı⁶⁰.

1256'da Batu Han'ın ölümüne kadar Moğollar'ın batıdaki temsilcisi Altın Orda Devleti olmuştur. Büyük kağan adına Anadolu topraklarının idaresi de İlhan sıfatı ile Batu Han'a bırakılmıştı⁶¹. Yakın Doğu'da Moğol tâbiyetini kabul eden devletler bağılık , yıllık vergi vb. konularda Batu Han'a karşı sorumluydular. Bu durum 1256 yılında Batu Han'ın ölümüne kadar devam etti. Bu nedenle Altın Orda Selçuklu ilişkilerinde siyasi ilişkiler Hūlagū'nün Anadolu'ya gelmesinden önceki süreçte yoğunluk kazanmaktadır

⁵⁸ İlyas Kamalov ; **Moğollar'ın Kafkasya Politikası** , s:34.

⁵⁹ El-Ömerî ; **Mesâlikü'l –ebsâr fî Memâlikü'l – emsâr** 'dan naklen Tiesenhausen , s: 384- 385.

⁶⁰ El Ömerî Cengiz Han'ın oğlu Cuci'ye Arran , Hamedan , Tebriz ve Meraga'yı verdiğini belirtir (El-Ömerî , Mesalik el-ebsâr'dan naklen Tiesenhausen , s:378-395). Cengiz'in vasiyeti üzerine Altın Orda hanları Azerbaycan üzerinde hak iddiasında bulunacak ve Berke Han döneminden itibaren İlhanlılar ile mücadele etmeye başlayacaktır. Altın Orda ve İlhanlı Devletleri'nin Kafkasya'daki mücadelesi için bkz: İlyas Kamalov ; **Moğollar'ın Kafkasya Politikası** , Kaknüs Yayınları , İst.2003.

⁶¹ Yuvalı ; “Moğollar'ın Ön Asya'daki İlk İlhanı Hakkında” , s: 119 .

C) İLGIYÂSEDDİN KEYHÜSREV DÖNEMİNDE TÜRKİYE SELÇUKLU-ALTIN ORDA İLİŞKİLERİ

1. BATU HAN'A ELÇİLER GÖNDERİLMESİ VE TÂBİYET ANLAŞMASININ ALTIN ORDA HANI'NA TASDİK ETTİRİLMESİ 1245

Altın Orda hanı Batu Han 1256'da Baycu Noyan Anadolu'ya gelene kadar Moğollar adına Anadolu yönetimini elinde bulundurmuştur⁶². Başta Türkiye Selçuklu Devleti olmak üzere batıda Moğol hakimiyetini tanımış olan devletler Batu Han'a bağlı olmuşlar ; Moğol İlhan'ı olarak şikayet ve isteklerini Altın Orda Hanı'na bildirmişlerdir⁶³.

Kösedağ Savaşı'nı kaybeden Türkiye Selçuklu Devleti bu mağlubiyet sonrasında Moğollar ile bir anlaşma imzalamıştı. Kösedağ Bozgunu üzerine vezir Mühezzibüddin Ali barış yapabilmek için Baycu ile görüşmüş;Curmagun'un talimatı üzerine Baycu Noyan ile yapılan anlaşmaya göre Selçuklu Devleti Moğollar'a yıllık vergi ve bir takım armağanlar vermeyi kabul etmişti. Selçuklular' ın Baycu ile yaptıkları barış Anadolu'da devlet düzeninin kurulmasına imkân vermişti. Kösedağ yenilgisi sonucu Selçuklu Devleti Moğollar'a vergi verir duruma gelmesine rağmen devlet yine de bağımsızlığını kısmen devam ettiriyor ,ekonomik gelişme de fazla sarsılmadan sürüyordu.Selçuklu sınırları değişmemişti ancak Ermeniler 1244'de Moğollar'a bağlanmış; Trabzon Rumları da artık Moğol tâbiiyetine girmişti.

⁶² Yuvalı , "Moğollar'ın Ön Asya'daki İlk İlhanı Hakkında" , s:122 .

⁶³ Yuvalı ; "Moğollar'ın Ön Asya'daki İlk İlhanı Hakkında" , s: 126 .

Baycu ile yapılan anlaşma ile Anadolu’da devlet içinde bozulan düzen tekrar sağlanabilmişti fakat bu anlaşma , bir Moğol komutanı ile imzalanmıştı ve Moğol hükümdarının da bu anlaşmayı kabul etmesi gerekiyordu. Bu durum müzâkere edilince Selçuklu devlet adamları Altın Orda Hanı ve o dönemde Batı Moğolları’nın lideri olan Batu Han’a bir elçilik heyetinin gönderilmesine karar verdiler. Böylece Baycu’dan kurtulmak da Selçuklular’ ın işine gelecekti. Baycu Noyan ile barış anlaşmasını yapan vezir Mühezzibüddin Ali çok yorulmuş olduğu için bu ikinci elçilik heyetine katılması uygun görülmedi. Saray ordugahında oturan Batu Han’a⁶⁴ Nâib Semseddin İsfahânî’nin başkanlığında Amasya Kadısı Fahreddin ve tercüman Mecdeddin Muhammed olmak üzere bir heyet gönderilmesi ve Altın Orda’ya bağlılığın bildirilmesi kararı alındı⁶⁵. Nâib⁶⁶Şemseddin İsfahânî’nin başkanlığında Amasya kadısı Fahreddin ve tercüman Mecdeddin Muhammed olmak üzere bir heyet Selçuklular adına hareket etti. Heyet beraberinde mücevherat , ağır kumaşlar , murassa eşya , altın takımlı atlar ve başka çeşitli hediyeler götürdü⁶⁷.

Selçuklu elçileri deniz yolu ile Kırım ‘a ve oradan Batu Han’ın huzuruna çıktılar. Sultanın bağlılık , samimiyet ve dostluk dileklerini ve “il” olduğunu hana bildirip hediyeleri sundular. Batu Han tahtının sağında hatunlar ve solunda şehzadeler olmak üzere kabul ettiği elçilik heyetini çok iyi karşıladı. Selçuklular ve Moğollar arasında mevcut barış anlaşması sağlam esaslara göre

⁶⁴Anonim Selçuk-nâme’de bu elçilik heyetinin Berke Han’a gönderildiği kaydedilmişse de tarihi geçerliliği yoktur.

⁶⁵İbn Bibi ; El-Evâmirü’l-Alâiyye , C:II , s:85 .

⁶⁶Naib:Türkiye Selçuklu Devleti’nde vezirden sonra gelen en yetkili kişidir.Naibin görevi sultan devlet merkezinden ayrıldığında ona ait devlet işlerine bakmaktır.Çoğu kez ümera arasından seçilen naibe sultan tarafından kendilerine niyabet alameti olarak altın kılıç verilirdi.

⁶⁷İbn Bibi ; El-Evâmirü’l-Alâiyye , C:II , s:85 .

yeniden imzalandı. Kağan her gün o üç Selçuklu sözcüsüne huzuruna girme izni verdi.Hıta , Hoten , Çin , Maçın , Harezmi , Saksın , Bulgar , Otrar ve diğer ülkelerin meliklerinin huzurunda onlara büyük izzet ve ikramda bulundu⁶⁸ . Batu Han bir süre misafir ettiği elçilik heyetini uğurlarken Selçuklu sultanına Baycu ile imzalanan anlaşmayı tasdik mahiyetinde bir yarlığ⁶⁹ ve ok yay (Kişi-kurban) , kılıç , mızrak , kaftan , murassa külah gibi hakimiyet alâmetleri gönderdi⁷⁰. Bu şekilde Türkiye Selçuklu Devleti'nin Moğollar'a tabî olması resmi ve hukukî anlamda onaylanmış oldu. Bundan sonra Anadolu 1256 yılında Hülagü Han'ın İran'a gelip imparatorluğun batı kısmını yönetmeye başlamasına kadar Batu Han ile İran'daki umumî valiler vasıtasıyla imparatorluk merkezi Karakorum'a bağlı kaldı. Elçilik heyetine başkanlık eden Şemseddin İsfahânî 'ye de "Nizâmü'l Mülk ve Salâhu'l Alem" unvânını verdi ve kendi adına Türkiye'ye hakim olmasını emretti , bu konuda bir yarlığ çıkardı⁷¹. Sultanın görevlilerine özel hil'at (teşrif-i has) verdi⁷². Şemseddin İsfahânî ölümüne kadar Türkiye Selçuklu Devleti'nin mutlak hakimi oldu. Bu anlaşmadan sonra Türkiye Selçuklu Devleti Moğollar'a bağımlı , yetersiz hükümdar ve devlet adamlarının da etkisiyle giderek Moğollar'ın oyuncağı haline geldi.

⁶⁸ İbn Bibi , El-Evâmirü'l-Alâiyye , C: II , s:84 .

⁶⁹Yarlığ : Moğol hükümdarlarının fermanına verilen addır.Sözünü ettiğimiz yarlık bugünkü bilgilerimize göre mevcut değildir.

⁷⁰ Türkiye Selçuklu sultanının hakimiyet alâmetleri sultanın unvan ve lakapları , hutbe , taht , taç , sikke , tevkî ve tuğra , çetr , nevbet , bayrak , tırâz , otağ , ok ve yay , kılıç , hil'at(kaftan) dır.Batu Han'ın tâbiyeti altına aldığı Selçuklu sultanına neden birtakım hakimiyet alâmetleri gönderdiği anlaşılamaz bir tutum ama Şemseddin İsfahânî Türkiye topraklarına dönüp Altın Orda hükmünü burada yürütmeye başlamış ; onun Altın Orda temsilcisi rolü Selçuklu sultanı tarafından da onaylanmıştır.İsfahânî'nin Batu Han tarafından hangi sıfatla görevlendirildiği açık değildir.İbn Bibi sadece Batu Han'ın İsfahânî'den kendi adına ülkeye hakim olmasını istediğini belirtir.

⁷¹ Bu yarlığ günümüze ulaşamamıştır.

⁷² İbn Bibi El-Evâmirü'l-Alâiyye , C: II, s:84 .

Batu Han Saksun Kurcu adlı bir Moğol nökerini⁷³ de cevabını götürmesi için onlarla birlikte gönderdi. Şemseddin İsfahânî ve beraberindekiler görevlerini yerine getirdikten sonra Şamahî ve Şirvan yolu ile Selçuklu topraklarına döndüler⁷⁴. Sultan ve vezir Akşehir'den Konya 'ya gelirken vezir Mühezzibüddin Ali yolda hastalanıp öldü. Bu sırada Şemseddin İsfahânî de Altın Orda Hanlığı'ndan dönmüş ve Konya Akşehir'e bağlı Karaöyük'de sultana katılmıştı. II.Gıyâseddin Keyhüsrev Batu Han'ın huzurundan başarıyla dönmüş olması nedeniyle Şemseddin İsfahânî'ye vezirlikle birlikte Kırşehir iktâ emirliği ve sûbaşılık menşurunu o makama layık hediyelerle birlikte verdi ki bu zamana kadar böyle bir ayrıcalığa hiç bir vezir sahip olmamıştı.Vezir Şemseddin bundan sonra ölümüne kadar Selçuklu Devleti'nin mutlak hakimi oldu. Sultan II.Gıyâseddin Keyhüsrev bütün memleket işlerini Şemseddin İsfahânî'ye bıraktı. Batu Han'ın elçisi çok yüksek bir misafir olarak ağırlandı.

Vezir Şemseddin İsfahânî Batu Han'dan aldığı çok geniş yetkilerle devlet işlerini düzene koydu. Bu sırada Türkiye Selçuklu sultanı çok küçük yaşta olduğu için vezir , emir ve çeşitli kumandanların devlet işlerinde sultandan çok daha etkin oldukları dikkati çeker. Siyasi ihtiras ve rekabet nedeniyle kurulmuş düzen uzun süre devam edemedi.Şemseddin İsfahânî tuğracılıktan nâibliğe yükselmiş kısa süre sonra da Mühezzibüddin Ali'nin ölümü üzerine vezirlik

⁷³ Nöker : Ordun vergi veren , sefere kendi aile ve hayvanları ile birlikte katılan , göç ve ikâmet hakları tamamıyla hükümdara ve kumandanlığa ait olan askerlerdir.Nökerler noyanların en yakın yardımcılarıdır.Bkz:Z.V.Togan , *Umumî Türk Tarihine Giriş* , 3. baskı , İst.1981 , s:291 ; Vladimiritsov ; *Moğollar'ın İctimaî Teşkilatı* , çev : Abdülkadir İnan , TTK. Ank. 1995 , s: 87 / Saksun Kurcu'nun görevi bazı araştırmalarda şihne olarak geçer.Batu Han tarafından gönderilmiş olduğu için Selçuklu sarayında büyük bir itibara kavuşmuştur.İdarî bakımdan Selçuklu ülkesinde herhangi bir rol oynamamış görünmektedir.Şemseddin İsfahânî Anadolu'da Batu Han'ın hükmünü yürütmek bakımından Saksun Kurcu'dan daha etkili olmuştur.

⁷⁴İbn Bibi , *El-Evâmirü'l-Alâiyye* , C:II , s:84 .

makamını elde etmiş olduğu için rakipleri çoğalacaktı ancak Selçuklu sultanı Gıyâseddin Keyhüsrev'in yanında önemli bir saygınlığa kavuşmuş olduğu ortadadır. "Selçuklu sultanı Şemseddin İsfahânî'ye her türlü kararı serbestçe vermek ve insanlar arasındaki davaları sonuçlandırmak için altın kılıç verdi. Ülkenin her türlü işlerinin idaresi , tayin ve azl , emir verme ve yasaklama , tutma ve bırakma gibi konularda onu tam yetkili ve bağımsız kıldı ve sözlü emirlerine kim uymazsa hiç düşünmeden onu bu kılıçla ikiye ayırsın dedi. Sultan daha sonra Şemseddin İsfahânî için görkemli meclisler düzenlenmesini emretti"⁷⁵.

Selçuklu Devleti Baycu Noyan'ın başarısı , Batu Han'ın da yapılan anlaşmayı resmen onaylaması sonucu hukuken Moğollar'a bağlanmış oluyordu. Selçuklu Devleti'nin Baycu ile yaptığı bu anlaşmayı yetersiz görerek Batu Han'a tasdik ettirmesi olayı Moğollar'ın batıdaki temsilcisi Batu Han'ın Anadolu üzerindeki yetkilerini göstermesi açısından önemlidir.

Türkiye Selçuklu heyetinin Batu Han ile görüşmesinin en önemli sonuçlarından biri de Selçuklular'ın Ermeniler'e karşı bir müdahale izni almış olmalarıdır⁷⁶. Moğollar'ın Ermeniler'i himayesine rağmen Şemseddin İsfahânî'nin Batu Han'ı kazanması da bir sefer yapmak için hiçbir engel bırakmamıştır. Bilindiği gibi Köseadağ yenilgisinden sonra, Selçuklular eski metbûlarını da kaybetmişlerdi. Bundan sonra Kilikya Ermenileri ve Trabzon Rumları, Moğallar'a tabi olmuşlardı. Batu Han ile yapılan anlaşmada , Ermenilerin cezalandırılması izni de alınmıştı. Kilikya Ermenileri , Köseadağ yenilgisinden önce Selçuklu ordusunu yeterince

⁷⁵ İbn Bibi , *El-Evâmirü'l-Alâiyye* , C : II , s: 85 .

⁷⁶ Ali Sevim , Yaşar Yücel ; *Türkiye Tarihi* , s:173 .

desteklemedikleri gibi yenilgiden sonra düşmanca hareketlere de başlamışlardı⁷⁷. Selçuklu ordusu,Şemseddin İsfahânî komutasında Kilikya'ya indi.Tarsus kuşatması sırasında, Keyhüsrev'in Alâiye'de aniden öldüğü haberi geldi. Yapılan anlaşma önerisini Ermeniler de kabul ettiler. Bu anlaşmaya göre Ermeniler tekrar Selçuklu tabiiyetine girip bazı yerleri de Selçuklular'a terk edeceklerdi (1245)⁷⁸. Fakat bu anlaşma uygulanamamış ve Hetum'un, Sis'te Keyhüsrev adına bastırdığı paralara , Köseadağ yenilgisinden sonra bir daha rastlanmamıştır.

D) II.İZZEDDİN KEYKÂVUSUN İLK HAKİMİYET DÖNEMİNDE SELÇUKLU- ALTIN ORDA İLİŞKİLERİ (1246-1249)

Gıyâseddin Keyhüsrev öldüğü zaman ardında ,İzzeddin Keykâvus , Rükneddin Kılıç Arslan ve Alâeddin Keykubâd adlarında üç oğul bırakmıştı. Bunlardan en büyüğü olan Keykâvus 11, Kılıç Arslan 9, Keykubâd ise 7 yaşlarında idi.Keyhüsrev, veliaht olarak Keykubâd'ı vasiyet etmişti. Fakat başta vezir Şemseddin İsfahânî olmak üzere Celâleddin Karatay , Şemseddin Hasoğuz , Esededdin Ruzbih⁷⁹ ve Fahreddin Ebubekir gibi devlet büyükleri II.İzzeddin Keykâvus'u tahta çıkarmaya karar verdiler⁸⁰. II.İzzeddin Keykâvus'u melik olarak görev yaptığı Borgulu'dan Konya'ya getirdiler.Bütün devlet adamları , emirler ve şehrin ileri gelenleri II.İzzeddin Keykâvus'a biâd ettiler⁸¹. Şemseddin İsfahânî'yi destekleyen devlet adamları yüksek makamlara tayin edildiler. Celâleddin Karatay saltanat naibi ,

⁷⁷ Kiragos ; çev: Ed.Dulaurier ; “Ermeni Müverrihlerine Nazaran Moğollar” , TM. S : 2 , 1926 , s:181 .

⁷⁸Kiragos ; “Ermeni Müverrihlerine Nazaran Moğollar” , s:183 .

⁷⁹ Türkçe araştırma eserlerinde daha çok Ruzbe olarak geçen bu isim Ruzbih şeklinde okunmalıdır.

⁸⁰ Turan , *Selçuklular Zamanında Türkiye* , s:459 .

⁸¹ Ali Sevim , Yaşar Yücel , *Türkiye Tarihi* , s:175 .

Has-Oğuz beylerbeyi , Fahreddin Ebubekir pervâne,Şemseddin Tuğraî de tuğracı olarak atandı⁸².

Bu sırada 1246 yılında , Güyük Han'ın tahta çıkış merasimi için bütün tabî hükümdarlar Karakurum'a davet ediliyordu. Moğol elçileri Konya'ya gelip Sultan İzzeddin Keykâvus'un bizzat bu merasime katılmasını ve itaatini bildirmesini istediler⁸³. Ancak Selçuklu hükümeti elçileri sultanın ülkeyi terk etmesi durumunda Ermeni ve Rum düşmanlarının Selçuklu ülkesine saldıracaklarını bildirerek özür dilediler Moğol elçilerini çeşitli armağanlarla başlarından savmaya çalıştılar. Bu davete II.İzzeddin Keykâvus'un değil,Rükneddin Kılıç Arslan'ın katılmasına karar verildi. Böylece küçük şehzade Kılıç Arslan Moğolistan'a gitmek üzere atabeği Bahâeddin Tercüman ile birlikte yola çıkarıldı⁸⁴.

TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NDE BİR ALTIN ORDA VEZİRİ⁸⁵

Vezir Şemseddin İsfahânî beklenmedik bir anda Batu Han'ın iradesi ve Selçuklu sultanının kendisine verdiği geniş yetkilerle ülke siyasetinde en etkili kişi olmuştu. Bu durum kendisine karşı Selçuklu devlet adamlarının güçlü bir muhalefet cephesi oluşturmalarına neden oldu. Vezir Şemseddin İsfahânî bu

⁸² Turan ; *Selçuklular Zamanında Türkiye* , s:459 .

⁸³ Merçil ; " Türkiye Selçukluları" , s:521 .

⁸⁴ Turan ; *Selçuklular Zamanında Türkiye* , s:459 .

⁸⁵ Bu başlık sadece Türkiye Selçuklu siyasetinde Altın Orda etkisini vurgulama amaçlıdır.Şemseddin İsfahânî doğrudan Altın Orda topraklarından gönderilmiş bir yönetici değildir.Ancak Batu Han'dan aldığı yarlıkla vezir tayin edilmiştir ve bu yarlık onu sınırlı hak ve yetkilere sahip bir nâib statüsünden Selçuklu sultanından üstün yetkilere sahip bir vezir konumuna yükseltmiştir.Altın Orda rejimini Selçuklu topraklarında temsil ettiği için onu Altın Orda veziri olarak değerlendirebiliriz.Mühezzibüddin Ali ve Şemseddin İsfahânî bizzat Moğollar'ın görevlendirdikleri vezirler olmamakla birlikte her ikisi de icraatlarından dolayı Batu Han'a hesap vermek durumundaydılar.

mücadelede rakiplerini birbirine düşürmek ve bundan faydalanmak suretiyle mevkisini kurtarmayı başardığı gibi nüfuzunu daha da arttırdı. Ancak vezirin diktatörce yönetimi sonucu bir süre sonra huzursuzluklar başladı. Şemseddin İsfahânî , Celâleddin Karatay , Şemseddin Hasoğuz , Esededdin Ruzbe ve Fahreddin Ebubekir başlangıçta ortak hareket etmeyi başarmış ve Selçuklu Türkiye'sinde devlet işleri geçici olarak yola koyulmuşsa da bir süre sonra aralarında başlayan siyasi çıkar çatışmaları nedeniyle ülke düzeni tekrar bozulmuştur.

Şemseddin İsfahânî'nin bir hükümdar gibi hareket etmeye çalışması kendisine karşı güçlü muhalefet oluşmasına neden oldu. Hasoğuz ve Ruzbe İsfahânî'ye karşı ortak hareket ederek onu bertaraf etmeye çalıştılar⁸⁶. Bu durum karşısında Şemseddin İsfahânî önce yakın çevresindeki arkadaşlarını tasfiye etti. Emir-i Dâd Nusret ve Pervâne Ebubekir ile işbirliği yaparak Hasoğuz ve Esededdin Ruzbe'yi ortadan kaldırmayı başardı. Şemseddin İsfahânî kısa bir süre sonra Emir-i Dâd Nusret ve Pervane Ebubekir'in nüfuz ve iktidarlarını arttırma girişimleri ile karşılaştı. Vezir bu durumda Erzincan sūbaşısı Şerefeddin Mahmud'dan yardım aldı. Mahmud'u Erzincan'a tabî beyler ve ikta askerleri ile birlikte Konya'ya gelerek Hasoğuz ve Ruzbih'i bertaraf etmekle görevlendirdi⁸⁷. Vezir İsfahânî ,beglerbegleri ve Mahmud Tuğraî Ebubekir Pervane ve Emir Nusret'i birbirlerinden ayırmaya çalıştılar , Emir-i Dad Nusred'i şehzade Rükneddin Kılıç Arslan ile birlikte Moğolistan'a göndermek için Sivas'a doğru yola çıkardılar . Nusred Sivas'da sultan ve devlet erkânının

⁸⁶Turan ,*Selçuklular Zamanında Türkiye* , s:460 .

⁸⁷ Turan ;*Selçuklular Zamanında Türkiye* , s:461 .

gelmesinden sonra yakalanarak Hafik Kalesi'nde hapsedildi⁸⁸. Müttefiği etkisiz hale getirilince yalnız kalan Ebubekir Pervâne telaşlandı ve Konya Ahileri ile bağlantı kurarak onları çeşitli vaadlerle yanına çekmeye çalıştı, isyan kararında olduğunu söyleyen Ebubekir Pervane Ahilerden destek göremedi Ahiler Şemseddin İsfahânî'nin bütün din ve devlet işlerini eline almasının sultan II.Gıyaseddin Keyhüsrev'den aldığı geniş yetkilere dayandığını ve sultana isyan etmeyeceklerini bildirdiler. Bu sırada Konya sûbaşılığına Şemseddin Yav-taş getirildi.Yav-taş Pervâne Ebubekir ile mücadeleye başladı.Pervane Ebubekir Darende Kalesi'ne , oğlu Kahta Kalesi'ne götürüldü ve böylece iç mücadeleler ve isyan girişimleri önlendi.Düzen sağlandıktan sonra Sivas'da bulunan devlet erkânı Kadı Cemaleddin Hutunî , işraf nazırı İzzeddin Muhammed Razi , Bahaeddin Tercüman Kılıç Arslan ile birlikte Moğolistan'a gönderildi⁸⁹.

Sonuçta Şemseddin İsfahânî güçlü rakiplerini ortadan kaldırmayı başardı ve iki yıl boyunca Selçuklu devlet yönetimine tek başına hakim oldu. Devleti Şemseddin Mahmud Tuğraî , Reşideddin Ebubekir Cüveynî , Bedreddin Yahya Tercüman,Hatireddin Zekeriya ve Celâleddin Karatay ile birlikte yönetmeye başladı⁹⁰. Artık tam anlamıyla sultan gibi davranmaya başlayan İsfahânî divana etrafında süvari begler ve büyük bir kalabalıkla birlikte gidiyor ; Karatay , Mahmud Tuğraî ve diğer devlet adamları huzurunda diz çöküyordu. Şemseddin İsfahânî sonra da sultanın annesi ile evlenerek durumunu daha da sağlamlaştırmak istedi. İsfahânî kudret ve nüfuzunu arttırmak amacıyla sultanın annesi Berduli'ye Hatun ile evlendi ancak bu evlilik kabul görmedi ve

⁸⁸ Turan ; Selçuklular Zamanında Türkiye, s:462 .

⁸⁹ Turan , Selçuklular Zamanında Türkiye, s:462 .

⁹⁰ Turan ; Selçuklular Zamanında Türkiye , s:463 .

hanedana karşı saygısızlık olarak değerlendirildi⁹¹. Devlet erkânı arasında yeni sürtüşme ve mücadelelere sebep oldu. Daha önce Has Oğuz ve Ruzbih 'in muhalefetine karşı İsfahânî'ye yardım etmiş olan ve bu sayede beylerbeylik makamına getirilen Şerafeddin Mahmud vezirin bu hareketini Selçuklu hanedanına hakaret sayarak isyan etti.. Mahmud hazırladığı kuvvetlerle Niksar'a kadar ilerledi. Ancak İsfahânî merkezden Şemseddin Yavtaş komutasında bir ordu göndererek bu isyanı da bastırmayı başardı⁹². Şerafeddin Mahmud öldürüldü.

Şemseddin İsfahânî'nin Batu Han'dan aldığı tam yetki ve bunun da Selçuklu sultanı tarafından onaylanması onun diğer Selçuklu vezirlerinden çok daha farklı yetkiler kullanmaya başlaması sonucunu doğurmuştur. Şemseddin İsfahânî siyasi rakibi Pervane Fahreddin Ebu Bekir Attar'ı tutuklatarak etkisiz kılma yoluna gitmiştir ki divan üyesinin azledilmesi olayı kural gereği sadece Türkiye Selçuklu sultanının yetkisidir. Vezirin sultana ait bu salâhiyeti gasbetmesi sadece Şemseddin İsfahânî'nin vezirlik döneminde görülür. İsfahânî'nin devlet yönetimine tam anlamıyla hakim olduğu anlaşılmaktadır⁹³. İbn Bîbî bize Şemseddin İsfahânî'nin divan çalışmalarını belinde kılıç asılı olduğu halde yaptığını bildiriyor. Bu hakkın ona Selçuklu sultanı tarafından verilmiş olduğunu biliyoruz. Daha önce hiçbir Selçuklu vezirine Selçuklu sultanı tarafından

⁹¹ Ali Sevim, Yaşar Yücel; *Türkiye Tarihi*, s:175.

⁹² Turan; *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s:463.

⁹³ Refik Turan, *Türkiye Selçukluları'nda Vezirlik Müessesesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1983 s:81.

hakimiyet alameti olan kılıcın verilmediği bilinmektedir. İsfahânî o zamana kadar hiçbir vezirin sahip olmadığı askerî yetkilere sahip olmuştur⁹⁴.

Şemseddin İsfahânî bütün rakiplerini ortadan kaldırmayı başarmış ve ülkede düzeni sağlamıştı. Ancak bu durum fazla uzun sürmedi. Ahmed adlı birisinin Sultan Alâeddin Keykubâd'ın oğlu olduğu iddiasıyla isyan etmesi ülke içerisinde sağlanan geçici huzuru sona erdirdi. Şemseddin İsfahânî bu ayaklanmayı bastırmaya çalışırken Güyük Han tahta çıkması nedeniyle kendisine bağlılığını bildirmeye gelen Rükneddin Kılıç Arslan' ı Türkiye Selçuklu sultanı, Bahaeddin Tercüman'ı da vezir olarak ataması her şeyi altüst etti. Karakurum'a giden Rükneddin Kılıç Arslan Moğol hanından sultan ilan edildiğini bildiren ,Keykavus'un ve vezir Şemseddin İsfahânî'nin azlini emreden bir yarlık almıştı. Şemseddin İsfahânî Emir-i ârız Reşideddin' i değerli hediyeler ile birlikte Moğolistan'a gönderip Güyük Han'ı bu kararından vazgeçirmek istediye de bu arzusunu gerçekleştiremedi⁹⁵. İsfahânî'nin Güyük Han döneminde Selçuklu ülkesindeki saygınlığını yitirmesi ve Güyük Han'ın emri ile görevinden azledilmesi bu tarihlerde Batu Han'ın temsilcisi konumundaki tüm görevlilerin başına gelen ortak bir felakettir. Güyük Han zamanında tayin edilen Elçigidey , kağanın emri ile Batu Han'ın Anadolu ve Azerbaycan üzerindeki yetkilerini tanımamış ; onun daha önce bu bölgelerde tayin ettiği memurları da azledilmişti. Güyük ile Batu arasında yaşanan gerginlik Batu Han'dan emir alan tüm görevlilere yansımıştır.

⁹⁴ Vezire mülki yetkilerin verilmesi anlamını taşıyan altın divit takımı II.Gıyâseddin Keyhüsrev tarafından vezir Mühezzibüddin Ali'ye de verilmişti.

⁹⁵ Turan ; Selçuklular Zamanında Türkiye , s:465 .

Vezir Şemseddin bu durum karşısında yanına İzzeddin Keykâvus'u alıp Âlâiyye'ye çekilerek direnmek istedi. Ancak Celâleddin Karatay buna karşı çıkarak böyle bir emir gelmiş olsa bile biz yine onu sultan olarak tanırız dedi. Karatay devlet adamlarının siyasi ihtirasları nedeniyle yaşanan gerginliğe son vermeye çalıştı. Bir süre sonra Konya'ya gelen Moğol elçileri Şemseddin İsfahânî'nin öldürülmesi ile ilgili emri getirdiler. Buyruğa rağmen Celâleddin Karatay, Tusluoğlu ve Seyfeddin Hamid'i İsfahânî'nin yanına göndererek onunla uzlaşmaya çalıştılar. Bu fermanı getirmiş olsalar da kendisini ülkede hakim tanıdıklarını ancak bundan sonra etrafındaki adamları dağıtıp bir iki uşak ve katibi ile birlikte divana gelmesi gerektiğini bildirdiler⁹⁶. Celâleddin Karatay Taceddin Simcurî'yi göndererek İsfahânî 'ye bulunduğu yerden çıkmasını ve uc tarafına giden askerlerle birleşmesini tavsiye etti ancak İsfahânî bunda da bir kasıt olduğunu düşündü ve bu tavsiyeye uymadı⁹⁷. Karatay Tuslu oğlu Necmü'd-Dîn Ebû'l Kasım vasıtasıyla Konya Ahileri'ni silahlandırıp İsfahânî'nin evini bastırdı. Şemseddin İsfahânî öldürülme endişesi ile Batu Han tarafından kendisine verilen kaftanı giydi⁹⁸ ve birkaç uşak ve kölesini kendisini korumakla görevlendirdi. Buna rağmen Ebû'l Kasım'ın adamları İsfahânî'yi yakalayarak kaleye hapsettiler. İsfahânî sadık adamları aracılığıyla Batu Han'a haber gönderip ondan yardım almaya çalıştı⁹⁹. Ancak bu

⁹⁶ Anonim Selçuknâme , s:33 .

⁹⁷ Turan , Selçuklular Zamanında Türkiye , s:466 .

⁹⁸ İsfahânî'nin bu hareketi hil'atın sahibine bir çeşit dokunulmazlık zırhı verdiği anlamına gelir ancak etkili olamamıştır.

⁹⁹ Şemseddin İsfahânî kendi yakınlarından nüfuzlu bir kişiye yazdığı Farsça mektupta kurtuluş ümidinin padişahın keremine ve bir an önce ulak göndermesine bağlı olduğu belirtip mektubu yazdığı kişiden bu yardımın sağlanması konusunda padişah ile bağlantı kurmasını rica etmiştir. Nejat Kaymaz ; Pervâne Mu'inü'd-Dîn Süleyman , Ankara Üniversitesi Basımevi , Ankara 1970 , s: 46 , 82.dipnot) Sözü edilen mektup için bkz:Osman Turan ; Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar , 2 .baskı , TTK . Ankara 1988 s:155)

sırada Bahâeddin Tercüman ve Moğol elçileri Şemseddin İsfahânî'nin öldürülmesi emrini getirdiler. Bu emir üzerine Necmeddin Nahcevanî ve Akşehirli münşî Mecdeddin Çoban onu zorla saraya götürdüler. Buradan da Emîr-i Dâd Seyfeddin Kayı-Aba tarafından götürüldüğü kalede öldürüldü. İsfahânî'nin ölüm tarihi Anonim Selçuk-nâme'de 8 Zilhicce 646 / 25 Mart 1249 olarak kaydedilmiştir¹⁰⁰. Selçuklu tahtında meydana gelen bu değişiklik sonunda vezir Şemseddin İsfahânî'nin malı müsâdere edilmiştir¹⁰¹.

E) ORTAK SALTANAT YILLARINDA TÜRKİYE SELÇUKLU - ALTIN ORDA İLİŞKİLERİ 1249-1254

Kılıç Arslan ile Güyük Han'a giden heyet hana Şemseddin İsfahânî'yi şikayet ederek, Han'dan, Kılıç Arslan'ın Sultanlığı ve Bahâeddin Tercüman'ın vezirliğini emreden bir yarlıg almış; 2000 Moğol askeri ile birlikte geri dönmüşlerdi. Moğol ordusuyla Sivas'a gelen Rükneddin Kılıç Arslan aldığı yarlıga dayanarak burada kendisini sultan ilân etti ve Erzincan, Kayseri, Malatya, Harput ve Amid'de kendisine biad edildi (1249). Rükneddin Kılıç Arslan Cemâleddin Hutentî ve İmâdeddin Hutentî aracılığı ile II. İzzeddin Keykâvus'a haber gönderdi ve saltanat makamının kendisine terk edilmesini istedi. Böylece İzzeddin Keykâvus'un ilk saltanat dönemi sona eriyordu. Kılıç Arslan emirlerinden Sârimüddin Alparsu ve

¹⁰⁰ Anonim Selçuknâme , s:33 .

¹⁰¹ Müsâdere daha çok herhangi bir nedenle çeşitli cezalara çarptırılan devlet görevlilerinin mal varlığına ve servetine devlet adına el koyulmasıdır. Selçuklu Devleti'nde müsâdere uygulaması için bkz: Feda Şamil Arık'' Türkiye Selçuklu Devleti'nde Müsâdere'', V. Milletlerarası Türkoloji Kongresi , İstanbul 23-28 Eylül 1985 Tebliğler , III .Türk Tarihi , C :1 , Edb. Fak. Basımevi , İst. 1985 / Şemseddin İsfahânî'nin ölümünden sonra İlhan Batu'nun ve daha sonra Moğol iktidarını eline alacak olan İlhanlı Devleti'nin Türkiye Selçuklu vezirlerinin göreve tayin edilmesinde daha etkin bir rol oynamaya başladıkları dikkati çeker. Artık bu konuda Türkiye

Fahreddin Sivastos'u vezir Şemseddin İsfahânî'yi yakalamakla görevlendirmişti¹⁰². Bu durum karşısında,Şemseddin İsfahânî , Keykâvus'u yanına alıp Antalya veya Alâiye'ye giderek orada isyan etmeyi düşünüyordu. Celâleddin Karatay elçileri karşıladı ve onlara büyük kardeş olması nedeniyle törelere göre saltanatın II.İzzeddin Keykâvus'un hakkı olduğunu anlattı. Taht kavgaları yaşanmaması için üç kardeşin birlikte sultanlık yapmasını,sikke ve kitabelerde, okunan hutbede adlarının yaş sırasına göre anılmasını önerdi. Ancak Rükneddin Kılıç Arslan Moğol hanı Güyük'den aldığı yarlığa güvenerek saltanatın kendi hakkı olduğunu savundu ve bu üçlü yönetim teklifini kabul etmedi. Celâleddin Karatay duruma el koydu ve tek başına Rükneddin Kılıç Arslan'ın saltanatını kabul etmeyeceklerini ancak üç kardeşin bir arada hakimiyet sağlayabileceklerini bildirdi.

Rükneddin Kılıç Arslan'ın atabeği Bahaeddin Tercüman'ın tahakkümü ve aşırı isteklerine rağmen Cemâleddin Hutentî Kılıç Arslan ile birlikte gelen Moğol birliklerinin geri gönderilmesini sağladı. Bahâeddin Tercüman görevinden azledildi ve vezirlik makamına Nizâmeddin Hurşit getirildi. Şemseddin İsfahânî'nin öldürülmesinden sonra Konya'da vezaret makamını elde eden Kadı İzzeddin de azledildi. Beylerbeyliğine Sirâceddin Sarıca, Malatya sûbaşılığına Seyfeddin Torumtay ve Sivas sûbaşılığına Seyfeddin Türkeri getirildi. Bahâeddin Erzincanî makamını kaybettiği için bir yandan Moğol askerleri ile bağlantı kurmaya bir yandan da Celâleddin Karatay ile haberleşerek devlet içine nifak sokmaya çalıştı. Celâleddin Karatay 'a devlet hazinesinin kendisinde olduğunu ve Kılıç

Selçuklu sultanının iradesi tamamen etkisiz kalacaktır. Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz: Refik Turan, *Türkiye Selçukluları'nda Vezirlik Müessesesi*, s:104-105 .

¹⁰²Turan ; *Selçuklular Zamanında Türkiye* , s:463 .

Arslan'a itibar edilmemesini ,devletin kendi elinde kalacağını söyleyerek gerginlik yaratmaya çalıştı. Ancak Celâleddin Karatay ona itibar etmedi.

Üç kardeş yönetiminde anlaşma sağlanmış gibi görünüyordu ancak Rükneddin Kılıç Arslan Kayseri'den ayrılıp Aksaray'a ulaştığında anlaşmayı bozdu ve saltanat ortaklığını kabul etmediğini bildirdi. Bu nedenle Kılıç Arslan ve Keykâvus kuvvetleri Konya'da Ruzbe Ovası'nda savaşa başladılar.14 Haziran 1249'da yaşanan bu mücadeleden galip çıkan taraf II.İzzeddin Keykavûs oldu ve Celâleddin Karatay'ın ortak saltanat önerisi uygulanmaya başladı¹⁰³. Celâleddin Karatay da saltanat naibliğini bırakarak her üç sultanın atabegi görevini üstlendi. Karatay böylece devlet yönetiminin istikrara kavuşmasını amaçlıyordu. Bu dönemde Necmeddin Nahçevanî de vezirliğe getirildi.

1.BATU HAN'IN ELÇİLERİNİN KONYA'YA GELMESİ VE ALTIN ORDA'YA GÖNDERİLEN ELÇİLİK HEYETİ

Altın Orda hükümdarı Batu Han kendi yarlığı ile vezirlik makamına gelen Şemseddin İsfahânî'nin başına gelenleri öğrendiği zaman Selçuklu sarayına bu olaydan duyduğu rahatsızlığı bildirmek ve ilave vergileri (tahsil-i tafzil-i emval) toplamak için Hutu- Kör,Kelegeç ve Kutlu Melik gibi kimselerden oluşan bir elçilik heyeti gönderdi¹⁰⁴. Batu Han elçilerini öldürülen vezirin mallarının hesabını çıkarmakla görevlendirilmişti. Selçuklu idarecileri bu hesap soruş karşısında zor durumda kaldılarsa da Şemseddin Tuğraî¹⁰⁵ başkanlığında bir elçilik heyeti

¹⁰³ Anonim Selçuknâme , s:34 ; Merçil ; "Türkiye Selçukluları" , s:521 .

¹⁰⁴ İbn Bibi El-Evâmirü'l-Alâiyye , C:II , s:127 .

¹⁰⁵ Tuğra divanı Türkiye Selçuklu Devleti'nde tüm menşur , berat ve namelerin yazıldığı , hükümdar alamet ve tuğrasının çekildiği divandır.Bu divanın reisine tuğraî adı verilir.

hazırlayarak değerli hediyelerle birlikte Batu Han'a gönderdiler. Şemseddin Mahmud Tuğraî ile birlikte Şemseddin İsfahânî'nin adamları olan emir-i âriz¹⁰⁶ Reşideddin Cüveynî, Reisü'l Bahr¹⁰⁷ Şücâeddin Abdurrahman, Müstevfi Necibeddin ve Şemseddin İsfahânî'yi öldüren Bahaeddin Erzincanî ile Sarimüddin Alpsaru'yu yarlık hükmünce bağlı olarak orduya (saraya) götürdü¹⁰⁸.

Selçuklu Devleti tarafından gönderilen bu heyet Altın Orda hanı Batu'nun huzurunda toplandılar. Şemseddin İsfahânî 'nin öldürölme olayı Altın Orda Sarayı'nda araştırılıp soruşturuldu. Bu sorgulama sonrasında vezirlik makamı Sahib Şemseddin Mahmud'a, nâiblik Reisü'l bahr (Melikü's-sevahil) Şücâeddin Abdullah'a, istîfa divanı¹⁰⁹ Necibeddin Delihanî'ye, ordu müfettişliği (emir-i arız-iyi cuyuşi memâlik) Reşideddin Ebubekir Cüveynî'ye, Çorumlu emirliği ve sûbaşılığı (emaret-ü serleşkerliği) Hatireddin Zekeriya-yı Sücâsi'ye verilmiş ve olay böylece kapatılmıştır¹¹⁰. Ancak bu defa Batu Han'a elçi olarak gidenler beraberlerinde Batu Han'ın her biri için verdiği yarlıklar ile dönerek devletin önemli mevkilerini elde etmişlerdir. Batu Han tarafından verilen yarlıklarla Selçuklu heyetinin başkanı Şemseddin Tuğraî vezirliğe getirilmiş ; Nizameddin Hurşid pervâne unvânını almıştır¹¹¹. Batu Han'ın huzuruna giden bu heyet Selçuklu ülkesine dönerken handan sultana gönderilen incili kaftan , külah , okluk , ok ve

¹⁰⁶ Emir-i âriz :Türkiye Selçuklu devleti'nde ordunun levâzımat ve ihtiyaçlarına bakan , maaşlarını veren , defterlerini tutup yoklamalarını yapan divan reisine verilen addır. Emir-i arız ordunun sevk ve idaresinden sorumludur. Bu divan Büyük Selçuklu Devleti'nde de bulunmaktaydı.

¹⁰⁷ Reisü'l bahr : Türkiye Selçuklu Devleti'nde donanma kumandanına verilen addır.

¹⁰⁸ İbn Bibi ; El-Evâmirü'l-Alâiyye , C:II , s:127 .

¹⁰⁹ Devletin bütün malî işlerinden (arazi ve iktâ defterleri hariç) bu divan sorumluydu. Bu divana başkanlık eden kişiye müstevfi unvanı verilirdi.

¹¹⁰ Turan , Selçuklular Zamanında Türkiye , s:470 / Batu Han'ın huzuruna çıkan bu devlet adamlarının asıl amacı şahsi çıkarları adına Batu Han'dan kazanımlar elde etmekte.

¹¹¹ İbn Bibi ; El-Evâmirü'l-Alâiyye , C: II , s:127-128 .

yayı sultana takdim ettiler. Celâleddin Karatay için getirdikleri kaftanı da ona giydirdiler. Yapılan törende Batu Han'ın yarlık hükümleri de kabul edildi¹¹²Şemseddin Mahmud Tuğraî de tıpkı Şemseddin İsfahânî gibi Türkiye Selçuklu Devleti'nden çok siyasi iktidarını borçlu olduğu Batu Han'a hizmet etti¹¹³. Vezir Şemseddin İsfahânî 'nin öldürülmesinden sonra Selçuklu Devleti'nin idarî mekanizmasından uzaklaştırılmış olan İranlılar bu fırsattan yararlanıp iktidarı tekrar ele geçirdiler¹¹⁴.

Bu olaylar Batu Han 'ın Anadolu üzerindeki nüfuzunu göstermektedir.Batu Han'ın yetkilerini daha sonra İlhanlı hükümdarı Hülagü Han'ın yetkileri ile karşılaştıracak olursak her ikisinin de Türkiye Selçuklu Devleti ile ilişkilerinin aynı olduğunu görürüz. Sadece İlhanlı Devleti'nin kurulduğu coğrafi bölge ile Anadolu'ya doğru yayılma siyaseti Altın Orda Devleti'nden farklı olmuştur. Ancak her iki devlet de büyük Moğol hanı adına ve ona bağlı olarak Anadolu 'yu idare etmişlerdir. Altın Orda hanı Batu'nun da İlhanlı hükümdarı Hülagü gibi Türkiye Selçuklu idarî kadrosunun değiştirilmesinde etkili olduğu görülür. Batu Han'ın Türkiye Selçuklu Devleti ile kurduğu ilişkiler Hülagü Han ve Abaka Han zamanlarındaki durum ile hemen hemen aynı sayılabilir. Her ikisi de büyük Moğol kağanı adına Anadolu'yu idare etmişlerdir¹¹⁵.

Batu Han'dan aldıkları yarlığ ile önemli makamlar elde eden devlet adamlarına karşı Celâleddin Karatay , Yav -taş , Arslan Doğmuş ve Nizâmeddin Hurşid gibi devlet ileri gelenleri derin bir nefret beslemeye başladılar ve onları

¹¹² İbn Bîbî , El-Evâmirü'l-Alâiyye , C:II , s:128 .

¹¹³Turan, Türkiye Selçukluları'nda Vezirlik Müessesesi, s:105 .

¹¹⁴Kaymaz ; Pervâne Mu'inü'd-Dîn Süleyman , s: 51 .

¹¹⁵ Yuvalı ; "Moğollar'ın Ön Asya'daki İlk İlhan'ı Hakkında", s:124 .

Selçuklu hanedanına vefasızlık ve devlet menfaatlerine aykırı hareket etmekle suçladılar. Kendilerine karşı oluşan bu muhalefet nedeniyle Nâîb Şücâüddin Sinop'a , Emir-i Ârız Reşidü'd-Din Malatya'ya , Emir-i Dâd Hatîreddin Çorum'a çekildi , başkentte sadece vezir ve müstevfi kaldı.Karatay'ın izlediği siyasetin etkisiyle Şemseddin Mahmud Tuğraî'nin vezir olarak fiilen hiçbir fonksiyonu kalmadı¹¹⁶. Tuğraî'nin Baycu ile gizlice bağlantı kurup iktidarını kuvvetlendirme çabası ortaya çıkınca bu gizli plânları onun sonunu hazırladı. Tuğraî öldürülünce Karatay vezirliğe Konya Kadısı Mahmud oğlu İzzeddin Mehmet Râzî'yi getirdi.

Batu Han'ın huzurundan yeni görevler kazanmış olarak dönen kişiler Konya'da Selçuklu merkezî yönetimi tarafından atanmış devlet erkânının makamlarına sahip çıkıyor ve bu şekilde devlet iki başlı bir yönetimle idare ediliyor görünümü alıyordu. Siyasi çıkarların çatışması Selçuklu merkezî idaresini sürekli sarsıyordu. Türkiye Selçuklu siyasetindeki bu ikili hükümdar sistemi vezirlik kurumuna da yansdı ve Şemseddin Tuğraî'nin ölümünden sonra her iki sultan için ayrı vezirler tayin edilmeye başlandı.

Karatay, siyasi ihtirasları dizginleyerek,üç kardeşin saltanatı altında , Selçuklu birlik ve düzenini tekrar kurmaya çalışmıştır. Karatay her üç sultanın atabeyliğini üstlenerek,onları bazı devlet adamlarının entrikalarından korumayı amaçlıyordu.Nitekim daha sonra, bu entrikalara dayanamayan Necmeddin Nahçevanî vezirliği bırakmak zorunda kalmıştı.Ortak saltanat yıllarında İzzeddin Keykâvus Karatay ile birlikte hareket ederek geniş bir Türkmen desteği sağlamayı

¹¹⁶Kaymaz ; Pervâne Mu'inü'd-Dîn Süleyman, s:51 .

başarmış ve Moğollar'a baş eğme yanlısı Rükneddin Kılıç Arslan'ın aksine bağımsızlık mücadelesi vermiştir.

2. BATU HAN'IN BAĞLILIĞINI BİLDİRMESİ İÇİN SELÇUKLU SULTANINA ELÇİLER GÖNDERMESİ 1252

1252 yılında II. İzzeddin Keykâvus'un yanına gelen Moğol elçileri sultanın önce Batu Han'ın daha sonra da Möngke Han'ın huzuruna çıkarak itaatini bildirmesi gerektiğini söylemiştir¹¹⁷. Selçuklu devlet adamları sultanın itaate mecbur edilmesini çok ağır buluyor ve bu nedenle Moğol elçilerini oyalamaya çalışıyorlardı. Batu Han Selçuklu sultanının huzuruna gelip bağlılığını bildirmesi yolundaki isteği gerçekleşene kadar ısrarla elçiler göndermeye devam etti. İzzeddin Keykâvus kendisine rakip olan kardeşlerinden çekindiği için başlangıçta bu uzun yolculuğa razı olmamışsa da Batu Han'ın istila tehdidinde bulunması¹¹⁸ nedeniyle gitmek zorunda kalmıştır. Celâleddin Karatay , vezir İzzeddin Muhammed,Beğlerbegi Yav-taş,Emir-i âhur Fahreddin Arslan Doğmuş ve Pervâne Nizâmeddin Hurşit Moğolelçilerini daha fazla oyalayamayacaklarını anlayınca Rükneddin Kılıç Arslan ve Keykubâd ile birlikte Kayseri'de kalarak Sultan II.İzzeddin Keykâvus'u maiyeti ile birlikte Moğolistan'a doğru yola çıkardılar. Sultan II. İzzeddin Keykâvus Batu ve Möngke hanlara itaatini bildirmek üzere harekete geçti ancak Sivas'a ulaştığında Celaleddin Karatay'ın ölüm haberini aldı. 11 Kasım 1254'de vefat eden Celâleddin Karatay

¹¹⁷ Aksarayî , *Müsameretü'l Ahbar* s:38 ; Anonim *Tevârih-i Al-i Selçuk* , s:34 .

¹¹⁸ *Abu'l Farac Tarihi* , çev:Ömer Rıza Doğrul , TTK. Ank. , 1950 , s:559 .

şahsi çıkarlar nedeniyle Selçuklu yönetiminde yaşanan tartışmaları çözümlemeye çalışıyor ve denge sağlıyordu¹¹⁹.

Karatay'ın ölümünden sonra Selçuklu ülkesindeki siyasi gerilimin daha da artması kaçınılmazdı. Karatay'ın ölümünden sonra ortaya çıkan taht mücadelesinde Ahiler Moğollar ile mücadele eden Keykâvus'u , Mevleviler ise Moğol yanlısı siyaset izleyen IV.Kılıç Arslan'ı desteklediler¹²⁰. Mevlevîler ile Ahiler arasındaki siyasi ihtilaf II.Gıyâseddin döneminde ortaya çıkmıştır. Mevlana ve Moğollar arasındaki yakınlık 1243 yılından sonra ve Şems-i Tebrizî vasıtasıyla sağlanmıştır¹²¹. Ahi ve Türkmenler bağımsızlıktan yanaydılar ve Selçuklu sultanının da Moğollar ile mücadele etmesini istiyorlardı.Bu dönemde Şemseddin İsfahânî gibi Moğollar'a yakın olan kişiler önemli görevlere getirilirken Moğollar ile mücadele edenler Keykâvus örneğinde olduğu gibi sultan bile olsalar tepki çekmişlerdir.Bu noktada Türkmen ve Ahiler'in II.İzzeddin Keykâvus ile birlikte bağımsızlık mücadeleleri verdikleri görülür

122

II.İzzeddin Keykâvus Karatay'ın ölümünü gerekçe göstererek Altın Orda başkenti Saray ve Moğolistan'a gitmekten vazgeçti;Konya'ya döndü yerine Alâeddin Keykubâd'ı göndermeye karar verdi. Ancak Alâeddin Keykubâd'ın

¹¹⁹ Turan ; *Selçuklular Zamanında Türkiye* , s:472 / Celâleddin Karatay'ın Türkiye Selçuklu siyasetinde çok önemli bir yeri vardır .Karatay hakkında daha geniş bilgi için bkz:Osman Turan ; "Selçuklu Devri Vakfiyeleri III , Celâleddin Karatay, Vakıfları Ve Vakfiyeleri" , *Belleten* , S:47 , 1948 , s:117-173 , Howart Grant Crane tarafından hazırlanan doktora tezi de Celâleddin Karatay hakkında tartışmalı görüşleri de ele alan değerli bir araştırmadır.Crane Karatay dönemi kaynaklarının büyük çoğunluğuna ulaşmış ve konuya geniş bir perspektiften bakmıştır.bkz:Crane , Howard Grant , *Material For the Study of Muslim Patronage in Seljuq Anatolia : The Life and Work of Jalâl Al-Dîn Qarâtâi* , Harvard Üniversitesi Doktora Tezi , Cambridge , Massachusetts , 1975 .

¹²⁰ Mevlâna ve müridlerinin Moğollar'a yaklaşımı konusunda bkz: Mehmet Demirci ; "Moğollar ve Mevlâna" , *Türk Dünyası Tarih Dergisi* , S: 1-2 , İst.1982 , s: 54-57 .

¹²¹ Mikâil Bayram ; *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu* , Konya 1991 , s: 92-93 .

¹²² Bayram ; *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu* , s: 87-88 .

Moğolistan'dan sultan olarak döneceği düşüncesi İzzeddin Keykavus ve Rükneddin Kılıç Arslan'ı ve diğer Selçuklu ileri gelenlerini endişelendirdi. Alâeddin Keykubâd Erzurum'a ulaştığında ağabeyi Keykavus'a bir mektup yazarak Baycu'nun Engürek ve Hoca Noyan komutasında bir Moğol ordusu ile harekete geçtiğini bildirdi. Aksarayî tarafından kaydedilen bu mektubunda Keykubâd : “yeryüzü padişahı Batu Han katından elçiler gelmiş ve Büyük Noyan Baycu yarlık getirerek hazineden gönderilmesi lazım gelen paranın teslimini istemekte bulunmuştur. Eger diledikleri para acele gönderilmezse memleket işlerine bozguncuk girecek , birçok kargaşalar yüz gösterecektir. Elçilerin biran evvel geri dönmelerini sağlamak için bu paraları hemen bulup buluşturarak göndermek yada büyük noyan Baycu'ya bu yolda cevap yazmak mecburiyeti hâsıl olmuştur. Gerek büyük noyan Baycu'ya ve gerekse Engürek ve Hoca Noyan ile birlikte öteki noyanlara karşı muharebe ve mukavemetten ziyade barış yolunu tutmak hayırlı görünüyor.Kulunuz bu konuda uygun bulduğum düşüncelerimi arz ettim. Üst tarafı sizin isabetli ve yüksek reyinize bağlıdır.” diyordu¹²³.

Batu Han'ın yanına gitmek üzere yola çıkarılan Alâeddin Keykubâd'ın Selçuklu ülkesine sultan olarak dönmesine kesin gözüyle bakan II. İzzeddin Keykâvus ve Rükneddin Kılıç Arslan bir yandan kendi elçilerini gönderdiler diğer taraftan da Keykubâd'ı ortadan kaldırma plânları yaptılar. Aksarayî'nin verdiği bilgiye göre Keykubâd Batu Han'ın huzuruna çıkmak üzereyken kardeşleri arkasından casuslar gönderdiler ve birçok mal ve timar vaadi ile

¹²³Aksarayî , *Müsameretü'l Ahbar* s:29 .

kandırılan lalası hadîm Muslih Keykubâd'ı zehirledi(1254)¹²⁴.Ebu'l Ferec'in kaydına göre Alâeddin'in öldürölme kararı II.İzzeddin Keykâvus tarafından verilmiştir¹²⁵. Niğdeli Kadı Ahmed Alâeddin Keykubâd'ın Erzurum'da öldüğünü ve annesi Gürcü Hatun'un yanına gömüldüğünü kaydeder¹²⁶. Batu Han'ın yanına giden heyet Alâeddin Keykubâd'ın ölümü nedeniyle Batu Han tarafından soruşturmaya tabi tutuldular.

II.Alâeddin Keykubâd'ın ortadan kaldırılması da Selçuklu tahtındaki kargaşayı çözölmedi. Selçuklu Türkiye'sinde iç çatışmalar tüm hızıyla sürüyordu. Konya'da kalan iki kardeş birbirleri ile mücadeleye devam ettiler. Keykâvus Konya'da içki ve eğlenceye dalmış;etrafını ayak takımı sarmıştı. Hıristiyan dayıları da devlet işlerine müdahale ediyo ve Kılıç Arslan'ı gözden düşürmeye çalışıyorlardı.Devlet düzeni gittikçe daha da bozuluyordu.Moğollar'ın talep ettiğı aşırı vergiler Selçuklu ekonomisini derinden sarsmıştı.

Celâleddin Karatay'ın güçlölkle kurmayı başardığı ortak yönetim sistemi taht kavgalarını bir süre için durdurmuş görünüyordu ancak Alaeddin Keykubad'ın ölümünden sonra Keykâvus ve Kılıç Arslan arasındaki saltanat mücadelesi tekrar gün yüzüne çıktı. Kılıç Arslan, sonunda saraydan gizlice kaçarak adamlarıyla Kayseri'ye gitti ve burada tahta çıktı (1254)¹²⁷. İki taraftan araya girenler , ülkeyi iki kardeş arasında paylaştırmaya çalıştılsa da anlaşma sağlanamadı. İzzeddin Keykâvus beglerbeğı Yav-taş aracılığı ile Kılıç Arslan'a haber gönderip barış

¹²⁴ Aksarayî , *Müsameretü'l Ahbar* s:30 .

¹²⁵ Ebul Ferec ,*Tarih-i Muhatasarü'd-düvel* , s:422 .

¹²⁶ Tezim sırasında Niğdeli Kadı Ahmet'in El Veleü's-Şefik adlı eserinden doğrudan yararlanma imkanı bulamadım.Bu eserden verdiğim bilgi bu kaynaktan yararlanan Osman Turan'ın *Selçuklular Zamanında Türkiye* adlı kitabından alınmıştır , s:474 .

¹²⁷ Turan , *Selçuklular Zamanında Türkiye* , s:474 .

sağlamaya çalışmıştır ancak Yav-taş da Kılıç Arslan tarafından tutuklanıp sadakat yemini etmek zorunda bırakılmıştır. İki kardeşin kuvvetleri arasında Ahmedhisar yöresinde yapılan savaşta Kılıç Arslan tarafı mağlup oldu¹²⁸. Kılıç Arslan Develu üzerinden Sis'e kaçmakta iken Türkmenler tarafından yakalanıp Kayseri'ye yollandı. Burada iki kardeş tekrar barıştılar. Keykâvus, Kılıç Arslan'ı önce Amasya'da kalmaya mecbur etti sonra da Borgulu Kalesi'nde hapsedtirdi¹²⁹.

3. BATU HAN'IN SELÇUKLULAR'I HİMAYESİ

Batu Han Türkiye Selçuklu Devleti'nde vezirler tayin etmiştir , yüksek dereceli memurların tayininde de rol oynadığını biliyoruz ve hatta sultanların siyasi geleceği Batu Han'a bağlıydı¹³⁰. Türkiye Selçuklu Devleti Köseadağ Savaşı sonrasında Baycu ile yaptıkları anlaşmayı Batu Han'a tasdik ettirerek kendilerinin ve ülkelerinin geleceğini garanti almışlardı. Selçuklular Köseadağ Savaşı'nın galibi olarak yıllık vergi dışında doymak bilmeyen istekleri ve bazı Moğol kumandanlarının keyfi baskılarına karşı da BatuHan'a güvenmekteydiler¹³¹. Türkiye Selçuklu gelirleri azalıp vergiler artınca Sahip Kadı İzzeddin , Atabey Celâleddin Karatay, Beylerbeyi Şemseddin Yav-taş ve Emir-i ahur Fahreddin Arslandoğmuş bu olayın telâfisi , bu zor meselenin aşılması konusunda çare aramaya başladılar. Baycu Noyan'ın baskısını ve zulmünü cihan fatihinin (kağanın) hükmü ile ortadan kaldırmak, elçilerin gelip gidişini durdurmak , Baycu Noyan'ın baskı ve kanunsuz isteklerine karşı Türkiye Selçuklu Devleti'nin Emir-

¹²⁸ Ali Sevim , Yaşar Yücel , *Türkiye Tarihi* , s :172 .

¹²⁹ *Anonim Selçuknâme* , s:34 .

¹³⁰ Yuvalı ; "Moğollar'ın Ön Asya'daki İlk İlhan'ı Hakkında", s:124 .

¹³¹ Yuvalı ; "Moğollar'ın Ön Asya'daki İlk İlhan'ı Hakkında", s:125 .

i Dâd'ı yani adalet başkanı olan Fahreddin Ali kıymetli hediyelerle birlikte yanında yüz bin sultanî dirhem para ile birlikte Batu Han'a gönderilmiştir¹³².

İbn Bibi'nin kaydına göre "Kağan (Batu Han) ona acıyıp iltifat etti ve suyurgamış¹³³ buyurdu. Baycu Noyan ile diğer emirlerin elçilerinin Rum diyarına gitmelerini yasaklayan ve onları o işten alıkoyan yarlığ ve payza¹³⁴ çıkardı¹³⁵. Taktasun yargucu¹³⁶ ile bütün şehzadelerin gözünde üstün bir yere sahip olan itibarlı köleleri (nöker) sahib-i a'zam Fahreddin Ebu'l Hayrad Ali'nin yanında gönderdi. Onlar dönüşte o hükmü Baycu Noyan'a buyurdular. O günden sonra Baycu'nun ve diğer noyanların elçileri Rum'un korunan memleketlerine (memâlik-i mahsure-i Rum) gidip gelmeye cesaret edemediler. Fahreddin Ali bu ziyareti sonunda Baycu Noyan'ın ödenmekte olan vergiler dışında Anadolu'dan korku ve tehdit salarak almakta olduğu özellikle hayvan sayım vergisi kopçur'u almak için Şemseddin Kazvinî'nin gönderdiği tahsil memurlarını yasaklayan, Batu Han'ın yarlığı ile yanında kağanın elçi ve yargucuları ile birlikte dönmüştür. Bundan sonra Baycu 'dan gelen elçilerin sayısı azaldı ara sıra gelenler de fazla ilgi ve itibar görmediler. Yani bundan böyle Baycu Noyan canı istediği zaman Anadolu'dan mal ve para alamayacaktı. Baycu Noyan bu haberi alınca Selçuklular'a artık iyi gözle bakmayacağını bildirmiştir. Baycu Melikü'l ümera Fahreddin Ali'ye dönerek "Bundan sonra Rum memleketlerine

¹³² Turan ; Selçuklular Zamanında Türkiye , s:476 .

¹³³ Suyurgamak : ihsanda bulunmak , bağışlamak anlamlarına gelmektedir.

¹³⁴ Payza:Moğol hükümdarlarının yazılı fermanıdır.Hükümdarın bir çeşit beratı olarak iktâ edilir , üzerinde aslan , kartal , ay ve güneş resimleri ile hanın ismi yazılı olan altın ,, gümüş , bronz , ağaç vs.den yapılan küçük bir plakadır. Payzalar sahiplerine türlü hak ve yetkiler verirdi.Burada payzanın vergi muafiyeti sağladığı görülür.

¹³⁵ Bu yarıktan İbn Bibi söz eder bkz : El-Evâmirü'l-Alâiyye , C:II , s: 143 / ancak bu yarlığ bugün mevcut değildir.

¹³⁶ Yargucu:Moğol devletlerinde yasayı uygulamak , davalara bakmakla görevlendirilen kişidir.

götmek için bir yol bulmak gerekir çünkü benim yokluğumda başınıza felaket gelir’’ dedi¹³⁷.

Faruk Sümer Köseadağ Savaşı’ndan sonra Türkiye Selçuklu Devleti tarihini üç safhada değerlendirir : 1-Tâbilik zamanı 2-İşgal Zamanı 3 –Son Zaman .Sümer 1256 yılına kadar geçen devreyi tâbilik zamanı olarak tanımlar¹³⁸. Bu aşamada Moğollar’a vergi verilmekle birlikte bu vergiler devlet maliyesinde ve ekonomik hayatında sarsıcı bir etki yapmamıştır.

F) YAKIN DOĞU SİYASÎ DENGELERİNİN TÜRKİYE SELÇUKLU-ALTIN ORDA İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ

1. ALTIN ORDA’DA TAHT BUNALIMLARI VE TÜRKİYE TOPRAKLARINDA İLHANLI ÜSTÜNLÜĞÜ’NÜN BAŞLAMASI

1256 tarihinden sonra Batu Han’ın Anadolu ile ilgisinin kesildiği görülür çünkü bu tarihte Batu Han hayatta değildir. Batu Han’ın Moğollar’ın batı toprakları üzerindeki hak ve yetkilerini ölümüne kadar devam ettirmiş olduğu anlaşılmaktadır. Ancak İlhanlı Devleti resmen kurulup Altın Orda ile siyasi ve ekonomik çıkar çatışmaları yaşanmaya başlayınca bu iki Moğol devleti birbirleri ile savaşımaya başlayacak ve Altın Orda Azerbaycan ve Anadolu üzerindeki üstünlüklerini İlhanlılar’a bırakmak zorunda kalacaktır. Türkiye Selçuklu Devleti ile Batu Han arasındaki ilişkiler konusunda Batu Han’ın ölümüne kadar Anadolu’nun Altın Orda’ya bağlılığının devam ettiği söylenebilir.

¹³⁷ İbn Bibi ; El-Evâmirü’l-Alâiyye , C : II , s: 143 .

¹³⁸ Sümer ; “Anadolu’da Moğollar ” , s:75 .

Batu Han'dan sonra yerine büyük oğlu ve veliahdı olan Sartak geçmiştir. Sartak Batu Han'ın vefat ettiği sırada Möngke Kağan'ın yanında bulunuyordu. Tahta oturması için gereken yarlığı Möngke'den almıştı. Ancak Sartak Altın Orda'yı fiilen yönetmeden 1257 'de Altın Orda'ya dönerken yolda hayatını kaybetti¹³⁹.

Selçuklu Devleti ,Kösedağ yenilgisinden sonra , Moğol tabîyetine girmesine rağmen Moğollar Anadolu'yu işgal etmeye kalkışmamışlardı. Baycu'nun daima anlaşmalarla saptanandan daha fazla vergi talep etmesi üzerine ,Fahreddin Ali , Batu Han'a giderek şikayette bulunmuş ve ondan Baycu'nun aşırı taleplerine karşı bir yarlık almıştı. Ancak Baycu buna uymadığı gibi Selçuklular' a karşı öfkesi de arttı . Diğer taraftan , Möngke Kağan kardeşi Hülagü'yü kendi ordusu ile,İslam ülkelerinin fethi için batıya yolladı. Möngke Kağan için Hülagü'nün konumu Batu Han ile aynıydı.Hülagü Yakın Doğu'da yapacağı fetihlerden sonra da bu topraklarının yönetiminde bağımsız hareket etmeyecekti. Kuruluş yıllarında merkez Moğol yönetimi için İlhanlı Devleti'nin statüsü Altın Orda ile eş değerdaydı. Hülagü Han da Batu Han'ın yerini almıştı¹⁴⁰. Her iki devlette kuruluş yıllarında büyük Moğol hanı adına ve ona bağlı olarak Anadolu'yu yönetmişlerdir. Möngke en küçük kardeşi Hülagü'yü Yakın Doğu'da fetihlerle görevlendirdiğinde Batu Han'ın da diğer şube devletler gibi bu hareket için hazırlanan orduya kumanda ettiği bilinmektedir¹⁴¹. Bu ordu Azerbaycan'a girdiğinde Batu Han'ın

¹³⁹Kafalı, *Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş Ve Yükseliş Devirleri* , s : 54 .

¹⁴⁰ Mengü Han'ın plânına göre fethedilen ülkeler büyük hanın nüfuzu altında olacak , Hülagü merkezi Moğol yönetimine bağlılığını sürdürecekti (Berthold Spuler ; *İran Moğolları Siyaset , İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350* , çev:Cemal Köprülü , 2.baskı T.T.K. Ank 1987 , s:59) / Ancak Hülagü daha sonra Yakın Doğu'da bağımsız hareket etmeye başlamıştır.

¹⁴¹ Kamalov , *Moğolların Kafkasya Politikası* , s:33 .

Güyük tarafından azledilmiş olan emir ve darugaları¹⁴² tekrar eski görevlerine getirildiler.

Hülagü , Baycu'nun barınmakta olduğu ovasına yerleşince Baycu kendisinin ve kuvvetlerinin barınıp beslenebilmesi için yeni yerler aramak zorunda kaldı. Baycu,Keykâvus'a yazdığı bir mektupla Anadolu'dan yaylak ve kışlak yer talebinde bulundu(1256)¹⁴³. Baycu Ordusu ile Erzurum üzerinden Aksaray 'a geldi. Toplanan Selçuklu ordusu da vezir İzzeddin , beylerbeyi Yav-taş ve Fahreddin Arslan-doğmuş komutasında ,Aksaray'a doğru yola çıktı¹⁴⁴. İki ordu Sultan Hanı civarında savaşa başladılar. 1256 Temmuz'unda Aksaray yakınlarındaki Sultan Hanı yöresinde yapılan savaşı II.İzzeddin Keykâvus kaybetti ¹⁴⁵. Selçuklu ordusu kolaylıkla bozguna uğradı (1256). Bu yenilgiden sonra Keykâvus,Konya sarayındaki hazineleri de yanına alarak,Alâiye' ye ve daha sonra da Bizanslılar' a sığındı. Sultan İzzeddin Keykâvus beraberinde çocukları ve Emir-i âhur Uğurlu ,Hüsam Taştî,Hacı Baba , Beylerbeyi Yav-taş olmak üzere Konya 'dan ayrılarak önce Antalya'ya sonra da Alâiye'ye kaçtı¹⁴⁶. Baycu Noyan İzzeddin Keykâvus'un peşinden asker gönderdi ancak bir sonuç alamadı. Selçuklu sultanı önce Türkmenler' in yoğun olduğu uc bölgesinde Ladik'e gitti. Takip edildiğini anlayınca İznik'teki Bizans İmparatoru II.Theodoros Laskaris'e sığındı. Baycu çarpışmadan

¹⁴² Daruga:Moğollar'a tâbi bölgelerde halkın nüfus sayımını yapmak ve vergileri toplayıp saraya teslim etmekle görevli idarecilere verilen addır.

¹⁴³Turan , *Selçuklular Zamanında Türkiye* , s:479 ; Erdoğan Merçil ; “ Türkiye Selçukluları” , s:522 .

¹⁴⁴ Turan ; *Selçuklular Zamanında Türkiye* , s:480 / Selçuklu Devlet adamları Baycu'ya karşı izlenecek siyaset konusunda iki farklı düşünceye sahipti.Bir gurup Hülagü'nün batıya atanması sebebiyle onun durumunun zayıfladığını öne sürerek Baycu ile savaşılmasını savunurken diğer gurup Baycu'nun isteğinin yerine getirilmesi gerektiğini düşünüyordu.Karşı çıkanlar ve onunla savaşılmasını isteyenler Türkmenler ve Karamanoğulları idi.Çünkü Baycu'nun Anadolu'ya gelmesi Türkmenler'in ellerindeki yerlerin kaybedilmesi anlamına geliyordu.Ahiler de buna karşı çıkmış ve ekonomik yönden destek sağlamışlardır.Bu zümrelerin desteği ve zorlaması ile II.İzzeddin Keykâvus Moğollar'a direnmiştir.

¹⁴⁵ Anonim *Selçuknâme* , s:35 .

¹⁴⁶ Turan ; *Selçuklular Zamanında Türkiye* , s:480 .

Konya'ya girdi,şehrin dış surlarını yıktırdı. Oğlu Yisutay'ı,Keykâvus'u yakalamakla görevlendirdi ise de başarılı olamadı. Borgulu'da hapiste bulunan IV. Kılıç Arslan' ı Konya' ya getirerek tahta oturttu (1257)¹⁴⁷. Moğol ordusu Konya'yı işgal ve tahrip için harekete geçtiği sırada Üstâddâr Nizâmeddin Ali büyük çabalarla halktan topladığı paraları Baycu Noyan'a takdim etmiş ve böylece şehir tahribattan kurtulmuştur.

Altın Orda tahtına Sartak'dan sonra yerine yine Möngke Kaan'ın yarlığı ile Batu'nun diğer oğlu Ulakçı geçmişse de o da aynı yıl içinde ölmüştür. Bu olaylar Altın Orda Devleti'nin Anadolu ile ilgilenmesine engel olmuştur. Bu dönemde Altın Orda Devleti öyle karanlık ve kargaşa dolu günler geçirmiş olmalı ki devlet adamlarından bazıları Hülagü'yü Altın Orda tahtı için davet bile etmişlerdi. Hülagü Han'a kılıcsız kın ve yakasız gömlek göndererek Altın Orda tahtının sahipsiz kaldığını bildirmişlerdi¹⁴⁸. Böyle karışık bir ortamda Baycu Noyan'ın Anadolu'ya ikinci seferi gerçekleşti. Altın Orda yöneticilerinin Baycu Noyan'a müdahale etmemiş olmaları devletin sıkıntılı günler geçirmiş olmasından kaynaklanmaktadır¹⁴⁹.

Altın Orda Devleti'nde hakimiyet 1257 'de Batu Han'ın kardeşi Berke Han'ın eline geçti. Berke Han hanlık makamına gelmeden önce Harezm bölgesinde bulunuyordu. Kaynaklar Berke Han hakkında Batu Han'a göre daha detaylı bilgiler vermektedir.Berke Han zamanında Altın Orda Devleti artık büyük bir

¹⁴⁷Turan ; *Selçuklular Zamanında Türkiye* , s:483 / Merçil a.g.m. s:522 .

¹⁴⁸ El-Nüveyrî ; *Nihâyetü'l -ireb fî Fünûnü'l- edep*'den naklen W.De Tiesenhausen , s: 243 .

¹⁴⁹El-Nüveyrî , *Nihâyetü'l -ireb fî Fünûnü'l- edep* 'den naklen W.De Tiesenhausen , s:245 .

devlet haline gelmiştir¹⁵⁰. Berke Han döneminde Altın Orda'nın Batu Han zamanında Yakın Doğu'daki hak ve yetkileri tanınmadı. Yine bu dönemde İran ve Azerbaycan toprakları üzerinde Altın Orda hanlarının hakları tanınmadığı için Altın Orda ve İlhanlı devletleri arasında yoğun mücadeleler yaşanmaya başlamıştır. Berke Han döneminde Anadolu toprakları için üstünlüğün Selçuklu Devleti yıkılana kadar devam etmek üzere İlhanlılar'a geçtiği görülür. Ancak Berke Han belki de bu ayrıcalığa tekrar kavuşabilmek için Selçuklu sultanı II. İzzeddin Keykâvus'a destek vermeyi sürdürmüştür.

İlk İlhanlı hükümdarı Hülagü, Bağdat üzerine sefere hazırlanırken Baycu'yu da çağırdı. Bir rivayete göre Baycu'nun Anadolu'dan ayrılması üzerine, Bizans'a sığınmış olan İzzeddin Keykâvus, İznik İmparatorundan aldığı yardımla ve Bizans askerleri ile Konya'ya döndü ve tahtı ele geçirdi (1257)¹⁵¹. Anonim Selçuknâme'de II. İzzeddin Keykâvus'un 14 Rebiü'lâhîr 655 / 3 Mayıs 1257 yılında Konya'da tahtını tekrar elde ettiği kayıtlıdır¹⁵². IV. Kılıç Arslan maiyeti ile birlikte Kayseri'ye gitti ve daha sonra Keykâvus kuvvetlerinin takibi üzerine Tokat'a çekildi. İzzeddin Keykâvus Orta Anadolu'daki şehirleri itaat altına almaya başladı. Kılıç Arslan Moğollar'a gidip sultanlığını kurtarmaya çalışırken II. İzzeddin Keykâvus da Hülagü Han'a elçi gönderip Baycu Noyan'ın Selçuklu Devleti'ni elinden aldığını ve kendisini tahttan uzaklaştırdığını bildirdi. Kılıç Arslan Keykâvus'un ilerlemesi üzerine Hülagü'ye müracaatla ondan saltanat yarlığı alarak Erzincan'a döndü¹⁵³. Moğollar'dan aldığı destekle Niksar'a geldi. Niksar halkı

¹⁵⁰ Berke Han hakkında daha geniş bilgi için bkz: Barthold "Berke" , İA. , s: 553-555 / Enver Konukçu , "Berke Han" , TDVİA. , c:V , s:506 .

¹⁵¹ Turan , Selçuklular Zamanında Türkiye , s: 485 .

¹⁵² Anonim Selçuknâme , s: 35 .

¹⁵³ Turan ; Selçuklular Zamanında Türkiye , s: 486 .

Kılıç Arslan'ı tekrar tahta çıkardı. Kılıç Arslan buradan Tokat'a yürümek istediye de Yav-taş 'ın savunması buna engel oldu. Fakat iki kardeşi tutan kuvvetler ve Kılıç Arslan tarafında olan Moğollar arasında irili ufaklı mücadeleler devam etti. II.İzzeddin Keykâvus Baycu'nun Bağdat seferinde bulunmasından yararlanarak Tokat,Amasya ve Malatya'yı da hakimiyeti altına aldı ve Anadolu'da üstünlüğü tekrar ele geçirdi.

Hülagü İlhanlı Devleti'ni kurunca Altın Orda'nın Azerbaycan ve Anadolu'daki haklarını tanımadı . Hülagü Han 1258 yılında Bağdat'ta Abbasi halifeliğine son verip bu bölgeye hakim olunca İran'da Berke Han ile mücadele etmeye başladı . İran'da Batu Han zamanından beri bölge vergilerini toplayan Altın Orda memurlarını görevlerinden azletti¹⁵⁴.

1259 yılında Möngke Kağan ölmüş ; onun yerine kardeşi kağan olmuştur. 1254'de Keykubad ile birlikte Batu Han'a ve Karakurum'a giden Selçuklu heyeti 1259'da geri döndü. Bu heyet Karakurum'dan dönerken yanlarında Möngke Kaan'ın yarlığını da getirmişlerdi. Bu yarlığa göre Selçuklu ülkesi ikiye bölünüyor,Kızılırmak'ın batısından Bizans sınırına kadar olan bölgeler Keykâvus'a Kızılırmak'ın doğusundan Moğol hakimiyetindeki ülkelerin sınırına kadar olan topraklar da Kılıç Arslan'a bırakılıyordu (1259)¹⁵⁵. Daha çok Moğollar'ın lehine faaliyetleri ile tanınan vezir Mahmud Tuğraî'nin ölümünden sonra Fahreddin Ali İzzeddin Keykâvus'un Muineddin Pervâne de Kılıç Arslan'ın veziri oldu¹⁵⁶. Bu sırada Suriye seferine hazırlanan Hülagü iki kardeşi de huzuruna çağırdı. Önce

¹⁵⁴Kafalı ; Altın Orda Kuruluş , s: 56 .

¹⁵⁵Turan ;Selçuklular Zamanında Türkiye , s:490 .

¹⁵⁶Kaymaz ; Pervâne Mu'ineddin Süleyman , s:81 .

Keykâvus ve takiben de Kılıç Arslan ağır hediyelerle Tebriz’de Hülâgü’yü ziyaret ettiler. Hülâgü de Möngke Kaan’ın yarlığını uyguladı ve Selçuklu ülkesini iki kardeş arasında bölüştürdü. Hülâgü iki Selçuklu sultanını yanında tutup Halep seferine götürdü. Bir hafta süren kuşatmadan sonra Halep’i aldı ve halkı katletti (1259)¹⁵⁷.

Bu arada Eyyûbîler parçalanmış ve zayıflamış bir durumda iken Eyyûbî orduları içinde Kıpçak Türkler’i idareyi ele alarak Mısır ve Suriye’de Memlûk devleti’ni kurdular¹⁵⁸. Büyük bir asker olan Baybars Moğollar’ı Ayn Calut’ta müthiş bir yenilgiye uğrattı. Moğollar mağlubiyeti ilk kez burada tattılar. Böylece Baybars Moğollar’a karşı İslam’ın savunucusu olarak tarih sahnesine çıktı. Keykâvus, Hülâgü’ye karşı Baybars’ın desteğini aradı ise de önemli bir sonuç alamadı¹⁵⁹.

Ülkenin iki hükümdar arasında paylaşımından sonra II.İzzeddin Keykavus Konya’yı bırakıp Kubâd-âbâd’a oradan da Antalya’ya gitti ve eğlenceye daldı. Buna karşılık Kılıç Arslan ile Muineddin Pervâne,İzzeddin Keykâvus’u sultanlıktan uzaklaştırmak için yoğun bir faaliyet içindeydiler. Haraç almak üzere gelen Moğol elçilerini karşılayan Pervane İzzeddin Keykâvus’un Konya’dan Antalya’ya gittiğini ve oradaki Türkmenler ile birleşip isyan hazırlığı içinde olduğunu söyleyerek tahsilata oradan başlanmasını tavsiye etti. Ancak İzzeddin Keykâvus beylerbeyi tayin ettiği dayısının etkisi ile para vermeye yanaşmadı. Elçiler Tebriz’e dönüp durumu anlattılar;İlhanlı hükümdarına tahta geçmesini sağladığı halde İzzeddin Keykâvus’un kendilerine nankörce davranarak içki ve

¹⁵⁷ Turan ; *Selçuklular Zamanında Türkiye* , s:491 .

¹⁵⁸ Mısır Memlûk Devleti hakkında daha geniş bilgi için bkz:Kazım Yaşar Kopruman “Mısır Memlûkleri (1250-1517) ” *Türkler* , C: 5 , s:99-126 .

¹⁵⁹ Merçil ; “Türkiye Selçukluları”, s:522 .

eğlenceye daldığını bildirdiler. Bunun üzerine sultan derhal Antalya 'dan Konya'ya dönüp para temin etmeye ve bozulan ilişkileri düzeltmeye karar verdi. Fakat Muineddin Süleyman Pervâne onun Memlûkler ile işbirliği yaparak İlhanlılar'a karşı bir ittifak oluşturmak düşüncesinde olduğunu ihbar ederek onları kışkırtıyordu¹⁶⁰.

İlhanlı hükümdarı Hülagü 1261 yılında İzzeddin Keykâvus'u huzuruna çağırdı. Sultan kendisine vekâleten saltanat naibi Yav-taş'ı gönderdi. Yav-taş Erzincan'da Ermeniler' in bazı taşkınlıkları ile karşılaştı ve bunlara engel olmak istedi. Ancak Moğol elçileri buranın Kılıç Arslan'ın hakimiyetinde olduğunu söylediler. Yav-taş da geri dönüp sultanı Moğollar'a karşı kışkırttı. Selçuklu sultanı II.İzzeddin Keykâvus Moğollar'a yıllık haracı vermek istememişti. Muineddin Pervane ve IV.Kılıç Arslan Moğollar ile işbirliği yaptılar ve Alıncak Noyan idaresindeki bir Moğol ordusu Konya üzerine yürüdü. Sultan II . İzzeddin Keykâvus veziri Fahreddin Ali ile görüştüktan sonra Hülagü'nün yanına gitmek üzere hareket etti. Konya'da Ruzbe Ovası'na geldiğinde Alıncak Noyan'ın büyük bir ordu ile Anadolu'ya geldiğini ve Kılıç Arslan ile Muineddin Pervâne tarafından karşılandığını öğrendi. Vezirini Kılıç Arslan'a gönderip aralarındaki ilişkileri düzeltmeye karar verdi .Kılıç Arslan ile görüşen Fahreddin Ali II.İzzeddin Keykâvus'un Moğollar'la başa çıkamayacağını bildiği için iki sultanı tek güç halinde birleştirme fikri ile onlara katıldı. Sultan İzzeddin'in kumandanları Ali Bahadır ve Yav-taş Moğollar ile çetin bir savaşa gitiştirler.fakat yenildiler,çok ağır kayıplar vererek dağıldılar(1261)¹⁶¹. II.İzzeddin Keykavus Antalya'ya çekildi

¹⁶⁰Turan ; *Selçuklular Zamanında Türkiye* , s: 494 .

¹⁶¹Turan ; “ Kaykavus II ” , İA. s: 644 ; Osman Turan , *Selçuklular Zamanında Türkiye* , s:495 ; Kaymaz ; *Pervâne Mu'ineddin Süleyman* , s:86 .

Sultan İzzeddin Keykâvus Antalya’da bulunduğu sırada bir yandan Memlûk sultanı Baybars ile işbirliği yapıyor diğer taraftan da Anadolu’daki Türkmenler’i etrafında toplamaya çalışıyordu. İzzeddin Keykâvus Mısır’dan gelen iki emirle beraber Nasireddin Nasrullah ve Hacı Sadreddin El Ahlatî adlı elçilerini Baybars’a gönderdi (1262 Mayıs)¹⁶². Baybars yardım talebini kabul edip Şam ve Halep’den asker gönderdiğini bildirdi ancak sultan İzzeddin Keykâvus Baybars’a gönderdiği ikinci mektupta bu ittifaktan haberdar olan Moğollar’ın Konya’yı işgale başladığını bildirdi. Baybars bu kadar kısa bir süre içinde yardım gönderemeyince İzzeddin Keykâvus beraberinde annesi,eşi,çocukları ,yakın adamları olan Hüsâmeddin Taştî , Hacı Baba , Emîr-i âhur Muzafferiddin Uğurlu ,Ali Bahadır¹⁶³ olmak üzere taşıyabilecekleri kadar değerli eşya ve mücevherlerle birlikte Antalya’dan gemiye binerek İstanbul’a gitti (1262) Böylece bütün Anadolu topraklarının yönetimi görünüşte Kılıç Arslan’ın fakat gerçekte Mu’inü’-d-Din Pervâne’nin idaresine geçti¹⁶⁴.

II.İzzeddin Keykavus İstanbul’a gittiği zaman eski dostu Mihael Paleologos tarafından çok iyi karşılanmıştı. İznik tahtını elde ettikten kısa bir süre sonra 1261 yılında İstanbul’u Latinler’den kurtaran Mihael Paleologos da bu dönemde Türkiye Selçuklu sultanına sığınmıştı. Mihael’ de hakimiyet mücadelesi nedeniyle zor bir dönem yaşadığı sırada Sakarya’yı geçip Anadolu’ya ulaşmış,sultan tarafından şerefli bir misafir olarak kabul edilmiş; döndükten sonra İznik tahtını elde etmiş ve İstanbul’u fethetmişti. Bu nedenle ve siyasi politikaları gereği

¹⁶² İbn Abdüzzahir ;*Sîret-i Melikü’z-Zâhir*’den naklen Tiesenhausen , s: 123 ; Osman Turan a.g.e. , s:496 .

¹⁶³ Keykâvus ile birlikte Ali Bahadır’ın da gitmiş olduğu Aksaray’ın eserinde yoktur ancak İbn Bibi onun da ismini sayar.

¹⁶⁴ Turan ; “ Kılıç Arslan IV ” , İA . , s:703-706 ; Kaymaz ; *Pervâne Mu’ineddin Süleyman* , s:91 .

şimdi kendisine sığınan Selçuklu sultanını çok yüksek bir itibar ile misafir ediyor ve ona İstanbul'da dilediği gibi yaşama izni veriyordu. Bizans imparatoru, Selçuklu sultanı İzzeddin Keykâvus'a tahtına tekrar sahip olabilmesi için askerî yardımda bulunmayı da vaat ediyordu¹⁶⁵.

2. ALTIN ORDA MEMLÜK İTTİFAKINA KARŞI İLHANLI-BİZANS YAKINLAŞMASININ TÜRKİYE SELÇUKLU-ALTIN ORDA İLİŞKİLERİNE ETKİSİ

XIII.yüzyılın üçüncü çeyreğinde Yakın Doğu siyasetinde önemli gelişmeler yaşanmaya başladı. Altın Orda Hanı Berke İslamiyet'i kabul etti. Berke Han aynı dönemde İlhanlı Devleti ile Türkistan ve Kafkas sınırında sürekli mücadele etmek durumunda kaldığı için Memlûk sultanı Baybars ile ittifak cephesi oluşturdu¹⁶⁶. Türkiye Selçuklu sultanı II. İzzeddin Keykâvus da bu cephenin bir mensubu olarak busiyasi durumdan yararlanmaya çalışıyordu. Memlûk sultanı Baybars bu nedenle 1263 yılında Altın Orda Devleti ve İzzeddin Keykâvus'un elçilerini aynı zamanda kabul etmişti. Berke Han Mısır sultanı Baybars'a kendisinin ve tebâsının İslam dinini benimsediğini, İlhanlı ve Bizans devletlerine karşı birlikte mücadele etmeleri gerektiğini bildiriyor; kendisinin kuzeyden Baybars'ın da doğu Anadolu'dan İlhanlı hükümdarı Hülagü'ye karşı taarruzda bulunmasını öneriyor ve İlhanlı-Bizans ittifakı sonucu köşeye sıkışmış durumdaki Türkiye Selçuklu sultanı İzzeddin Keykâvus'a da yardım edilmesini istiyordu¹⁶⁷. Memlûk sultanı Baybars da gönderdiği elçi ve mektuplarla İslam birliğini sağlamak fikrinin

¹⁶⁵ Merçil ; "Türkiye Selçukluları", s:718 .

¹⁶⁶ Abdülkadir Yuvalı; "XIII.Yüzyılda Önasya'daki Siyasi Bloklaşma", TK , XXIII/262 , s:111-120 .

¹⁶⁷ İbn Abdüzzâhir ; Sîret-i Melikü'z-Zâhir'den naklen Tiesenhausen , s:123 / Yuvalı a.g.m. s:116 .

esas olduğunu, Hz.Peygamberin de iman nedeniyle kendi akrabası Kureyşliler'e karşı gazalara giriştiğini hatırlatarak Altın Orda hanı Berke'yi İran Moğollar'ının başında bulunan İlhanlı yönetimine karşı cihada teşvik ediyordu¹⁶⁸. Bu iki devlet Bizans imparatoruna gönderdikleri elçiler aracılığı ile II.İzzeddin Keykâvus'a yardım edilmesini istediler.

Altın Orda ve Memlûk devletleri İlhanlı Devleti'ne karşı ortak harekâta giriştiler ve böylece Yakın Doğu'da siyasi bir bloklaşma yaşandı. Bizans imparatoru Mihael İlhanlı hükümdarı Hülagü'nün ağır baskısı nedeniyle oluşan bu İslam ittifak cephesine karşı siyasetini değiştirdi.Mihael daha önce Memlûk sultanı Baybars'ın elçilerini memnuniyetle kabul etmiş ve Memlûk sultanının İstanbul Camisi'ni tamirine yardım etmiş olmasına rağmen artık çok daha farklı bir tutum sergilemeye başlayacaktı. Bizans imparatoru , Hülagü'den korktuğu için Selçuklu sultanına karşı da dostça siyasetini değiştirmişti¹⁶⁹.Durum hiç beklemediği bir anda Keykâvus aleyhinde gelişmeye başladı.1262'de Bizans İmparatoru İzzeddin Keykâvus'u iki oğlu ve annesi ile birlikte Meriç ağzında Enez (Ainos) Kalesi'ne hapsedtirdi¹⁷⁰. Bizans 'a sığınmış bulunan ve İran

¹⁶⁸İbn Abdüzzahir ; *Sîret-i Melikü'z-Zâhir* ' naklen Tiesenhausen , s:111.

¹⁶⁹ Georg Ostrgorsky , *Bizans Devleti Tarihi* , çev:Fikret Işıltan , TTK. yayınları , Ankara 1981 , s: 424 .

¹⁷⁰ Erdoğan Merçil Keykâvus ile birlikte kızının da hapsedildiğini savunur Bkz: "Bizans'da Selçuklu Hanedan Mensupları" , XI . *Türk Tarih Kongresi , Kongreye Sunulan Bildiriler* , C:2 , Ank . 1994 , s:718-719 ./ Suat Bal II.İzzeddin Keykâvus hakkında hazırladığı doktora tezinde Keykâvus'un Enez Kalesi'ne annesi , oğulları Gıyaseddin Melik Mes'ud ve Rûkneddin Keyûmers ile birlikte hapsedildiğini belirtir.Bkz: Suat Bal ; II.İzzeddin Keykavus Dönemi (1246-1262) , s: 200.Keykâvus ile birlikte Bizans 'a giden ailesi ve maiyetinin Enez Kalesi'ne hep birlikte hapsedildikleri anlaşılmaktadır ancak Keykavus Bizans'ı terk ederken annesini , eşini , iki oğlunu , kız kardeşini ve yakın adamlarını geride bırakmak zorunda kalmıştır. İbn Bibi sultanın annesinin oğlunun öldüğüne dair gelen bir yalan haber nedeniyle kendisini kaleden aşağı atarak intihar ettiğini kaydeder. II.İzzeddin Keykavus Kırım'a giderken Bizans' da küçük yaştaki oğlunu da bırakmıştı.Bu Selçuklu şehzadesi Hristiyan olarak yetiştirildi ve Melik Konstantin adını aldı.Yazıcızâde Ali 'nin kaydına göre Keykavus'un iki küçük oğlu Bizans imparatorunun yanında kalmış ve Hristiyan olarak yetiştirilmiştir.Sultan II.İzzeddin

Moğolları'na karşı siyasetleri ile tanınan Selçuklu beyleri Emîr-i âhur Uğurlu ve Ali Bahadır 'a ağır muameleler uygulanmaya başladı. Selçuklu sultanı ve adamları Ayasofya'ya götürüldüler ve burada Hristiyanlığı kabul etmeye zorlandılar,din değiştirmemekte direnenlerin gözlerine mil çekildi ve öldürüldüler. Mihael 1264 yılında Altın Orda hanı Berke'nin yanına gitmek üzere İstanbul'dan geçen Memlûk elçilerini de tutsak aldı ve mallarını müsadere etti¹⁷¹.

İlhanlı Bizans ittifakında da akrabalık kurmak yoluyla ilişkiler daha da sağlamlaştırılmaya çalışılıyordu. İmparator Mihael kızı Despina'yı zengin hediyeler ile birlikte İlhanlı topraklarına gönderiyordu. Gelin Kayseri'ye geldiği zaman Hülagü ölmüşse de gelin yoluna devam etmiş ve Hülagü'nün oğlu Abaka ile evlendirilmiştir.

3. BİZANS ESARETİNDEKİ II.İZZEDDİN KEYKÂVUS'UN BERKE HAN TARAFINDAN KURTARILMASI : 1264

Bizans imparatoru kendisine sığınmış olan II.İzzeddin Keykâvus ve maiyetini müttefiki İlhanlı Devleti'nin etkisi ile Enez Kalesi'nde hapsettirmişti. Aynı dönemde Memlûk sultanı Baybars'ın elçileri de Bizans'da imparator tarafından esir alınmıştı.Bu nedenle Altın Orda hükümdarı Berke Han II.İzzeddin Keykâvus'u

Keykavus'un altı oğlundan Mes'ud , Geyûmers ve Melik Konstantin'in Keykavus ile birlikte Bizans'da bulundukları anlaşılmaktadır.Keykâvus'un diğer oğulları da onunla birlikte Bizans'da bulunmuş olabileceği gibi Kırım'da doğmuş da olabilirler bu konuda kesin kayıt yoktur.Müneccimbaşı Feramurz'un Bizans İmparatorluğu hapsinde öldüğünü kaydeder.Çağdaş Bizans kaynağı Pachymeres ise Bizans topraklarındaki şehzadenin ismini vermeden sadece Melik Konstantin unvanını yazar. Altın Orda askerleri Keykâvus ile birlikte sultanın oğulları Mes'ud ve Geyûmers'i de kurtardılar.Kaynaklar sultan ile birlikte Kırım'a giden Selçuklu hanedan mensupları hakkında başka isim vermezler.

¹⁷¹ El Mufaddal , el nahcü's-Sadîd 'den naklen Tiesenhausen s: 325-326 .

ve Baybars'ın kendisine göndermek üzere yola çıkardığı Memlûk elçilerini kurtarma harekatı düzenlemiştir.

Berke Han daha önce karargahından Anadolu'ya elçi olarak göndermiş olduğu yakınlarından(havâs)Kutluğ Melik komutasında büyük bir ordu hazırlamıştır. Aksarayî'nin kaydına göre bu ordu tam teçhizatlı birkaç bin süvâriden oluşmaktaydı¹⁷². Hazırlanan bu ordunun asker sayısı Baybars Tarihi'nde yirmi bin kişi olarak kaydedilmiştir¹⁷³.

Kaynaklar II.İzzeddin Keykâvus'un Altın Orda hanı Berke tarafından kurtarılışı hakkında yetersiz ve birbirinden farklı bilgiler verir :

Selçuklu kaynağımız İbn Bibi 'nin eserinde Berke Han'ın II.İzzeddin Keykâvus'u Bizans esaretinden kurtarması konusunda verdiği bilgi çok yetersizdir. İbn Bîbî'ye göre: “tesadüfen o yıl canlıların kanını donduracak şiddette bir kış oldu,Tuna Nehri'nin üzerini kalın buzlar kapladı. Berke'nin askerleri onun üzerini geçmeyi başardı. Sultanı hapisten çıkarıp Berke'nin yanına götürdüler”¹⁷⁴.

Aksarayî kurtarma harekatında yardım talebinin İzzeddin Keykâvus'un halasından geldiğini kaydetmiştir. Aksarayî'nin kaydına göre: “Berke Han'ın nikahlı eşi olan sultanın halası (Berke Han'ı) asker çekip sultanı Bizans'ın elinden kurtarması için teşvik etmiş ; Berke Han daha önce karargahından Anadolu'ya gelmiş bulunan Kutluğ Melik'i,Keykâvus'u kurtarmakla görevlendirmiştir. Aksarayî olayı “Gemi İstanbul önlerine gelip sultanın bulunduğu kaleyi buldu. Onu kale

¹⁷²Aksarayî ; *Müsâmeretü'l-Ahbar* , s:57 .

¹⁷³İbn Şeddâd , *Al-Melik-Al-Zahir (Baybars) Hakkındaki Tarihin İkinci Cildi* , çev:Şerafeddin Yaltkaya , İst.1941 , s:32 .

¹⁷⁴İbn Bibi , *El-Evâmirü'l-Alâiyye* , C:II , s: 161 .

halkından istedi isteğini yerine getirmekte ihmal ve isteksiz davrandıkları için malları yakılıp yağmalanmaya başladı’’¹⁷⁵ şeklinde kaydeder.

İbn Bîbî’nin çevirisi niteliğindeki Yazıcızâde ise bu konuda muhtemelen Bizans kaynaklarından yararlanmış olduğu için olay hakkında İbn Bîbî’den daha detaylı bilgiler verir. Yazıcızâde olayı : “Hakk-ı Teâlâ sultanın kardaşına ilhâm etdi tâ kardaşı Deşt Hanı Berke Han’a haber gönderdi: “Kardaşımı kurtar’’ deyü ricâ eyledi¹⁷⁶. Ve Han’ı Kırım dahi azîm çeri gönderdi.İttifak , ol yıl katı kış oldu , Tuna suyu dondu.Berke Hanun çerisi buz üstünden geçüb , sultana ol kale hapsinden çıkarub halâs ettiler.Berke Han dahi çokluk çeriyle ardlarınca geldi ve İstanbulu hisar idüb,Tekfûrı eğletti , sonra sulh etdi.Ve Tatar leşkeri sultanı Berke Han¹⁷⁷ hizmetine getürdiler¹⁷⁸ şeklinde kaydetmiştir.

Ebu’l Ferec’in sultan İzzeddin Keykâvus’un Bizans elinden kurtarılışını daha farklı anlatmaktadır. Ebu’l Ferec sultanın İstanbul havalisinden kaçtığını ve buraya komşu olan Bereket (Altın Orda) Hanedanı’na haber göndererek durumu bildirdiğini belirttikten sonra bunlar da (Altın Ordalı’lar) onu yakaladılar ve götürdüler der¹⁷⁹.

Kurtarma herekâtı el-Nüveyrî’nin eserinde de yer alır. Nüveyrî , Nihâyetü’l-ereb fî Fünûnü’l- edeb adlı eserinde Keykâvus’un kurtarılışını daha farklı anlatır: “..Mengü Timur ordusu İstanbul’dan döndükten sonra Anadolu

¹⁷⁵ Aksarayî, *Müsameretü’l Ahbar*, s:57-58 .

¹⁷⁶İl.İzzeddin Keykavus’un kurtarılma talebinin kardeşinden geldiğine başka hiçbir kaynaktan verilmemiştir.Ayrıca İki kardeşin Anadolu ‘da yaptıkları mücadeleler dikkate alınırsa böyle bir şey mümkün görünmemektedir.

¹⁷⁷ Yazıcızâde Ali ; *Tevârih-i ‘Alî Selçuk* , Topkapı Sarayı Müzesi (Revan) Kütüphanesi , v : 233 b .

¹⁷⁸ Yazıcızâde Ali , *Tevârih-i ‘Alî Selçuk* , v : 234 a .

¹⁷⁹Abu’l Farac Tarihi , s:585 .

hükümdarı Sultan İzzeddin Keykâvus'un hapis olduğu kaleye uğradılar,oradan onu alıp Mengü Timur Han'a götürdüler..." şeklinde ifade ettiği olay için verdiği tarih 1269-1270 yıllarıdır ve ona göre Keykâvus'a yardım emrini veren Berke Han değil Mengü Timur'dur¹⁸⁰. El Nüveyrî tarafından verilen bilgiler diğer kaynaklarımız ile çelişmektedir. Başka hiçbir kaynakta yardım sever hanın Mengü Timur olduğu kaydedilmemiştir. Kronoloji farklı ama olay diğer müellifler ile aynı paralelde olsa belki bir dereceye kadar Nüveyrî'nin verdiği bilgilere güvenilebilirdik ama Nüveyrî kurtarma hareketinin tesadüf olduğunu kaydetmiştir. Metinde geçen uğradılar ifadesine inanmak pek mümkün görünmemektedir. Ordu İstanbul önlerine gelmiş ise Meriç Nehri geçerken uğranılabilecek bir yer değildir.Bu nedenle bu kurtarma operasyonu için Nüveyrî'nin bu konudaki kayıtlarına çok güvenemeyiz.

İbn Abdü'z-zâhir ise Sultan Baybars'ın Berke Han'a giden elçilerinin Bizans tarafından esir edildiğini H. 622 / M . 1263-64 yılı Ramazan'ında haber aldığını ,Baybars'ın Bizans ile Altın Orda arasında arabuluculuk yapmayı teklif ettiğini , Bizans'tan elçilerini serbest bırakmasını istediğini ve bu isteğin yerine getirilerek elçilerin serbest bırakıldığını kaydeder¹⁸¹.

Kaynakların olay hakkında verdiği bilgileri değerlendiren Suat Bal şu sonuca ulaşmıştır : "Elçilerin serbest bırakılması veya kurtarılması ile Berke'nin ordusunun ilişkisi yoktur.Zaten Berke'nin ordusu İstanbul önlerine geldiğinde Baybars'ın elçileri serbestti,bu orduyu teskin eden ve İstanbul'a saldırmasını

¹⁸⁰El-Nüveyri , *Nihâyetü'l-ireb*'dan naklen Tiesenhausen , s: 259 .

¹⁸¹İbn Abdüzzâhir, *Sîret-i Melikü'z-Zâhir*'den naklen Suat Bal , *II.İzzeddin Keykavus Dönemi (1246-1262)* , s:204 .

önleyen de Baybars'ın elçisi Emîr Fariseddin Mes'udî olmuştu. Berke Han elçilerin esir olduğunu duyunca müttefiki gibi soğukkanlı bir şekilde bekleyip mektup yazarak araştırmak yerine bir ordu göndermeyi tercih etmiştir. Ordu İstanbul önlerine geldiğinde elçilerin serbest olduğunu görmüş ve diğer görevleri olan II. İzzeddin Keykâvus'u kurtarmaya gitmişlerdi. Sonuçta Berke Han müttefiki II. İzzeddin Keykâvus'u ve kendine gelen elçileri kurtarmak için harekete geçmişti ancak sadece II. İzzeddin Keykâvus'u kurtarmıştı ”¹⁸².

Berke Han hem kendisini yeni benimsediği İslam'a hizmet etmek durumunda hissettiği hem de siyasi konumunu sağlamlaştırmak istediği için II. İzzeddin Keykâvus'u kurtarması gerektiğine inanıyordu. Daha önce Memlûk sultanı Baybars ile temaslar kurmuş bu kurtarma hareketına yönelik bir girişimde bulunmasını istemişti. Üstelik II. İzzeddin Keykâvus'un Bizans esaretinde bulunduğu tarihlerde onunla aynı kaderi paylaşan Memlûk elçisi Fariseddin Mes'udî 'nin kurtarılması da daha çok Memlûk Devleti'nden beklenirdi ama muhtemelen Fariseddin Mes'udî'nin tutumu nedeniyle Baybars bu konuda adım atmamıştır. Berke Han'ın kuvvetleri onu da kurtarmak istemiş ancak Memlûk elçisi İstanbul'da karşıladığı Altın Orda askerlerine burada esir olmadığını , kendi isteği ile Bizans topraklarında bulunduğunu bildirmiştir. Hatta Fariseddin Mes'udî Bizans ile kaynaşmayı kendi çıkarlarına daha uygun bulduğu için Altın Orda kuvvetlerinin İstanbul'a saldırılarını önlemeye çalışmıştır. Daha sonra İzzeddin Keykâvus tarafından Baybars'a yazılan bir mektup da Mes'udî'nin Berke Han askerlerinin Bizans'ı almalarına onun engel olduğunu bildiriyordu¹⁸³ ve bu

¹⁸²Bal ; II. İzzeddin Keykavus Dönemi (1246-1262) , s: 204 .

¹⁸³ El Mufaddal'dan naklen Tiesenhansen , s: 327 , el-Nüveyrî'nin kaydı da bu doğrultudadır. Bkz: Nüveyri , Nihâyet el -erab 'dan naklen Tiesenhansen , s: 259-260 .

nedenle Mes'udî kendi ülkesine döndüğünde cezalandırılacaktı.Berke Han askerlerinin Memlûk elçilerini kurtarma durumu söz konusu değildir. Bu harekatta temel amaç İzzeddin Keykâvus'a yardım etmektir. Berke Han'ın askerleri İstanbul'a saldırma çabasına gerçekten girişmişlerse (ki Baybars'ın bu ordudaki asker sayısı doğru kabul edilirse hedefin kurtarma hareketinden daha büyük olduğu sonucu çıkıyor) İstanbul'u sadece Fariseddin Mes'udî'nin kurtarmış olduğunu düşünmek pek de mümkün görünmemektedir.Mes'udî'nin Memlûk sultanından aldığı ceza sadece ihanet düşüncesi nedeniyle olmalıdır¹⁸⁴. Berke Han kuvvetlerinin İstanbul'dan aldıkları sadece onlara hiç bilmedikleri Enez 'de kılavuzluk yapacak bir Bizans askeri olmuştur.

Bizans imparatoru Mihael Paleologos Altın Orda askerlerinin saldırılarından kurtulabilmek için Tekirdağ'ın güneybatısında bulunan Genos Dağı'na kaçtı. İzzeddin Keykâvus'un hapsedildiği Enez Kalesi önlerine gelen Altın Orda kuvvetleri burada yağma ve talan yaptılar¹⁸⁵. Berke Han'ın askerleri kaledekileri teslim olmaya zorladılar ve eğer teslim olmazlarsa Enez Şehri'nin yakacaklarını söylediler. Kaledekiler bu durumda Altın Orda kuvvetleri ile anlaşma yapmak zorunda kaldılar ve II.İzzeddin Keykâvus'u onlara teslim ettiler¹⁸⁶. Çağdaş Bizans kaynağı Pachymeres bu kurtarma hareketinin Bizans'taki yansımalarını detaylı bilgiler vererek anlatmaktadır¹⁸⁷. Pachymeres Altın Orda komutanı ile yapılan anlaşmanın şartını da belirtmiştir:Bizans tarihçisinin şu kaydından da

¹⁸⁴ Olayın görgü tanığı Pachymeres de Mes'udî'nin İstanbul kuşatmasında böyle bir etkisi olduğuna dair hiçbir bilgi vermez.

¹⁸⁵ Georges Pachymeres ; **Relations Historiques** , Fransızca yayına hazırlayan : Vitalien Laurent , v:XXIV / 1 , Paris 1984 s:308 .

¹⁸⁶ Pachymeres , **Relations Historiques** s: 310 .

¹⁸⁷ Pachymeres , **Relations Historiques** s:306-312 .

Berke Han kuvvetlerinin Enez'de bulunmalarının temel amacının Keykâvus'u kurtarmak olduğu anlaşılmaktadır: “..Kaledekiler Tatarlar ve Bulgarlar ile anlaşma yaptı...yapılan anlaşmanın şartı şuydu: Sultan alınıp gidilecek , diğerlerinin canlarına dokunulmayacak .Anlaşma yapıldı ve Tatarlar sultanı alıp gittiler. Hazineyi veya başka bir şeyi talep etmediler...”¹⁸⁸. Yine Pachymeres'in eserinden Berke Han ordusunda Bulgarların da yardımcı kuvvet olarak yer aldığını anlıyoruz¹⁸⁹. Bizans imparatoru İzzeddin Keykâvus'u rehine olarak kullanmayı uygun bulmuştu onu Altın Orda ve Memlûk İslam devletlerine karşı bir koz olarak kullanan Mihael II.İzzeddin Keykâvus Altın Orda güçleri tarafından kaçırıldığında çok kızdı¹⁹⁰ bu nedenle Enez Kalesi'ndeki Bizanslılar' dan iki gün önce Altın Orda askerlerine teslim olmalarının acısını çıkardı.

Altın Orda hükümdarı Berke Han bu seferi ile hem İstanbul'da esir edilen elçilerini ve İzzeddin Keykâvus'u kurtardı hem de Hülagü'nün etkisi ile Selçuklular'a karşı düşmanca bir siyaset izlemeye başlayan Bizanslılar'a gözdağı verdi.

G) II.İZZEDDİN KEYKÂVUS VE TÜRKMENLER'İ ALTIN ORDA TOPRAKLARINDA

Sultan İzzeddin Keykâvus Berke Han'ın girişimleri ile Bizans esaretinden kurtarıldıktan sonra Altın Orda hanının yanına götürüldü. II.İzzeddin Keykâvus Kırım'a geldiğinde yanında Selçuklu hanedanından kimlerin bulunduğunu tam

¹⁸⁸Pachymeres , *Relations Historiques* , s: 310 / Anlaşmanın Keykâvus'un teslimi gerçekleşirse kale kuşatmasının kaldırılacağı yolundaki hükmü Zehebi'nin *Târih-i Düvel-i İslâmadlı* eserinde de yer alır bkz:Tiesenhausen , s: 351 .

¹⁸⁹Pachymeres , *Relations Historiques* , s: 310 .

¹⁹⁰ Bal , *II.İzzeddin Keykavus Dönemi (1246-1262)* , s:206 .

olarak bilemiyoruz. Sultan İzzeddin Keykâvus'un Mes'ud, Feramurz, Kılıç Arslan, Geyûmers, Alâeddin Siyavuş ve Melik Konstantin adlarında altı oğlu olduğu bilinmektedir¹⁹¹. Bunlardan Mes'ud, Geyûmers ve Melik Konstantin'in babaları ile birlikte Bizans'ta bulunduklarını kesindir. Ancak Kırım'a onunla birlikte hangi oğullarının gittiği konusunda kaynaklarda farklı bilgiler bulunmaktadır¹⁹².

II. İzzeddin Kaykâvus'un Altın Orda topraklarındaki ilk yılı hakkında en geniş bilgiyi Selçuklu tarihçisi Aksarayî'nin eserinde buluruz. Aksarayî'nin kaydına göre: "Sultan Kırım'a ulaşınca Berke Han'ın huzuruna çıkmak istedi. Müşfik ve yardımsever birisi olan Berke Han önceden mühimmat hazırlayıp sultanı büyük bir ordu ile ülkesine göndermeyi düşünmüştü. Ancak Berke Han ansızın vefat etti o ülkenin emirleri sultanın gelişini kötüye yordular. Berke Han'ın ölümünü onun ayağının uğursuzluğu saydılar, onu yoldan geri çevirdiler. Sinop sahilinin tam karşısında bulunan Kırım bölgesinde oğulları ile birlikte ikâmet etmesini, o bölgenin ürünleri ile ihtiyaçlarını karşılamasını buyurdular. Sultan geri dönünce kendisine gösterilen yere yerleşti. Geçim kaynaklarını bu yerlerin geliri ile

¹⁹¹ Baybars Tarihi'nde yazıldığına göre Keykâvus'un üç oğlu vardır. Ancak eserde bunların adları belirtilmemiştir. Baybars Mansurî Mes'ud'un iki kardeşi ile birlikte Anadolu'ya geçtiğini bunlardan birinin Feramurz diğerinin Melik olduğunu kaydeder. Aksarayî'nin kaynağı Keykâvus'un üç oğlundan söz eder. Mes'ud, Feramurz ve Rükneddin Kılıç Arslan adlarını sayar. Pachymeres'in kayıtlarına göre İzzeddin Keykâvus Kırım'a gittikten sonra imparator sultanın karısı ve kızının huzurunda sultanın annesini, kız kardeşlerini, çocuklarını ve maiyetini hapse attırdı, bkz: Pachymeres, *Relations Historiques*, s: 312.

¹⁹² Bal tezinde Keykâvus ile birlikte Enez Kalesi'ne hapsedilen oğulları Gıyâseddin Mes'ud ve Rükneddin Geyûmers'in Kırım'a götürüldüklerini belirtir. Bkz: Suat Bal; *II. İzzeddin Keykavus Dönemi (1246-1262)*, s: 220.

karşıladi.Sultan onu evlendirdi , Suğdak¹⁹³ ve Solhad şehirlerini ona iktâ olarak verdi”¹⁹⁴.

Baybars Tarihi müellifi İbn Şeddâd “II.İzzeddin Keykâvus Berke Han’ın yanına ulaşınca,Berke onu hürmetle kabul etmiş ve emrine büyük bir ordu vermiş;İstanbul’a Bizans İmparatorluğu’nun üzerine göndermiştir. II.İzzeddin Keykâvus emrimdeki ordu ile İstanbul önlerine varınca , İstanbul’da bulunan Baybars’ın elçisi Fariseddin Mes’udî II.İzzeddin Keykâvus’un karşısına çıkıp Bizans’ın Baybars ile dost olduğunu ve bundan dolayı Bizans ile savaşmamaları gerektiğini söyledi” der ¹⁹⁵.

¹⁹³ Suğdak kaynaklarda çeşitli adlarla anılmıştır.Rumlar buraya Sougdaia derken Batılılar (Rubruck ve Marco Polo gibi) Sodaia , Soldachia yada Soldaya şeklinde anmışlardır.İdrisî ise Scholtadia yada Soltadia biçiminde yazmışlardır.Doğu coğrafyacıları ise buraya soudak=Soudagh şeklinde adlandırmışlardır.Bkz:Barthold ; “Suğdak”, İA. , C: XI. , s:1-2 .

¹⁹⁴ Aksarayî , *Müsameretü’l Ahbar* , s:57 / Suğdak ve Solhad şehirlerinin eski Selçuklu sultanı II.İzzeddin Keykâvus’a verilmesi konusunda tüm kaynaklar hem fikirdir ama bu toprakların gurbetteki Selçuklu hanedan mensupları için işlevselliği üzerinde henüz yeterince durulmamıştır.Oysa bu husus Keykavus’un Kırım’daki yaşantısının rahat yada çileli geçişini net biçimde ortaya koyabilecektir.Aksarayî bu toprakların statüsünü kendi ülkesinde uygulanan iktâ sistemi (Türkiye Selçuklu iktâ sistemi ve özellikleri için bkz:Osman Turan ; “Türkiye Selçukluları’nda Toprak Hukuku” , *Belleten* 1948 , C :XII , S:47 , s: 549 – 574) ile özdeşleştirdiğine göre bu topraklar Kaykâvus’a idrâr olarak verilmiş olmalıdır.(Togan Keykâvus’a verilen bu toprakların statüsünü idrâr olarak değerlendirir ancak bu idrârın türünü açıkça belirtmez , bkz:Z.V:Togan ; *Umumî Türk Tarihine Giriş* , 3.baskı , Enderun Kitabevi , İst.1981 , s: 292-293) . Keykâvus’a verilen bu toprakların durumunu Yazıcızade de kendi döneminde uygulanan timar sistemine benzetmiştir.Altın Orda Devleti’nde de diğer Moğol devletlerinde olduğu gibi gelir temini amacıyla din alimlerine ve şeyhlere ihsan yada sadaka kabilinden verilen topraklar vardı.Bu toprakların en önemli özelliği sadece bu ihsanı alan kişinin hayatı boyunca değil o öldükten sonra da sülalesine kalmak üzere daimi olarak verilmesiydi.İrâd nesilden nesile geçerdi.Berke Han’ın II.İzzeddin Keykâvus’a Suğdak ve Solhad’ı suyuşgal etmesi de bu çeşit bir toprak bağış sistemiydi.Altın Orda ve Çağatay hanlıklarında bu idrârın şehirlerin gelirlerinden ibaret olanlarına “darugalık”denilmiştir.Keykâvus da Aksarayî’nin kaydına göre geçimini Suğdak ve Solhad’ın gelirleri ile karşılamıştır.ilk bakışta Berke Han’ın Altın Orda soyundan olmayan üstelik tahtını da kaybetmiş bir sultana bu kadar değer vermesi imkânsız gözükmele birlikte Keykavus’un Altın Orda Devleti içindeki statüsü sağlam görünüyor.Çünkü aynı Keykavus Berke Han tarafından Altın Orda hanedanı ile akraba yapılmıştır.Keykavus’un vefatından sonra Altın Orda hanı Mengü Timur’un Selçuklu şehzâdelerini ülkesinde tutmaya çalışmasına bakılırsa bu topraklar irsiydi.

¹⁹⁵İbn Şeddâd *Baybars Tarihi* , s: 33 ; Baybars II.İzzeddin Keykavus’un emrindeki bir ordu ile İstanbul önlerine geldiğini yazar bu bilgimizi Aksarayî tarafından da kaydedilen Berke Han’ın düşüncesi ile bir arada değerlendiresek daha sağlam sonuçlara varabiliriz. Her iki kaynakta da ortak olan nokta Berke Han’ın sultan II.İzzeddin Keykâvus’un emrine bir ordu verme düşüncesidir.Aksarayî bu tasarının gerçekleşemediğini nedenleri ile birlikte söylemiştir.Baybars ve Aksarayî’ nin Berke Han’ın Sultan İzzeddin Keykâvus emrine bir ordu verme düşüncesi başka hiçbir kaynakta yer almamaktadır.

Selçuklu kaynağımız İbn Bîbî'nin eserinde Keykâvus ve beraberindeki Türkmenler' in Berke Han'ın emri ile Bizans esaretinden kurtarılması hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Ancak Selçuklular'ın Kırım'daki ilk yılları hakkında hiçbir kayıt bulunmamaktadır.Yazıcızâde'nin eseri ana kaynak olmamakla birlikte bu konudaki bilgi açığını kapatır.Yazıcızâde :“Han ana gâyetde i'zâz ve ikrâm kılub nüvâziş etdi , ve kerâtle doyulub kımız ve kımrân doluların içdi , ve gereği gibi soyurgadı Ve göçer ol Türk evleri ve Saru Saltık bile alub Deşt ilette ve Solhâd ve Suğdak'ı ana timar ve halkına yer yurt verdi” “Sonra Berke Han Kırım'ın sultanlığın dahi verdi. Çok müddet Kırım'dan Kara Boğdan iline değin Müslümanlığdı...”¹⁹⁶ der.

Yazıcızâde'ye göre II.İzzeddin Keykâvus Anadolu'da kendisine tâbi bir Türkmen aşiretine gizlice haber vermiş onlar da vakit kaybetmeden Üsküdar yoluyla Rumeli'ye geçip Dobruca'ya gelmişlerdi¹⁹⁷. Seyyid Lokman da bu bilgiyi doğrular ve Dobruca göçünün 662/1263-64 yıllarında gerçekleştiğini kaydeder¹⁹⁸. Z.Velidî Togan ve Faruk Sümer Sarı Saltık ile birlikte Dobruca'ya gelen bu

¹⁹⁶ Yazıcızâde Ali , *Tevârîh-i 'Alî Selçuk* , v:234a / Yazıcızâde tarafından verilen bu bilgilerin kendi içinde tutarlılığı var çünkü suyursal sadece vergilere ilişkin kazanımlar sağlamıyor aynı zamanda idarî ve adli muafiyetlerin tesisi ve bu muafiyetlerin artırılması anlamlarına da geliyordu bu tam bir bağımsızlık olmadığı ve bu tarz örnekleri daha geç tarihli ihsan yarlılarında da gördüğümüz için Keykâvus ve beraberindekilerin Kırım'da bir takım hak ve ayrıcalıklara sahip olması mümkündür.Şüphesiz bu konuda kaynaklarımız yetersiz kalıyor ve bu nedenle kesin yargılardan kaçınmak en doğrusu ancak aynı tarafsızlığı Keykâvus ve Türkmenleri' nin Kırım'da çok zor günler yaşadığını söylerken de göstermemiz gerektiğine inanıyorum.Elimizde bu yargı için de gerektiği kadar kaynak yoktur. Bence araştırmacıları bu konuda yanltan Keykâvus'un Anadolu siyasetindeki statüsüdür.Kendi ülkesinde kendi kardeşi tarafından dahi dışlanmış olan bir Selçuklu sultanının Altın Orda hanları tarafından saygın konumda olması ilk bakışta imkansız gibi görünmekle birlikte tezimde de açıklamaya çalıştığım şekilde Altın Orda siyasetinde Selçuklular' ın rolü o kadar kolay yadsınacak boyutta değildir.

¹⁹⁷ Yazıcızâde Ali ; *Tevârîh-i 'Alî Selçuk* ; Paul Wittek “ Yazıjioghlu ‘Ali on the Christian Turks of the Dobruja” , *BSOAS* , XIV / 2 (1952) , s:648 .

¹⁹⁸ Ahmet Yaşar Ocak ; *Sarı Saltık Popüler İslâm'ın Balkanlar'daki Destanî Öncüsü* , TTK. Ank., 2002 , s:31

Türkmen aşiretinin Çepniler olabileceğini düşünür¹⁹⁹. Yazıcızade ise bu aşiretin ismi ile ilgili bilgi vermez. Dobruca o tarihlerde Bizans sınırına dahil olmakla birlikte konumu bakımından Altın Orda için de önem taşıyordu. Dobruca kuzeyde Tuna, doğuda Karadeniz ve güneyde Balkan dağları ile çevrili, Deliorman bölgesi dışında tamamen steplerle kaplı bir bölgedir. Altın Orda Devleti Dobruca ile sınırdı. Ele aldığımız dönemde bu sınırın doğu tarafında Altın Orda Devleti'ne tâbi Müslüman Kıpçaklar yaşıyordu. Dobruca'yı II. İzzeddin Keykavus ve beraberindeki on iki bin kişilik Türkmen grubuna yurt olarak vermekle Bizans İmparatoru VIII. Mihael Altın Orda Devleti ile arasında Türk unsura dayanan bir tampon bölge oluşturmayı ve böylece sınırlarını Altın Orda saldırılarına karşı korumayı amaçlamış olmalıdır. Ancak Bizans İlhanlı Devleti'nin etkisiyle tutum değiştirmişti. Sarı Saltık ve beraberindeki Türkmen aşiretinin Berke Han tarafından Bizans esaretinden kurtarılan II. İzzeddin Keykâvus ile birlikte Kırım'a gittikleri anlaşılmaktadır.

Saltık-nâme'de Sarı Saltık'ın sık sık Sinop'tan Kırım taraflarına, Kırım'dan Sinop'a geçişi anlatılır. Ocak eserindeki Sinop vurgusunun Çepni yerleşimiyle bağlantısı olduğunu düşünür²⁰⁰. Dobruca ve Kırım göçlerinde liderlik yapan Sarı Saltık da Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde yaşamış diğer Türkmen babaları gibi aynı zamanda bir aşiret reisi olmalıdır. II. İzzeddin Keykâvus Moğollar'a

¹⁹⁹Togan, *Umumî Türk Tarihi'ne Giriş*, s:268 ; Faruk Sümer, *Çepniler, Anadolu'nun Bir Türk Yurdu Haline Gelmesinde Önemli Rol Oynayan Oğuz Boyu*, TDAV. Yay., İst. 1992, s:120 / Çepniler: Sinop ve Samsun bölgesinde hakimiyet kuran bir Türkmen aşiretidir. 1277 yılında Sinop'a yeniden saldıran Trabzon Rumları ile mücadele ederek şehri kuşatmışlardır. Çepniler Canik denilen Samsun yöresinden Trabzon'a kadar olan kıyı bölgelerinde oranın yerli unsuru Canlar ile mücadele edip bu bölgenin fethinde ve Türkleşmesi'nde en önemli rolü oynadılar bkz: Tufan Gündüz, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri*, Ankara 1989, s:27 ; Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, *Tarihleri – Boy Teşkilatı-Destanları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İst. 1992, s: 241-248.

²⁰⁰ Ocak, *Sarı Saltık Popüler İslâm'ın Balkanlar'daki Destanî Öncüsü*, s:37.

karşı diğer kardeşlerinin aksine bağımsızlık mücadelesi veriyordu bu nedenle Türkmenler arasında büyük bir sempati kazanmıştı. II.İzzeddin Keykâvus Türkmenler arasında sosyal ve dini statüsü kuvvetli olan Sarı Saltık'a haber göndermiş ve bu haber üzerine Sarı Saltık Balıkesir yöresinde bulunan aşiretini Dobruca steplerine götürmüş ve yerleştirmiş olabilir bu noktada böyle bir hareketi gerçekleştirebildiğine göre Sarı Saltık sadece bir şeyh değil aşiret reisi de olmalıdır.

Berke Han 1265 yılında İlhanlı hükümdarı Abaka ile Kür Irmağı yakınlarında bir savaş yaptı,dönüş yolunda hastalanan Berke Han'ın 1266 yılında vefat etmesinden sonra Altın Orda tahtında Mengü Timur'u görmekteyiz. Batu ve Berke Han zamanlarında Altın Orda hükümdarları yalnızca kağanların adlarını ve damgalarını taşıyan paralar bastırırken Mengü Timur kendi adına para darbettiren ilk Altın Orda hanı olmuştur²⁰¹. Mengü Timur Han'ın hakimiyet yıllarında İlhanlı hükümdarı Abaka Han ile mücadeleye devam edilmiştir. Altın Orda-Memlûk ittifakı bu dönemde de sürdürülmüştür. İlhanlı desteğini kazanmaya çalışan Bizans'ın Memlûk-Altın Orda ilişkilerini baltalamak için iki ülke arasındaki elçilik heyetlerini engelleme çabası bu dönemde Altın Orda'yı Bizans ile savaşa zorladı. Bu tarihlerde Nogay komutasında Bizans üzerine yapılan seferlere Sarı Saltık ve Türkmenler' in de katılmış olması mümkündür ancak kayıtlarda kesin bilgiler yoktur. Mengü Temir de Sarı Saltık ve Türkmenleri' ne gerekli riyeti göstermiştir.

²⁰¹Kafalı , Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri , s:59 .

Aurel Decer Kırım'da bu Türkmenler' in izine rastlanmadığını ve bu nedenle Kırım'a gidip geri döndükleri hakkındaki bilgilerin doğru olmadığını iddia eder²⁰². Ancak tarihinin bu izleri hangi alanda aradığı çok önemlidir. Bu Türkmenler' in Kırım'da siyasi anlamda herhangi bir varlık göstermelerini beklemek zaten hatadır. Bu Türkmenler'in büyük bir çoğunluğunun II.İzzeddin Keykâvus'un ölümünden sonra Dobruca'ya döndüklerini de biliyoruz.

II.İzzeddin Keykâvus 1279'da Kırım'da vefat edene kadar Altın Orda himayesinde yaşadı. Berke Han kızı Urbay Hatun'u İzzeddin Keykâvus ile evlendirdi²⁰³. Saltık-nâme'de kaydedildiğine göre Keykâvus ve Sarı Saltık Kefe'de yakın ilişkiler kurmuşlardı. Sarı Saltık ve aşireti İzzeddin Keykâvus ile birlikte Berke Han tarafından Kırım'a götürüldükten sonra Kefe yakınlarında Suğdak civarında Baba Saltık adıyla bilinen bir kasaba veya şehir kuruldu²⁰⁴.

Keykâvus'un Kırım'daki hayatı hakkında bilgi veren Saltık-nâme onun Kefe'de rahat içinde yaşadığını anlatır. İzzeddin Keykâvus Kefe'de yalnız değildi burada kalabalık bir Türkmen aşireti ile birlikte yaşadı ve kendisine her zaman saygı duyan Türkmenler Keykâvus'a burada da bir sultan gibi davrandılar. Saltık-nâme 'de Keykâvus'un Sarı Saltık'a mal ve para bağışladığı ve tahtını Saltık'a teklif ettiği anlatılır²⁰⁵. Yine Saltık-nâme'ye göre Keykâvus'a bir sultan gibi çeşitli hükümdarların elçileri haberler ve hediyeler getiriyorlardı²⁰⁶. Kırım'da on

²⁰² Aurel Decer; "Dobruja", İA., s: 632.

²⁰³ Bal ; II.İzzeddin Keykavus Dönemi (1246-1262) , s:210 .

²⁰⁴ Ebu'l Hayr Rûmî , Saltık-nâme , Yay: Şükrü Haluk Akalın , Ankara 1988 , C : I , s:154 .

²⁰⁵ Ebû'l Hayr Rûmî , Saltık-nâme , C:I , s: 193 .

²⁰⁶ Ebû'l Hayr Rûmî , Saltık-nâme , C:I , s: 194 .

beş yıl kadar kalan Keykâvus orada Anadolu'dan gelenler ile de görüşme imkânı bulmuştur.

1262-1277 yılları arasında Türkiye Selçuklu siyasetinde temel belirleyici faktör Muineddin Süleyman Pervane'dir²⁰⁷. Muineddin Pervâne Moğollar ile işbirliği yaparak IV.Kılıç Arslan'ın ölümüne kadar sürmek üzere tüm Selçuklu ülkesinin hakimiyetini eline geçirmiştir. Moğol istilasından kaçarak Anadolu'ya sığınan Türkmen grupları Moğol karşıtı bir siyaset izleyen II.İzzeddin Keykâvus tarafını tutuyor ve Kılıç Arslan'ın sultanlığını tanımak istemiyorlardı. Bu nedenle 1262 yılında Kılıç Arslan ve Muineddin Pervane birçok Türkmen ayaklanması ile uğraşmak zorunda kalmışlardır. Bu tarihlerde Baybars İlhanlı devleti ile kıyasıya bir mücadeleye başlamış; Moğol istilâları ve iç karışıklardan yararlanan Trabzon Rumları ,her fırsatta ele geçirmeye çalıştıkları Sinop limanını 1259'da işgal etmişlerdir. Uzun süre kuşatma altında tutulan Sinop 1266 yılında Süleyman Pervâne tarafından kurtarıldı. Sinop'un geri alınmasından sonra Pervane buranın kendisine temlik edilmesini istedi. Kılıç Arslan bu isteğe karşı çıkmaya çalıştı ancak daha sonra kabul etmek zorunda kaldı²⁰⁸. Sinop için yaşanan anlaşmazlık Kılıç Arslan ve Pervane'nin arasını açtı. Pervane Kılıç Arslan 'ın Memlûk sultanı Baybars ile ittifak yaptığı iddiası ile Moğollar 'ı sultana karşı kışkırtmayı başardı ve 1266'da Kılıç Arslan'ı onlara boğdurttu²⁰⁹. Türkiye Selçuklu tahtına IV.Rûkneddin Kılıç Arslan'ın küçük yaştaki oğlu III.Gıyâseddin Keyhüsrev geçti. Bu dönemde Pervâne Muineddin Süleyman Selçuklu devlet yönetimini

²⁰⁷Pervâne Muineddin Süleyman ve Türkiye Selçuklu siyasetindeki yeri için bkz:Nejat Kaymaz ; *Pervâne Mu'inü'd-dîn Süleyman* , AÜDTC.F. Yay. , Ank.1970 .

²⁰⁸ Kaymaz ; *Pervâne Mu'inü'd-Dîn Süleyman* , s:114 .

²⁰⁹ Kaymaz , *Pervâne Mu'inü'd-Dîn Süleyman* , s: 118-122 / Erdoğan Merçil ; a.g.m. , s:52 .

tamamıyla kendi kontrolü altına almış siyasi çıkarları önünde engel teşkil edebilecek tüm devlet adamlarını ortadan kaldırma çabası içine girmiştir.

II.İzzeddin Keykâvus 1271-1272 yılında Kırım'ın Suğdak şehrinde son veziri Fahreddin Ali'ye bir mektup yazmıştır. Bu mektup İbn Bibi'nin eserinde kaydedilmiştir. Keykâvus bu mektubunda bulunduğu durumu , düştüğü sıkıntıyı , maiyetindekilerin gelirlerinin azlığı ihtiyaçlarının çokluğu, kendisini teselli etmek , şikayetlerini dinlemek ve yüceltmek için dünyanın çeşitli milletlerinden çok sayıda insanın yanına geldiği gibi konuları bildirmiştir. İzzeddin Keykâvus'un bu mektubu sadece İbn Bibi'nin kaynağında yer almıştır²¹⁰. II.İzzeddin Keykâvus 'un Kırım'da Suğdak şehrinde yazdığı mektup Selçuklu ülkesine ulaştığında Sahip Ata Fahreddin Ali mektubu önce Muineddin Pervâne'ye göstermiş ve böylece onun ileride ortaya çıkarabileceği gerginliği önlemek istemişti²¹¹. Pervâne Sahip Ata'ya olumlu cevap vermiş ve gereken yardımın yapılmasına izin vermişti. Bunun üzerine Sahip Ata Keykâvus 'a yardım amaçlı olarak bir miktar altın ve hediye göndermişti. Ancak Fahreddin Ali'yi ortadan kaldırmaya çalışan Pervâne bu olayı daha sonra bir koz olarak kullanmaya çalıştı. Fahreddin Ali'yi divanda İzzeddin Keykâvus ile temas kurmakla suçladı. Fahreddin Ata divanda ve daha sonra da Abaka Han huzurunda yapılan sorgulamada Keykâvus ile ilişkilerinin hiçbir siyasi amacının olmadığını bu yardımın tamamen manevi bir borç olduğunu düşündüğü için böyle davrandığını ispat etti.

Keykâvus tarafından eski veziri Fahreddin Ali'ye yazılan mektup onun Kefe'de pek de rahat olmadığını hatta ciddi anlamda ekonomik sıkıntı içinde

²¹⁰ İbn Bibi , El-Evâmirü'l-Alâiyye , s:244-246 .

²¹¹ Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye , s:533 .

bulundugunu ifade eder²¹². Ancak bu aşamada dikkatten kaçmaması gereken birkaç noktayı belirtmekte yarar vardır. II.İzzeddin Keykâvus'a Altın Orda hanı Berke tarafından iktâ olarak verilen Suğdak ve Solhat'ın geliri azalmakla birlikte onu rahatlıkla yaşatabilecek kadar çoktu. Heyd , Mengü Timur zamanında bu iktâların tamamının yada bir kısmının geri alınmış olabileceğini düşünür²¹³ ama biliyoruz ki Berke Han Keykâvus'u kızı ile evlendirmiş ve Altın Orda hanları ile akraba olmasını sağlamıştır. Aynı yakınlığın Keykâvus'un ölümünden sonra da devam ettiğini Beybars'ın kaydından anlıyoruz²¹⁴ ve biliyoruz ki hükümdarlar bu tarz evlilikleri genellikle siyasi amaçlarla gerçekleştirirler. Elimizde Suğdak ve Solhad'ın geri alınmasına dair bir kayıt da yoktur. Sözüünü ettiğimiz mektubun yazılmasında iki neden olabilir, ya Keykâvus gerçekten zor günler geçirmektedir, artık Suğdak ve Solhad'ın gelirleri Kırım'daki Selçuklular'a yetmemektedir ki bu mümkün Keykâvus ve Türkmenler'i bu iki şehrin gelirleriyle geçimlerini sağlama hakkı elde ettikten kısa bir süre sonra Ceneviz yönetimine geçen Kefe Suğdak aleyhinde gelişmeye başladı ve Kırım'daki Selçuklu nüfusunu besleyen Suğdak ve Solhad'ın ekonomik gelirleri

²¹²Bal da İzzeddin Keykâvus tarafından eski veziri Fahreddin Ali'ye yazılan mektupta durumundan şikayet etme nedenini Keykâvus'un Selçuklu ülkesindeki siyasi durumu takip edip Anadolu'ya geri dönebilme arzusu olarak değerlendirir. Bkz: M. Suad Bal ;. **II. İzzeddin Keykavus Dönemi (1246-1262)** , s:217 .

²¹³Heyd Altın Orda hanı Mengü Timur'un Berke Han tarafından İzzeddin Keykavus'a verilmiş olan iktâların tamamının yada bir kısmının geri alınmış olabileceği ihtimalini düşünmüştür. W. Heyd ; *Histoire du commerce du Levant au Moyen-Âge*, Amsterdam 1959 s:162 , Heyd'in dayanak noktası : Mengü Han zamanında Kuran Timur'a Kefe ve Kırım topraklarının bir kısmının verilmesi ve Kefe için çok önemli bir konumda bulunan Suğdak'ın da 1266 yılında Altın Orda şehzadesi Mengü'ye verilmiş olması gerektiğidir. Heyd Keykâvus'a verilen bu toprakların yönetim bakımından tamamen özerk olduğunu kabul etmiş ve Selçuklular'ın burada devlet içinde devlet konumunda olduğunu düşündüğü için bu iktidara bir son vermek gerektiğine inanmıştır. Kanıt olarak gösterdiği olay 1266 yılında Kefe'nin Kuran Timur'a verilmesine dair kayıttır ve bu zaten tartışılmamaktadır. Ancak aynı tarihlerde Suğdak ve Solhad'ın geri alınmış olmasına dair bir kayıt yoktur. Ayrıca Heyd'in değerlendirmesindeki gibi bir bağımsız toprak durumu da söz konusu değildir.

²¹⁴Rükneddin Beybars , *Tarih-i Beybars (Zubdetü'l Fikre fi Tarihi'l Hicre)* 'den naklen Tiesenhausen , s: 175 .

önemli ölçüde azaldı. İkinci ihtimal Keykâvus Kırım'da rahattı onun bu mektubu yazış amacı vezir Fahreddin Ali ile bağlantı kurarak Selçuklu topraklarındaki siyaseti takip ve eğer mümkünse bir yolunu bulup tahtını tekrar elde etmektir. Çünkü İbn Bibi'nin kaydından da anlaşıldığına göre II.İzzeddin Keykâvus Moğollar'a karşı Anadolu'da verdiği bağımsızlık mücadelesinden ne Bizans'da bulunduğu süre içinde ne de Kırım'da iken vazgeçmemiştir. Keykavus'un önce Dobruca ardından Kırım'a götürdüğü ve Çepniler oldukları kuvvetle muhtemel Türkmen aşireti ile bağlantısını da Selçuklu tahtını tekrar elde etmek için yaptığı planların bir parçası olarak değerlendirmek mümkündür. Keykâvus'un bağımsızlık mücadelesinden hayatı boyunca vazgeçmediğini Yazıcızâde'nin kaydından da anlamak mümkündür. II.İzzeddin Keykâvus'un vezir Fahreddin Ali ile temas kurma çabaları daha çok siyasi amaçlı olmalıdır. Keykâvus böylece Türkiye topraklarındaki siyasi durumu öğrenmek , belki vezir Fahreddin Ali vasıtasıyla Selçuklu siyasetine müdahale etmek istemişti. Keykâvus oğullarını da bağımsızlık fikri ile yetiştirdi , sağlığında oğlu Mes'ud'u veliaht tayin etmişti ancak sultanın ölümünden sonra Türkiye topraklarına dönen oğullarının İlhanlılar'a karşı ciddi bir direniş gösteremedikleri bilinmektedir.

Türkiye Selçuklu ülkesinde 1276'da çıkan Hatiroğlu İsyanı kısa sürede Moğollar tarafından bastırılmış ancak Anadolu'da İlhanlı baskısı artmıştır. 1277'de Memlûk sultanı Baybars Anadolu'yu Moğol istilasından kurtarmak için harekete geçmiş; ardından Anadolu toprakları 1277 yılında Moğol ve Memlûk askerlerinin kıyasıya mücadelelerine sahne olmuştur. 1277'de Pervane'nin öldürülmesinden sonra İlhanlı hükümdarı Abaka kardeşi Kongurtay ve vezir Şemseddin Muhammed

Cüveynî' yi Anadolu'da bozulan düzeni sağlamak ve mali işler ile ilgilenmek için tam yetki ile görevlendirdi. 1277'de Keykâvus'un oğullarından Siyavuş güneyde Karamanoğulları ile birlikte hareket edip Konya 'da sultan ilan edilmişti. Ancak Siyavuş 1278 yılında tahtını ve hayatını kaybetti.

Kırım'da bulunduğu süre içinde ülkesine dönüp Selçuklu tahtını tekrar ele geçirme umudunu hiç kaybetmeyen II.İzzeddin Keykâvus bu hedefine ulaşamamış ve Altın Orda topraklarından Kefe'de vefat etmiştir²¹⁵. Keykâvus'un ölüm tarihi H.677 / M.1278-1279 olarak kabul edilir²¹⁶.

Yazıcızâde'nin kaydına göre Türkmenler II.İzzeddin Keykâvus'un vefatına kadar Kırım topraklarında kaldılar , II.İzzeddin Keykâvus ölünce Sarı Saltık ve yanındaki Türkmenler Altın Orda Han'ı Mengü Timur'dan²¹⁷ izin alarak Dobruca'ya döndüler. Yazıcızâde eserinde Türkmenler'in Kırım'da bulundukları süre içinde bir gün Dobruca'daki yurtlarına geri dönecekleri umuduyla yaşadıklarını ve bu nedenle Altın Orda hanının emirlerini yerine getirdiklerini anlatır. Yazıcızâde'nin kaydına göre : “..Ve bir müddet dahi Kırım ve Suğdak nevahisinde Berke Han katına 'asir ve emel birle rûzigâr geçürülerdi. Berke Han

²¹⁵ İbn-i Bibi 'nin verdiği bilgiye göre Keykavus Kırım'da on yedi yıldan fazla kalmıştır. bkz: El-Evâmirü'l-Alâiyye , C:II , s:244 / İbn Bîbî tarafından kaydedilen ve Keykavus'un vasiyeti olarak değerlendirilen metinde Keykavus'un Selçuklu hanedan mazarlığı olan kümbedhâneye gömülmek istediği belirtilmektedir.Ancak bugünkü bilgilerimize göre bu dilek gerçekleşmemiştir.Konya'da yer alan Kümbedhâne'de Keykavus'a ait bir mezar bulunmamaktadır.Kırım'da günümüze kadar gerçekleştirilmiş olan kazılar sonucunda da Keykavus'a ait bir mezar ortaya çıkarılmamıştır.(Sözünü ettiğimiz metin için bkz: İbn Bibi , El-Evâmirü'l-Alâiyye , C:II , s:244-246) . Osman Turan II.İzzeddin Keykavus'un Suğdak'da gömülü olduğunu yazar (Bkz:Osman Turan ; Selçuklular Zamanında Türkiye , s:688) Ancak yazılı kaynaklarda böyle bir kayda rastlanmaz.Arkeolojik veriler de bu bilgiyi kabul yada reddetme imkânı sunmamaktadır.

²¹⁶Bal ; II.İzzeddin Keykavus Dönemi (1246-1262) , s: 219 .

²¹⁷Yazıcızâde ,Tevârih-i 'Al-i Selçuk , v:260a / Yazıcızâde eserinde Dobruca'ya dönüş izninin Berke Han'dan alındığını yazar ancak bu tarihte Berke Han hayatta değildir ve bu iznin Mengü Timur'dan alınmış olması gerekir.

anları kadim yer ve yurdlarına göndermek ümidiyle eklerdi bir vaktin : “biz denizden geceriz , gideriz” deyü , elbette destûr dilediler ve yola revân-ı köpür ilin koyunluk ve davarlarını merhum Saru Saltık Berke Han hümmiyle gecürüb kurudan gerü yurdlarına Dobruca iline götürdü...’’²¹⁸. A.Yaşar Ocak ‘a göre Selçuklu sultanı ile birlikte hareket eden Sarı Saltık onun ölümünden sonra Dobruca’ya geri dönme gereği duymuş olmalıdır²¹⁹. Gıyâseddin Mes’ud’un Anadolu’ya dönmek için Altın Orda Hanı’ndan izin alması sırasında Sarı Saltık ve beraberindeki Türkmenler’in de Dobruca’ya döndükleri kabul edilir²²⁰. Ancak sınırlı olmakla birlikte arkeolojik veriler Türkmenler’in tamamının 1280 yılında geri dönmediklerini gösterir.

Memlûk sultanı Kalavun’un Altın Orda hanına elçi ve hediyeler gönderirken bu hediyelerden bir kısmını da eski müttefiki II.İzzeddin Keykâvus’un oğluna takdim etmesi önemlidir²²¹. İki Memlûk tarihçisi tarafından da kaydedilen bu olay bize Keykâvus’un ölümünden sonra da Selçuklu şehzadesinin Altın Orda sarayı içinde olduğunu kanıtlamaktadır. Memlûk sultanı Kalavun tarafından Mengü Timur Han’a²²² , Avkacı , Tudan Mengü , Tula Buka , Nogay ‘a , Çiçek , Olcay , Toyluk , Tudavun , Sultan , Kutlu hatunlara , sol cenâh emiri Mavo , sağ cenâh emiri Tayra’ya elçi ve birtakım hedeyiler gönderilirken bu hediyelerden bir kısmı da Altın Orda sarayında bulunan Gıyâseddin Mes’ud’a yollanmıştı.

²¹⁸Yazıcızâde ; *Tevârih-i ‘Al-i Selçuk* , v:260a ; Yazıcızâde eserinde Dobruca’ya dönüş izninin Berke Han’dan alındığını yazar ancak bu tarihte Berke Han hayatta değildir ve bu iznin Mengü Timur’dan alınmış olması gerekir.

²¹⁹Ocak ; *Sarı Saltık Popüler İslam’ın Balkanlar’daki Destanî Öncüsü* , s: 37 .

²²⁰Witteck ; “Yazıcıoğlu ‘Ali on the Christian Turks of the Dobruja” , s: 649 .

²²¹Baybars Mansûrî , *Teşrif ü’l-Eyyâm ve’l-Usûr fîSîret-i Melik Mansûr*‘dan naklen Tiesenhausen , s:138 (bu eserde olayın tarihi için 1282 yılı verilmiştir.) ; *Nihâyet el – erab*‘dan naklen Tiesenhausen , s: 263 (Nüveyrî bu olay için 1280-81 yıllarını verir) .

²²²Memlûk elçileri Altın Orda sarayına ulaştığında tahtta Tudan Mengü bulunuyordu.

Gıyâseddin Mes'ud kaynaklarımızın ifadesine göreAltın Orda hanedan mensupları ile aynı statüde tutulmuştur.Ancak Rükneddin Baybars'ın verdiği bilgiye göre Sultan II. İzzeddin Keykâvus vefat edince Altın Orda Hanı Mengü Temir sultanın oğlu Mes'ud 'dan daha önce Keykâvus ile evlendirmiş olduğu (üvey annesi) Urbay Hatun ile evlenmesini istemiştir. Mes'ud ise üvey annesi ile evlendirilmek istenmesini çok kötü , duyulması çirkin olan , şeriat kurallarına aykırı olduğu gerekçesi ile şiddette reddetmiştir. Baybars Mes'ud'un Kırım topraklarından bu nedenle kaçmak zorunda kaldığını , başka çaresi olmadığını yazar²²³.

1282'de II.İzzeddin Keykâvus'un oğlu Gıyâseddin Mes'ud Kırım'dan Anadolu'ya geçmiş ve İlhanlı hükümdarının onayını aldıktan sonra 1284 yılında Türkiye Selçuklu sultanı olmuştur. Bu tarihten sonra artık Selçuklular 'ın Altın Orda ile siyasî bağlarının tamamen koptuğu anlaşılmaktadır. Bu tarihten sonra her iki ülkenin içinde bulunduğu şartlar Türkiye Selçuklu-Altın Orda siyasî bağlantılarını imkânsız kılmıştır.Vezir Fahreddin Kazvinî'nin Türkiye'ye gönderilmesinden sonra İlhanlı Devleti'nin Selçuklu siyasetine tamamen hakim olduğu anlaşılmaktadır²²⁴. 1282-1287 yılları arasında Altın Orda tahtında bulunan Tuda Mengü Han döneminde Altın Orda siyaseti için önemli bir olay dikkati çekmemektedir. Altın Orda tahtında 1287 yılından 1291 yılına kadar Tula-Buka Han bulunmaktadır. Onun kısa süren hakimiyeti de daha çok siyasi çekişmelerle geçmiştir. Türkiye topraklarında sultan II.Mes'ud'un saltanatı 1296 yılına kadar devam etmiştir ancak bu tarihlerde siyasî anlamda hiçbir söz hakkı olmayan Selçuklu Devleti'ni yıkılmış kabul edebiliriz. 1298 yılında Selçuklu tahtına

²²³Rükneddin Beybars , Tarih-i Beybars (Zubdetü'l Fikre fi Tarihi'l Hicre) 'den naklen Tiesenhausen s: 175 .

²²⁴Turan , Selçuklular Zamanında Türkiye , s:592 .

III.Alâeddin Keykubâd geçirilmiş; sözde hakimiyeti 1301-1302 yıllarına kadar devam etmiştir . 1302 yılında tekrar tahta çıkan II.Mes’ud son Türkiye Selçuklu sultanı olmuştur. Tahtta bulunduğu süre içinde de herhangi bir siyasi varlık belirtisi gösteremeyen II.Mes’ud 1308 yılında öldüğü zaman Türkiye Selçuklu Devleti’nin tarih sahnesinden tamamen silindiğı kabul edilmektedir.

II.BÖLÜM

TÜRKİYE SELÇUKLU-ALTIN ORDA EKONOMİK İLİŞKİLERİ

A) TİCARET

1.TÜRKİYE SELÇUKLU SULTANLARININ TİCARİ POLİTİKALARINA VE ALTIN ORDA DEVLETİ KURULMADAN ÖNCE SELÇUKLU KARADENİZ TİCARETİNE GENEL BİR BAKIŞ:

Türkiye Selçuklu ekonomisi ziraat , sanayi ve ticaret olmak üzere üç esas üzerine kuruludur²²⁵. Ancak Selçuklu ekonomisinin temel dayanağı ticarettir. Türkiye Selçuklu sultanlarının ülkelerinde ticaretin gelişmesine özel önem verdikleri bilinmektedir. Ticaretin gelişmesi yolunda sürekli çaba harcayan sultanlar siyasi politikalarında da ticarî faydayı ön plânda tutmuşlardır.

Türkiye Selçuklu Devleti deniz aşırı ülkelerle ticari ilişkilerini geliştirmeye Akdeniz’de Antalya(1207)²²⁶, Karadeniz’de ise Sinop(1214) limanlarının alınmasından sonra başlamıştır. Türkiye Selçuklu sultanları ülkelerinde ticareti geliştirmek için batılı devletlere birtakım imtiyazlar vermiştir. Ahidnâme adıyla bilinen bu imtiyazların verilmesinde temel amaç uluslararası ticareti teşvik etmek ve siyasal dostluklar sağlamaktır²²⁷.

²²⁵ Mustafa Akdağ ; Türkiye’nin İktisadî ve İctimaî Tarihi , Ankara 1959 , s:24 .

²²⁶ Türkiye Selçuklu sultanı I.İzzeddin Keykâvus Antalya’nın fethinden sonra Kıbrıs Krallığı’na bir mektup göndermiş ve Kıbrıslı tacirlere birtakım ticarî haklar tanımıştır.Selçuklu sultanın Alâeddin Keykubâd da 1220 yılında Venedik ile bir ticaret anlaşması yapmış; böylece Venedik Cumhuriyeti’ne de Selçuklu ülkesinde bazı imtiyazlar verilmiştir.Selçuklu sultanları tarafından verilen bu imtiyazlar hakkında bilgi için bkz :Melek Delilbaşı; “Ortaçağ’da Türk hükümdarları Tarafından Batılılara Ahidnâmelerle Verilen İmtiyazlara Genel Bir Bakış” , Belleten 1983 , C:XLVII , s:95-97 .

²²⁷ Melek Delilbaşı ; “Ortaçağ’da Türk hükümdarları Tarafından Batılılara Ahidnâmelerle Verilen İmtiyazlara Genel Bir Bakış” , s: 95./İmtiyazların genel karakteri ve içeriği hakkında temel bilgiler için bkz:Halil İnalcık ; “İmtiyazat” , E. İ. , Leiden , 1971.

Tezde Türkiye Selçuklu-Altın Orda ilişkileri değerlendirilmeye çalışıldığı için Selçuklu Karadeniz ticareti üzerinde duracağız. Türkiye Selçuklu Devleti'nin Karadeniz siyaseti üç temel esasa dayanıyordu:

1.Özellikle Orta Doğu ülkelerine gönderilecek olan Kuzey Karadeniz ürünlerinin kendi topraklarından sevk edilmesini sağlamak ve bundan gümrük vergileri almak

2.İç piyasada da talep gören kürk , köle ve diğer malları temin etmek

3.Anadolu'nun kuzey sahillerindeki Rumlar' ın ekonomik ve siyasi yönden tehdit oluşturmalarını engellemek²²⁸

Türkiye Selçukluları Bizans'ın 1176'da uğradığı sarsıntı ortamını değerlendirerek Samsun'u ele geçirmeyi başarinca Karadeniz'de söz sahibi olmaya başladı. II.Kılıç Arslan'ın oğlu Tokat meliki Rükneddin Süleymanşah Karadeniz sahillerine kadar fetihler yaptı , Samsun'u ve Karadeniz kenarındaki bölgeleri Selçuklu idaresine kattı²²⁹. Bizans'ın Amisos adını verdiği sahil karşısında Selçuklular da Samsun Şehri'ni kurdular. Samsun'da yerleşen Müslüman ahali ve Amisos halkı ticarî menfaatleri nedeniyle dostâne ilişkiler kurdular²³⁰. Ancak Rükneddin Süleymanşah'ın ölümünden sonra Karadeniz sahilleri mücadelelere sahne oldu. Bu gergin ortamda El-Cezire , Suriye ve Mısır'dan Kayseri ve Sivas yoluyla Samsun ve Sinop'a ulaşan , oradan da Suğdak'a giden kervanların ticarî

²²⁸ M.Said Polat ; *Moğol İstilâsına Kadar Türkiye Selçukluları'nda İctimaî ve İktisadî Hayat* , Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü , Tarih Anabilim Dalı , Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı , Yayınlanmamış Doktora Tezi , İstanbul 1997 , s:177 .

²²⁹ Turan ; *Selçuklular Zamanında Türkiye* , s: 219 .

²³⁰ Turan ; *Selçuklular Zamanında Türkiye* , s: 279 .

faaliyetleri bir süreliğine sarsıldı²³¹. 1206'da Trabzon Rumları Sinop ve Samsun yolunu karadan ve denizden kesmiş Kıpçak,Rus ve Rumlar'la ticaret yapan kabileler Sivas'ta izdihama neden olmuşlardı.Aleksios'un ticaret yollarını kapaması ve Samsun'u tehdit etmesi üzerine I.Gıyâseddin Keyhüsrev harekete geçti. Trabzon hükümdarı mağlup edilerek yollar yeniden açıldı.Bu seferin ayrıntıları bilinmemekle birlikte yolların yeniden açıldığı ve eski durumun korunduğu anlaşılmaktadır²³².

Samsun ve Sinop şehirleri I. İzzeddin Keykâvus zamanına kadar ne Selçuklu , ne Trabzon Komnenosları ne de İznik Devleti'nin eline geçti. Samsun valisinin bu dönemde özerk bırakıldığı anlaşılmaktadır. Samsun'a hakim olamamak Sivas transit ticareti için de büyük problemler doğurdu ve bu bunalım Sinop'un Selçuklular tarafından ele geçirilmesine kadar devam etti²³³.

Karadeniz ticaretinde önemli bir durak olan Sinop Şehri 1214 yılında I.İzzeddin Keykavus döneminde Selçuklu hakimiyetine geçti²³⁴.Sinop'un alınmasından sonra Selçuklular Karadeniz'de Latin devletleri ve özellikle de Venedik ve Trabzon devletlerinden sonra üçüncü ticari güç haline gelmişti²³⁵. Selçuklu Devleti Sinop'da bir de tersane inşa etmişti.

Selçuklular ülkenin tüm alanlarda en gelişmiş seviyesine ulaştığı Alâeddin Keykubâd döneminde Kırım'da bir ticaret limanına sahip oldular. Moğollar 1223

²³¹Turan ; *Selçuklular Zamanında Türkiye* , s: 280

²³²Tuncer Baykara ; *I.Gıyaseddin Keyhusrev (1164-1211) Gazi-Şehit* , TTK . Ank.1997 , s: 34

²³³Cahen , *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler* , s:168

²³⁴İbn Bibi , *El-Evâmirü'l-Alâiyye* , I.cilt , s:168-175

²³⁵Claude Cahen ; "13.yüzyıl Başında Anadolu'da Ticaret" , *Cogito* , Selçuklular , S: 29 , Yıl : 2001 , s: 135.

yılında Azak (Tana) ve Kefe gibi önemli bir ticaret merkezi olan Suğdak (Sudak,Soldaia)'ı zaptetmiş ve Selçuklu tebaası tacirlerin orada bulunan mallarına el koymuşlardı Bu arada bazı tüccar ve zenginler oradan kaçarak Sinop' da Selçuklular' a sığınmışlar ve sultana bu durum nedeniyle şikayetlerini bildirmişlerdir. Bu durumda Alâeddin Keykubâd Kırım ile Anadolu arasındaki ticaret yolunu güvence altına alabilmek için Kırım'a bir sefer düzenledi. İbn Bibi kara ve deniz yoluyla Altın Orda 'da ticaret yapan kimi tacirlerin mallarının yağmalanması ya da hapse atılmaları konusunda sultana gelen şikayetler nedeniyle Alâeddin Keykubâd'ın bu sefere karar verdiğini belirtmektedir²³⁶. Kırım Seferi'nde amaç Suğdak'ı ele geçirmektir çünkü Suğdak kuzeye Rusya içlerine giden Türk ve Arap tacirleri için önemli olduğu kadar Anadolu'ya gelen Kıpçak tacirlerin de uğradığı çok önemli bir ticaret merkeziydi. Kuzeyin deri ve kürkleri ile Asya içlerinden getirilen pamuklu ve ipekli kumaşlar,baharat ,tiftik vs. Kefe'de yada Suğdak'da pazarlanıyordu. Kırım'ın fethi ile Selçuklular Karadeniz ticaretinde daha etkin bir rol oynama imkanı buldular. Suğdak fethedildikten sonra mağdur tacirlerin zararları da Selçuklu Devleti tarafından karşılandı²³⁷. Suğdak 1239'da Moğollar'ın eline geçti.Ancak Suğdak Altın Orda hakimiyetine girdikten sonra da Kırım tacirleri eskiden olduğu gibi Türkiye Selçuklu Devleti'ne ilgi duymaya devam etti ve ticarî faaliyetler sürdürüldü²³⁸.

²³⁶İbn Bibi bu seferi tüm ayrıntılarıyla anlatmaktadır.Bkz: İbn Bibî ; *El-Evâmirü'l-Alâiyye* , C: I , s: 315-345 / Karadeniz'de malları yağmalandığı için Selçuklu sultanına başvuran Kıpçak , Rus ve Bulgar ülkeleri tacirlerin bu tutumu Polat'ın da vurguladığı şekilde Selçuklular'ın XIII.yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Karadeniz'de söz sahibi olduklarını göstermektedir.Bkz: Polat ; *Moğol İstilâsına Kadar Türkiye Selçukluları'nda İctimaî ve İktisadî Hayat* , s:176 .

²³⁷M.Said Polat ; "Selçuklu Türkiye'sinde Ticaret" , *Türkler* C:7 , s:380 .

²³⁸V. Gordlevsky; *Anadolu Selçuklu Devleti* , çev:Azer Yaran , Ank. 1988 , s: 213 .

1228'de Selçuklu sultanı Alâeddin Keykubâd Trabzon Rumları üzerine bir sefer yapmıştır. Amaç Karadeniz'de Türk ticaret gemilerini soyan , Samsun ve Sinop'a baskın düzenleyen ,Moğol istilasından sonra Suğdak'a saldırmış olan Trabzon Rumları' nın bu hareketlerine dur demekti. Trabzon kuşatılmasına rağmen alınamadı ancak Trabzon Rum İmparatoru Andronikos Selçuklular'a tâbiyet şartlarını kabul etti ve Trabzon Rumları Kösadağ Savaşı'na kadar Selçuklu tâbiyetinde kaldılar²³⁹.

XII.yüzyılda Selçuklu Türkiye'si, İslam dünyasının kuzeyle bağlantısını sağlayan güzergâh üzerinde yer aldığı için Müslüman tacirler kuzeyin mallarına ancak bu topraklardan ulaşabiliyordu²⁴⁰. Ancak Selçuklular'ın Karadeniz limanlarındaki sınırsız hakimiyeti uzun süre devam edemedi. Gümüş ve şap gibi Trabzon'dan elde edilen ürünlerden başka ipek ve baharat gibi Asya ürünleri de Trabzon üzerinden yada Trabzon pazarlarından sağlanıyordu²⁴¹ ve Karadeniz ticareti için Trabzon'un önemi çok büyüktü ancak Trabzon Rumları'nın Selçuklular ile sürekli çıkar çatışması yaşaması Karadeniz'in en önemli limanlarından birine sahip olan Trabzon'un hiçbir zaman tam olarak Selçuklu hakimiyetine girmesine izin vermedi. Samsun limanı bir ara Selçuklular'ın eline geçtiyse de buradaki Selçuklu hakimiyeti de çok kısa bir süre ile sınırlı kaldı.

Karadeniz ticaretinin XIII. Yüzyılda milletlerarası bir nitelik kazanmasında Karadeniz'in doğu-batı bağlantısı için mükemmel jeopolitik konumunun , Haçlı

²³⁹ İbn Bîbî ; El-Evâmirü'l-Alâiyye , C:I , s: 17 .

²⁴⁰ Polat ; Moğol İstilasına Kadar Türkiye Selçukluları'nda İctimai ve İktisadî Hayat , s:171

²⁴¹ Turan ; Türkiye – İtalya İlişkileri , s:84 .

Seferleri'nin, Moğol istilasının, Ceneviz ve Venedik ticaretinin etkisi olmuştur²⁴². Moğollar'ın Yakın Doğu'ya yönelmesi sonucu Akdeniz üzerinden gerçekleştirilen milletlerarası ticaret önemini kaybetmeye başladı ve dünya ticaretinin merkez coğrafyası Karadeniz oldu. Moğollar'ın Karadeniz'e gelmeleri sonucu bölgede siyasi istikrar sağlandı ve doğu-batı ticaretinde Karadeniz ön plana geçti. XIII. yüzyılda Yakındoğu'da yaşanan siyasi bloklaşma da Karadeniz ticaretinin uluslararası bir nitelik kazanmasında etkili olmuştur. XIII.yüzyıl sonlarına doğru Sivas , Trabzon , Saray , Tebriz ve Sultaniye gibi ticaret merkezleri önem kazandılar. Karadeniz ticaretinin milletlerarası bir nitelik kazanmasında Ceneviz ve Venedik gibi İtalyan şehir devletlerinin de önemli bir etkisi vardır²⁴³. Karadeniz limanları Avrupa'nın aranan ticarî ürünleri buğday , deri , kürk ve kölelerin merkezleri olması nedeniyle uzun süre önemini korumuştur.

2.KURULUŞ DÖNEMİNDE ALTIN ORDA DEVLETİ'NİN TİCARİ POLİTİKASI

Altın Orda Devleti'nin ticarî politikalarına bakarsak Altın Orda hanlarının da kuruluş döneminden itibaren ülkelerinde ticaretin gelişimine büyük bir önem verdiklerini görürüz. Genel olarak tüm Moğol liderlerinin Cengiz Han'dan itibaren ekonomik politikalarında ticarete önem verildiğini biliyoruz. Türkiye Selçuklu ülkesine tacir-emiri gönderen Moğol hanı ona payza ve yarlık verir böylece gezgin tacir dokunulmazlık elde ederdi²⁴⁴. Altın Orda'da da tacirler itibarlı bir konumdaydı. Altın Orda Devleti'ne en çok gelir getiren vergi kaynağı tacirler

²⁴² Abdülkadir Yuvalı''XIII.Yüzyılda Karadeniz Ticareti'', II.Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi, (1-3 Haziran 1988) Bildirileri, Samsun, 1990, s:233 .

²⁴³ Heyd Latin devletlerinin Karadeniz ticaretinin önemini geç kavradıklarını savunur.Bkz: W. Heyd ; Yakın-Doğu Ticaret Tarihi , 2.Baskı , TTK.Ank. 2000 s: 329-330 s: 328 .

²⁴⁴ Gordlevsky ; Anadolu Selçuklu Devleti , s: 211 .

tarafından satılan veya Pazar yerine getirilen tüm mallardan alınan tamga vergisiydi²⁴⁵. Altın Orda Devleti için ticaret sadece ekonomik bir etkinlik olmakla sınırlı kalmıyor;sosyal gelişim açısından da önem taşıyordu.Tacirlere verilen önem onların kervanlarla seyahatlerini kolaylaştırmak ve savaş zamanlarında özel şartlara tâbi tutulmak şeklinde ayrıcalıkları da içeriyordu. Savaş dönemlerinde tacirlere cepheden geçme izni veriliyordu. İbn el Esir'e göre Kalka Meydan Savaşı'ndan (1223) sonra ileri gelen tacirlerden ve zengin Ruslar' dan birçoğu sahip oldukları değerli eşyaları yanına alarak birkaç gemiyle deniz yolunu takiben Müslüman memleketlerine gitmek için yola çıktılar²⁴⁶. Esir alınan tacirler hangi milletten olursa olsunlar serbest bırakılıyorlardı. Ölen tacirin malları müsadere edilmiyordu²⁴⁷. Altın Orda ülkesinin kuruluş aşamasında buradaki ticarî faaliyetler kısa bir süreliğine durmuştu. Ancak Batu Han Moğol istilası nedeniyle eski canlılığını kaybeden ticarî hayatta eski seviyeyi yakalayabilmek için çok çabalamıştır. Batu Han Kırım'da , Bulgar alanında,Volga Havzası'nda,Harezm ve Kuzey Kafkasya'da bulunan şehirlerdeki esnaf ve tüccar sınıfından vergi alabilmek için ayrı bir teşkilat kurmuştu²⁴⁸. Cüveynî'nin kaydına göre “yabancı tacirler muhtelif istikâmetlerden ona (Batu'ya) çeşitli ticaret eşyası getirirlerdi ; her ne olursa olsun o onlardan satın alır ve hepsine karşılık eşyaların hakiki değerlerinin birkaç mislini verirdi.Rum (Anadolu) sultanlarına , Suriye ve diğer memleketlere ferman ve yarlıklar ihsan

²⁴⁵ Kafalı , *Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri* , s:135 .

²⁴⁶ İbn el Esîr , *El Kâmil* 'den naklen Tiesenhausen , s: 55 .

²⁴⁷ Nadir Devlet ; “Altın Ordu” , *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi* , s: 167.

²⁴⁸ Yakubovskiy , *Altın Orda ve Çöküşü* , s:38 .

ederdi”²⁴⁹. Berke Han zamanında da devam eden Türkiye Selçuklu-Altın Orda ticarî ilişkileri bu dönemde en parlak seviyesine ulaşmıştır.

3.TÜRKİYE SELÇUKLU VE ALTIN ORDA TİCARETİNDE MALLAR

Karadeniz ticaretinde el değiştiren mallar hakkında en erken kayıtlardan birisi İbn el Esir’e aittir. İbn el Esir Cebe ve Sübetay’ın 1222-1223 seferlerini anlatırken “Onlar Sudak Şehri’ne uğradılar;bu Kıpçak şehrinden ticaret eşyası alıyorlardı ,çünkü o Hazer sahilinde olup oraya giyecek eşyasıyla yüklü gemiler gelirdi ,bu eşyalar satılır ve onların mukâbilinde cariye ve köleler , burtas kürkleri , kunduz ve sincap derileri ve onların memleketlerinde mevcut diğer eşya satın alınırdı ” der²⁵⁰.

Ele aldığımız dönemde Karadeniz ticareti hakkında bilgi veren Guillemo Rubruck 1253’de Kırım’dan geçerken kuzey-güney ticareti için şu notları düşmüştür: “Sinop’un kuzeyinde bulunan Soldaia (Suğdak) ‘a Türkiye’den geçip kuzeye yönelmek isteyen bütün tacirler geldiği gibi kuzey ülkelerinden gelip Türkiye’ye gitmek isteyenler de uğrar. Bir kısmı kakım , sincap ve başka kürkler ; bir kısmı da pamuklu , ipekli kumaşlar ve baharat getirir.”²⁵¹.Bu ticaret genel olarak Selçuklu,Memlûk Arap ve İranlı tacirlerin kontrolü altındaydı.

Türkiye Selçuklu ve Altın Orda devletleri arasındaki ticarî faaliyette alım satımı yapılan mallar hakkında kaynaklarda birtakım bilgiler bulunmakla birlikte iki ülke arasında yapılmış ticarî anlaşmalar olduğuna dair bilgilerimiz

²⁴⁹Cüveynî , *Tarih-i Cihan Güşa* , s: 239 .

²⁵⁰İbn el-Esir , *El Kâmil* ‘den naklen Tiesenhause , s:55 .

²⁵¹ Rubruck , *The Journey of the William of Rubruck* , s : 44 .

yoktur²⁵². Bununla birlikte Türkiye Selçuklu-Altın Orda ticarî bağlantılarını sağlam bir zeminde kurabilmek için öncelikle ithal ve ihraç mallarına bakacak ve Anadolu ve Deşt-i Kıpçak coğrafyalarının ticarî mal potansiyeli ile karşılaştırmalar yaparak sonuca ulaşmaya çalışacağız.

Türkiye Selçuklu ekonomisinde tarım ve hayvancılığın önemi büyüktür. Selçuklu döneminde hayvancılık ve tarım devlet eliyle desteklendiği için önemli bir gelişme kaydetmiştir. Selçuklu ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayandığı için pamuklu ve yünlü dokumalar , halı-kilim , deri mâmulleri gibi ürünler Selçuklu Türkiye'sinde iç gereksinimi sağladığı gibi önemli ihraç ürünleri arasında da yer alıyordu. Selçuklu kumaşları ,Ortadoğu ,Avrupa ve Bizans' da büyük rağbet görüyordu. Erzincan Muş ve Mardin'de dokunan bukasi , Denizli'de dokunan altın işlemeli pamuklu kumaşlar,tapis denilen ipekliler dünya pazarlarında aranan ürünlerdi. Selçuklu dokuma,halı ve deri sanayi ürünleri Ortadoğu'da olduğu kadar Avrupa ülkelerinde de talep görüyordu. Konya Aksaray'da halı ve kilim , Ankara , Sivas , Malatya ve Maraş'ta yünlü kumaşlar yine Muş ve Mardin'de çeşitli kumaşlar ve bezler , Erzincan'da Bukasi adı verilen pamuklu dokumalar , Antalya'da Kemha adı ile bilinen ipekli kumaşlar Birgi'de Nah adı verilen altın işlemeli kumaşlar dünyaca aranan ticaret mallarıydı²⁵³. İbn Said'in verdiği bilgiye göre sınırlardaki göçebe Türkmenler

²⁵²Türkiye Selçuklu Devleti ahidnâme adıyla bilinen ilk ticarî imtiyazları Kıbrıs Krallığı ve ardından Venedik Cumhuriyeti'ne tanımıştır.Bu imtiyazlar hakkında şu çalışmalara bkz:Melek Delilbaşı ; "Ortaçağ'da Türk Hükümdarları tarafından Batılılara Ahidnamelerle Verilen İmtiyazlara Genel Bir Bakış" , *Belleten* 1983 , C:XLVII , s:95-103.Melek Delilbaşı ; "Anadolu Selçukluları ve Beylikler Döneminde Batı İle ticari İlişkilere Genel Bir Bakış" , *Tarihte Türk Devletleri II* , Ankara Üniversitesi Basımevi , Ank.1987 , s:481-489.Ahidnamelerden Türkiye Selçuklu Devleti'nin batılı devletler ve Kıbrıs Krallığı ile ticarî ilişkilerini belirlemek mümkündür.Ancak Türkiye Selçuklu-Altın Orda ticarî ilişkileri için böyle bir olanak yoktur.

²⁵³Turan ; *Türkiye-İtalya İlişkileri* , s: 140 .

ihraç etmek üzere halı dokurlardı²⁵⁴. Pamuk ise aynı zamanda yerli dokuma endüstrisinin temel hammaddesi durumundadır ve gerek işlenmiş gerekse hammadde halinde çeşitli ülkelere ihraç edilmiştir²⁵⁵.

Doğal kaynaklar bakımından da zengin olan Anadolu 'da şap madenlerinin çıkarılıp işlenmesine özel önem verilmiştir. Şap Ortaçağ'da boya sanayisinin hammaddesi olarak kullanılmış özellikle Avrupa endüstrisinin aranan malları arasında yer almıştır. XIII. ve XV.Yüzyıllar arasında Avrupa'da gereksinim duyulan şapın önemli bir bölümü Anadolu'dan sağlanmıştır. Anadolu'daki şap ocakları Foça ,Afyon Karahisar-Kütahya²⁵⁶veŞebinkarahisar dolaylarından sağlanıyordu²⁵⁷. Şap işletmeciliğinde Ceneviz Cumhuriyeti de söz sahibi olmakla birlikte Avrupalılar daha üstün kalitede ve ucuz olduğu için Türk şapını tercih ediyorlardı. Şebinkarahisar'dan çıkarılan şapın genellikle Trabzon limanından ihraç edildiği bilinmektedir²⁵⁸.

Anadolu ihraç malları ; hububat , canlı hayvan , yapağı , deri , kereste , mazi , hekimlikte kullanılan bitkiler ,şap,kaya tuzu ,bakır,gümüş ,halı ,çeşitli pamuklu ve yünlü kumaşlardır. Pegolotti eserinde Türkiye ticareti hakkında bilgi verirken ihraç malları arasında ipeği de saymış ve bu ipeklerin özellikle "Türkiye ipeği" olarak bilindiğini belirtmiştir²⁵⁹. Aksaray halıları , Antalya kemhâları , Mardin ve Muş pamukluları , Karaman'ın renkli kumaş ve hamam takımları ,Denizli ak

²⁵⁴İbn Said'den naklen Cahen, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu* , s: 165 .

²⁵⁵Turan ; *Türkiye-İtalya İlişkileri* , s: 136 .

²⁵⁶Kütahya şapının önemi Pegolotti 'nin eserinde de belirtilmiştir.Bkz : *La Pratica Della Mercatura* , The Mediaeval Academy of America , Cambridge Massachusetts , New York 1970 , s: 369 .

²⁵⁷Heyd ; *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi* , s: 491

²⁵⁸Cahen ; *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler* , s: 164 ; Şerafeddin Turan ; *Türkiye – İtalya İlişkileri* , s: 138-139

²⁵⁹Francesco Balducci Pegolotti , *La Pratica Dele Mercatura* , s: 208 , 297 , 300

alemlı bezleri ,Ankara ve Sivas'ın ynl kumaşları,Diyarbakır ve Kastamonu'nun sahtiyanları çok ünlüydü ve Avrupa ve Doğu ülkelerine ihraç ediliyordu. Konya,Sivas ve Kırşehir'de boya,yağ ve sabun üretimi yapılıyordu.Konya , Antalya , Mardin ve Ergani'de şaraphaneler bulunuyordu²⁶⁰.

Deş-i Kıpçak coğrafyasındaki ticarî faaliyetler hakkındaki bilgilerimizi 1340'larda bölgede bulunan İtalyan tacir Pegolotti'ye borluyuz²⁶¹.Eserinde Altın Orda topraklarındaki ticarî faaliyet hakkında detaylı bilgiler veren Pegolotti Kırım bölgesine dışarıdan gelen ve bu bölgelerden ihraç edilen malları tasnif ederek bir tablo hazırlamıştır.Bu listeye göre Altın Orda ithal malları: şap , kurşun , demir , kalay , kükürt , civa , çinko sülfat , yakut , zümrüt , zamk , amonyak , firuze taşı , elmas , fildişi , ipekli kumaş , pamuk , sarısabır , kehribar , badem , karanfil , nar , kendir , zencefil , tarçın , kestane , keten , kuru biber , nohut , sakız , helva , kavun , misk , nane , zeytin yağı , beyaz biber , fıstık , pirinç , glyaağı ve gülsuyu , kuru üzüm , limon , adaçayı , zafran , keçe kilim , kadife , ipek , ham ipek , yn , tarçın , buhur , mumya , zincifre kıızıl aağ , hurma , incir , havlıcan kökü , çivit fidanı , kafur , Hint hıyarı , sarımsak , cila , kırmız boyaşı , pars pstekisi , macun ve Süleyman tařıdır²⁶².

²⁶⁰Turan ; *Seuklular Devrinde Türk İşlam Medeniyeti* , s: 364

²⁶¹Mustafa Safran , *Yaşadıkları Sahalarda Yazılan Lûgâtlara Göre Kuman / Kıpçaklar'da Siyasî, İktisadî, Sosyal ve Kültürel Yaşayış* adlı eserinde Pegolotti'nin verdiği bilgileri Codex Cumanicus ile karşılaştırmalı olarak ele almıştır.Bu nedenle biz de tezimizde Altın Orda ithal ve ihraç mallarını Pegolotti ve Safran'ın eserlerinden birlikte dipnotlar vererek belirtmeyi uygun bulduk.Bkz: Safran a.g.e. s:153-157 ; Pegolotti ; *La Pratica Della Mercatura* , s : 23-26 .

²⁶²Safran ; *Kuman / Kıpçaklar'da Siyasî, İktisadî, Sosyal ve Kültürel Yaşayış* , s:154-157 ; Pegolotti , *La Pratica Della Mercatura* , s: 24. / Değerli taşlar , altın , gümüş , inci gibi mallardan limanda gümrük istenmemesi ahitnmelerden anlaşıldığına göre Ortaçağ'da genel bir kuraldı.Mas Latrie Kuzey Afrika Arap Emirleri'nin Hıristiyanlara verdikleri ahitnmeleri değerlendirdiği eserinde Kuzey Afrika'da da değerli taşların gümrük vergisinden muaf olduğunu belirtmektedir.Bkz:Mas Latrie , *Traits de Paix et de Commerce et Documents Divers* , Paris , 1866 , s:107 .

Altın Orda Devleti'nin bu ürünleri ithal ettikleri ülkeler Türkiye Selçuklu Devleti , Mısır , Buhara , İran'da İsfahan ve Şirvan , Suriye , Türkistan , Bağdat , Akdeniz stepleri ,Mâverâünnehr ,Tibet , İtalya , Çin ve Japonya 'dır.Çin ve İran'dan porselen ve ipek , Buhara' dan pamuk ve halı , Hindistan'dan inci ve mercan gelirdi²⁶³. Bu ürünler Altın Orda sınırlarına Kırım limanları yoluyla geliyor ve oradan Avrupa içlerine ulaştırılıyordu. Ülkeye deniz yoluyla gelen ithal malları limanda gümrükleniyordu ancak altın , gümüş ve inci gibi değerli mallar gümrüğe tâbii tutulmuyordu²⁶⁴. Altın Orda' nın ithal ettiği ürünlerden bir kısmı sadece transit ticarete el değiştiren mallardır.

Türkiye Selçuklu İslam ülkeleri ve kuzeyde Deşt-i Kıpçak ve Bulgar ülkelerinden,Bizans ve Avrupa'dan geniş ölçüde ithalat da yapıyordu. Türkiye Selçuklu ülkesine her yerden mallar geliyordu.Güneyden silah , Mısır ve Suriye'den dokumalar,Bağdat'tan ipek , atlas işlemeli kumaş , misk , sarısabır , amber gibi güzel kokular , Çin'den ipek ,Orta Asya'dan değerli taşlar , Şiraz ve Gürcistan'dan halı ve Kafkasya'dan at geliyordu²⁶⁵. Mısır , Bağdat , Şam ve Tebriz'den çeşitli kumaşlar , kuzeyden kürk , köle ve Rus ketenleri alıyordu.Bu mallardan çoğunun transit ticarete el değiştirdiği bilinmektedir. Anadolu ithal malları; kağıt , cam eşya , ipekli ve yünlü kumaşlar , elbiseler , şeker , sabundur²⁶⁶.

Pegolotti'ye göre Altın Orda ülkesinden ihraç edilen mallar: Köle esir ve cariyeler , şahin , doğan , tilki , sansar , sincap ve kuzu kürkleri , samur , kurt

²⁶³Pegolotti ; *La Pratica Della Mercatura* , s : 24 .

²⁶⁴Devlet ; "Altın Ordu" , s: 168 .

²⁶⁵ Gordlevsky ; *Anadolu Selçuklu Devleti* , s: 208 .

²⁶⁶ Faruk Sümer , "Yabanlu Pazarı Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar" adlı makalesinin giriş bölümünde Selçuklu ithal ve ihraç malları hakkında daha detaylı bilgiler vermiştir.Bkz:Faruk Sümer "Yabanlu Pazarı Selçuklular Devrinde Milletler Arası Büyük Bir Fuar" , *TDAD.* , S.36 , 1985 , s:5-10 .

pöstekisi ve koyun derisi , balık , çavdar , buğday , arpa ve darı , kimyon , fındık , keten , bal , kabak , tuz, şarap, balmumu , ravendiye , gümüş ve bakır madenleridir²⁶⁷.

İhraç malları üzerine verilen bu liste bize Altın Orda ekonomisinin temelde ziraat²⁶⁸, hayvancılık ve avcılığa dayandığını göstermektedir. Bu ürünler arasında kürk ilk sırayı alan ticarî maldır. Bulgar bölgesi Altın Orda'ya değerli kürkler ve büyük miktarda deriler sağlıyordu. Altın Orda 'da bu ticarî ürünlerin kaynağı Kafkas Dağları , Volga Havzası , Kefe , Kuban Nehri boyları , Karadeniz sahilleri Asya ve Avrupa stepleridir²⁶⁹. Altın Orda kürk , deri , tahıl , peynir , tuz , balık gibi ihraç mallarını Anadolu'ya Trabzon , Samsun ve İstanbul limanlarından sevk ediyordu. Tahıl İstanbul'a yollanıyor ve Bizans halkının ihtiyacını karşılıyordu. Bu ihraç mallarından Türkiye Selçuklu ticareti için kürk ve derilerin önem taşıdığını biliyoruz.

Selçuklu Devleti'nin dünya ticareti için taşıdığı önem sadece kendi üretimi olan tarımsal ve hayvansal ürünleri satıp ihtiyacı olan malları satın almaktan ibaret değildi. Kuzey-güney yönde Karadeniz ticaretinde de (tıpkı Akdeniz'de

²⁶⁷Pegolotti, *La Pratica Della Mercatura* , s:24 .

²⁶⁸ Deşt-i Kıpçak topraklarında göçebelik ağırlıktaydı ancak XIII.yüzyıl sonları ile XIV.yüzyıl başlarında Kırım'da Tatar feodal zadeganlarının toprağa yerleşme süreci başlamıştır.Kırım'ın dağ ve dağ yamaçları kesiminde yerli halkın özellikle de kölelerin ırgat olarak kullanıldığı ve Tatar feodal toprak mülkiyetinin ortaya çıktığı görülür.Tatarlar'ın da Kıpçaklar ve diğer göçebe unsurlar gibi darı ve arpa ekimi yaptıkları anlaşılmaktadır.Kırım'da Tatar-Moğol istilâsının çok öncesinden itibaren ziraat mevcuttu (Bu bilgiler Şâmil Muhammedyarov tarafından yazılan *İstoriya Krestyanstvo SSSR s drevneyşih vremen do velikoy oktyabrskoy sotsialistiçeskoy revolyutsii* , c:II , Moskova 1990 , s:573-577 adlı makaleler derlemesi kitabında yayımlanan ve hocam Doç.Dr.Hakan Kırımlı tarafından dilimize kazandırılmakta olan "Kırım'da Ziraat ve köylüler (XIII Yüzyıl -XVII .Yüzyılın İlk Yarısı" adlı makalesinden alınmıştır.

²⁶⁹ Safran, *Yaşadıkları Sahalarda Yazılan Lûgâtlara Göre Kuman / Kıpçaklar'da Siyasî, İktisadî, Sosyal ve Kültürel Yaşayış* , s: 154 .

olduğu gibi) uluslararası ticarette köprü görevi görmesiydi²⁷⁰. Transit ticaretten elde edilen kazanç büyük miktarlara ulaşıyordu. Türkiye Selçuklu Devleti için Karadeniz ticareti iki yönden önem taşıyordu : Kürk ve köle gibi kendilerinin de gereksinim duydukları iki önemli ve pahalı ticarî malı ilk elden satın alabilme imkânı ve Ortadoğu ülkelerine gönderilecek malın transit ticareti sayesinde gelir elde etmek. Anadolu transit ticaret malları ; Çin ipeklileri , Hindistan baharatı , Rusya kürkleri , Kıpçak ve Kafkas kökenli kölelerdi²⁷¹.

Altın Orda Devleti Kıpçak bozkırları üzerinden Suğdak 'a getirilen ve buradan dünyanın çeşitli bölgelerine dağılan kürkleri ile de ünlüydü. Kürk Kırım ve Güney Rusya'dan dönen Müslüman gemilerinin en önemli yüklerindendi²⁷². Rus deri ve kürkleri daima ve her yerde özellikle aranılan mallar arasındaydı. Bu kürkler doğu ülkelerinde vazgeçilemez olmuşlardı. İnce kürk kullanma Müslüman dünyasının gelenek ve ahlâkına öylesine yerleşmişti ki Kırım veya Selçuklu ülkesinde çıkan bir savaş kürk ihracatını geciktirecek olsa her taraftan şikayetler yükselirdi²⁷³. Eflakî Arifler'in Menakıbeleri isimli eserinde Selçuklu Devri kıyafetleri hakkında bilgi verirken kurt²⁷⁴ ve tilki²⁷⁵ postundan , burtas kürklerinden yapılan kıyafetleri de saymıştır²⁷⁶. Burtas kürklerinden yapılan kıyafetler özellikle Selçuklu hanımlarının ilgisini çekiyordu²⁷⁷.

²⁷⁰ Turan ; Türkiye-İtalya İlişkileri , s:141 .

²⁷¹ Turan ; Türkiye-İtalya İlişkileri s: 179 .

²⁷² Heyd ; Yakın-Doğu Ticaret Tarihi , s: 329 .

²⁷³ Heyd ; Yakın-Doğu Ticaret Tarihi , s: 329 .

²⁷⁴ Eflakî ; Menakıbü'l Arifin ; I .cilt , s:226 .

²⁷⁵ Eflakî ; Menakıbü'l Arifin ; I.cilt , s: 347 .

²⁷⁶ Eflakî ; Menakıbü'l Arifin ; II.cilt , s:162 .

²⁷⁷ Aydın Taneri ; Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı , Bilge Yayınları , 2.basım , Konya 1978 , s:73

Kırım ve diğer Altın Orda şehirlerinden getirilen mallar arasında köleler özellikle transit ticaret için büyük bir önem taşıyordu. Bu ticarete Türk , Arap ve İran tacirleri söz sahibiydi. Kafkas kabilelerinden pek çok kadın ve erkek köle İslam ülkelerine ihraç ediliyordu. Kürk ve köle Anadolu'da olduğu kadar Orta doğunun diğer İslam ülkelerinde de aranan ticaret mallarıydı. Selçuklular döneminde kuzey-güney ticaretinde ana mallar kürk ve kölelerdi. Kölelik Altın Orda Devleti'nde de önemli bir yer tutuyordu. Genellikle savaşta alınan esirler arasından çıkan köleler üretim elemanı olmaktan çok bir ticaret malı sayılıyordu. Savaş esirlerinden başka Kafkas kabilelerinden de pek çok kadın ve erkek köle toplanmakta olup bunlar daha çok İslam ülkelerinde aranıyorlardı. Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan ve birbirleri ile sürekli savaş halinde olan Türk , Rus ve değişik kökenli öteki milletler esir ettikleri erkekleri kadınları ve çocukları esir tüccarlarına satıyorlardı. El - Ömerî 'nin kaydına göre : “Bunlar (Kıpçaklar) Çerkes , Rus Macar ve As askerlerini yenmekle beraber, bu kabileler onların çocuklarını kaçıracak tacirlere satarlardı. Aynı şekilde Altın Orda hanı (Özbek Han) da çok defa onların erkeklerini öldürür , kadın ve çocuklarını esir olarak satardı²⁷⁸. Karadeniz'in Türkiye Selçuklu ve Kırım kıyılarında Cenevizliler canlı mal satıyorlar ve buradan aldıkları tutsakları Akdeniz'e taşıyorlardı ve bu son derece kârlı bir ticaretti²⁷⁹. Arap coğrafyacısı El - Ömerî kuzeydeki köle ticareti hakkında “Deşt-i Kıpçak Türkleri açlık ve kuraklık zamanlarında çocuklarını satarlar , bolluk zamanında kız çocuklarını seve seve satarlar , fakat

²⁷⁸El-Ömerî; *Mesâlikü'l-ı-ıbsâr fî Memâlikü'l-ı-ımsâr*'dan naklen Tiesenhausen, s:365/El Nüveyrî'nin kaydına göre : “1307-1308 yılları arasında Mısır diyarına şu haber geldi: Tokta Kırım , Kefe ve Kuzey eyaletlerindeki Ceneviz Frenklerinin Tatar çocuklarını tutup Müslüman ülkelerine sattıklarını haber alınca onlara öfkelenildi.”. Bkz: el-Nüveyrî , *Nihâyetü'l-ı-ıreb*'den naklen Tiesenhausen, s: 285 . Bu kayıt bizlere XIV.yüzyıl başlarında köle alım satımı ile Cenevizliler'in de uğraştıklarını göstermektedir.

²⁷⁹ Gordlevsky ; *Anadolu Selçuklu Devleti* , s:213 .

erkek çocuklarını ancak büyük bir ihtiyaç durumunda satarlar” şeklinde bilgi vermektedir.²⁸⁰

Türkiye Selçuklu sultanları belli dönemlerde Mısır’a köle satışını durdurmaya yönelmiştir ancak bu köle ticaretini ortadan kaldırmak amaçlı değil Memlûk Devleti’ne karşı kullanılmış olan siyasi bir koz niteliğindeydi. Aynı politikayı daha sonra Kadı Burhâneddin de uygulamış ve Mısır sultanı Berkuk ile gerginlik yaşadığı sırada onu Sivas’ dan Memlûk devleti’ne köle satışını engellemekle tehdit etmişti²⁸¹. Karadeniz’in kuzeyinde yürütülen bu yoğun köle ticareti XV. Yüzyıl sonlarına kadar devam etmiştir.

XIII.yüzyılda Altın Orda Devleti ve Mısır Memlûk Devleti arasındaki köle ticareti sayesinde Anadolu’ya çok sayıda Kıpçak köle getirilmiştir. Kastamonu’da kurulan Çobanoğulları zamanında Kırım’ın Kefe limanı ve Kastamonu arasında deniz ticareti yapıldığı ve bu yolla Deşt-i Kıpçak’dan Anadolu’ya on bin haneden fazla Kıpçak Türkü’nün geldiği bazı kaynaklarda geçmektedir. Bu sayede Batı Karadeniz Bölgesi’ne önemli ölçüde Kıpçak Türkü yerleştirilmiştir. Kıpçaklar Anadolu’nun değişik bölgelerine farklı dönemlerde yerleştirilerek özellikle Karadeniz bölgesinin Türkleşmesinde önemli bir rol oynamışlardır²⁸².

Ticari ilişkiler her şeyden önce arz talep esası üzerine kuruludur ve bu durum yapılan ticaretin şeklini de belirler. Bu açıdan bakıldığında Ortaçağ ‘ın en önemli ticarî mallarından olan kölenin Selçuklu halkı arasında yaygın olmaması

²⁸⁰ El-Ömeri, ‘Mesâlikü’l-‘ebsâr fî Memâlikü’l-‘emsâr dan naklen Tiesenhausen, s:386.

²⁸¹ Osman Turan; Selçuklular ve İslamiyet, İstanbul 1980, s:120.

²⁸² Salih Yılmaz; “Kıpçak Türkleri ve Yerleştikleri Sahalar”, TDAD., s:58.

nedeniyle genellikle transit ticaret malı olduğu söylenebilir²⁸³. Anadolu’da kölelerin hizmet amacıyla kullanımlarına yönelik kayıtlarda fazla bilgi yoktur. Ancak Türkiye Selçuklu dönemi inşâ kitaplarından Rusûm ur-Resâil adlı eserde bir kölenin azât edilmesine dair bir kayıt vardır.Bu köle de askerî kölelerdendir²⁸⁴. Menteşeoğlu Mes’ud bey tarafından Arif Çelebiye gönderilen hediyeler arasında beş köle ve cariyenin yer aldığını biliyoruz²⁸⁵. Köleler Türkiye Selçuklu halkı arasında pek rağbet görmese de Selçuklu ordusu Kıpçak köleleri almıştır. Anadolu şehir ve pazarlarında satılan Kıpçak kölelerin çocuk yaşta olanlarından bir kısmı büyük şehirlerde gulamhâne adı verilen köle mekteplerinde baba olarak anılan eğitimciler tarafından yetiştiriliyordu.Burada yetiştirilen kölelerin Selçuklu saray ve ordusuna , devlet adamlarına ve bazı zenginlere verildiğini biliyoruz²⁸⁶.

Kıpçak köle ve cariyeleri diğer İslam ülkelerinde özellikle de Memlûklular arasında yoğun bir taleple aranıyor ve bu ülkelere köle sevkıyatı Selçuklu ülkesinden yapılıyordu. Sivas şehri kölelerin mübâdele merkezi olmuştu. Esas unsuru Kıpçak ve Kafkas kavimlerinden oluşan Memlûk Devleti aralarından bazı önemli devlet adamlarının da çıktığı bu köleleri Sivas’ dan satın alıyordu²⁸⁷.

Karadeniz’in kuzeyinden getirilen Kıpçak -Rus -Çerkez ve benzeri asıllı köleler Anadolu pazarlarında yada diğer yollardan İslam ülkelerine özellikle de Mısır’a satılıyorlardı. Özellikle Eyyûbî sultanı El-Melikü’s-Salih’in (1240-1249) orduyu güçlendirmek için çok sayıda Kıpçak köleyi satın almasından beri Mısır

²⁸³ Selçuklu ticaretinde en büyük gelir transit ticaretten elde ediliyordu. Bkz : Akdağ s: 346 .

²⁸⁴ Turan , *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar* , s: 183-184 .

²⁸⁵ Eflakî ; *Menâkıbü’l Arifin* ; II .cilt , s: 311 .

²⁸⁶ Speros Viryonis “Selçuklu Gulamları ve Osmanlı Devşirmeleri”, *Cogito* , Selçuklular , S: 29 , Yıl : 2001 , s :97.Viryonis makalesinde Selçuklu askerî ve idarî kadrolarında kölelik olgusu hakkında detaylı çözümlemelere yer vermiştir .

²⁸⁷ Turan ; “Selçuklular Zamanında Sivas Şehri” , s: 449-450 .

en önemli köle alıcılarından biri olmuştu²⁸⁸. Bu durum Memlûklular' da da devam etti²⁸⁹.

Altın Orda ticaretinde atın çok önemli bir yeri vardı.İbn Battûta 'nın verdiği bilgilere göre bu atlardan en iyileri elli veya altmış dirheme satın alınabilirdi. Bu atları bir çok ülkelere ihraç ederlerdi. Kervanlar altı bin ata varırlardı. Bunları tacir kumpanyaları gönderir ve her tacire yüz-iki yüz at düşerdi. Altın Orda tacirleri önemli yol giderleri ve yüksek gümrük vergilerine rağmen büyük kazançlar sağlıyordu çünkü bu atlarını yüz dinar gümüşten daha ucuza satmıyorlardı²⁹⁰. Altın Orda topraklarından getirilen atların Yabanlu vb. uluslararası Selçuklu fuar ve panayırlarında satıldığını biliyoruz ancak Türk atları da dünyaca ünlüydü bu nedenle Selçuklu ülkesinde kullanılan atlar daha çok kendi yetiştirdikleri olsa gerektir.

4.TÜRKİYE SELÇUKLU – ALTIN ORDA TİCARET YOLLARI VE KERVANSARAYLAR

Türkiye Selçuklu döneminde Anadolu'da çeşitli kervan yolları bulunuyordu. Türkiye Selçuklu döneminde ticaret yolları büyük oranda Roma döneminde yapılan ve Jüstinianus döneminde tamir edilen yolları izliyordu. Selçuklu döneminde Konya'nın başkent olması , Kayseri ve Sivas'ın önemli merkezler olarak ön

²⁸⁸ El Ömeri , Mesâlikü'l-ı-ıbsâr fî Memâlikü'l-ı-ımsâr'dan naklen Tiesenhausen ; , s:365-366 .

²⁸⁹ Memlûk sultanları köle ticaretine çok önem veriyorlardı.Memlûk ülkesine köle aktarımı XIV.yüzyılın ilk yarısında Cenevizliler'in eline geçmişti bkz:Bahaeddin Keleş , "Memlûkler'de Ticaret" , Türkler c: 5 , s: 436

²⁹⁰İbn Battuta Seyahatnâmesi (Tuhfetün-Nuzzar fî Garâibi'l – Emsar ve Acâib'l -Esfar) , çeviri , inceleme ve notlar : A.Sait Aykut , Yapı Kredi Yayınları , İst. 2004 , C:I , s: 469-470 .

plana çıkması ,Sinop , Antalya ve Alanya'nın alınması Selçuklu yol sistemine birtakım yenilikler getirdi²⁹¹.

Selçuklu Devleti'nin uluslararası ticaretten en çok kazandığı alan Doğu-Batı ve Kuzey-Güney arasındaki ticarî alışverişi sağlayan Anadolu kervan yollarıydı²⁹². Anadolu'da kuzey-güney transit ticaret yolu Antalya-Alanya-Ayas limanları vasıtasıyla Sivas'a ulaşıyor diğer bir yol ise Suriye-Irak karayolunu kullanarak Elbistan Kayseri yönünden Sivas'a ve oradan da Tokat üzerinden Sinop-Samsun limanları ile Karadeniz'e bağlanıyordu²⁹³. Ayrıca Ankara'dan Çankırı -Kastamonu -Taşköprü yoluyla Sinop'a ulaşan bir başka yol ise Karadeniz ile Orta ve Güney Anadolu arasındaki ikinci bağlantıyı sağlıyordu.

İbn Battûta deniz yoluyla Kırım'a gidebilmek için Sinop limanını kullanmış,buradan Kerç Boğazı'na yönelmiştir. Karadeniz'i Azak Denizi'ne bağlayan Kerç boğazının batı yakasında Kerç Limanı bulunur. Seyyahımız fırtınalı havalarda bu deniz yolunun problemli olduğunu anlatır²⁹⁴.

Türkiye Selçuklu sultanlarının ticaretin gelişmesine verdikleri önem Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde yaptırılan kervansaraylarda da açıkça görülmektedir²⁹⁵. Osman Turan Selçuklu sultanlarına ilk kervansarayın II.Kılıç

²⁹¹ Doğan Kuban , “ Kervansaraylar” Selçuklular Çağında Anadolu Sanatı , YKY. , İst.2002 , s: 229 .

²⁹² Turhan Atan ,Türk Gümrük Tarihi , TTK. , Ank . 1990 , s: 118 .

²⁹³ Akdağ ; Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi , s:30 ; Polat''Selçuklu Türkiyesi'nde Ticaret'' , s:381 ; Sezgin Güçlüay '' Anadolu Selçuklu Devleti'nin Ticaret Politikası '' Türkler , C: 7 , s: 370 .

²⁹⁴ İbn Battûta Seyahatnâmesi , C:I , s: 462 .

²⁹⁵ Selçuklu kervanlarından varlığı tespit edilebilenlerin sayısı 132'dir.Türkiye Selçukluları kervansaraylarından 31 tanesi Alâeddin Keykubâd ve II.Gıyâseddin Keyhüsrev dönemlerinde(1220-1246 yılları arasında) inşa edilmiştir. Mevcut bilgilerimize göre Türkiye Selçuklu döneminde ; Konya-Aksaray arasında 8 , Aksaray-Kayseri arasında 9 , Kayseri-Sivas

Arslan tarafından Aksaray yakınlarında inşâ ettirildiğini belirtir²⁹⁶. Burada Selçuklu kervansaraylarının tümü hakkında detaylı bilgi vermemize imkan yoktur. O nedenle en önemli olan Selçuklu kervansarayından bahsedeceğiz. Bunlar Konya –Aksaray arasında Alâeddin Keykubâd tarafından yatırılan Sultan Hanı , Kayseri-Sivas arasında Sultan Hanı , Sivas ile Tokat arasında Yeni Han , Tokat–Zile arasında Hatun Han , Konya-Kayseri yolu üzerinde Zazadin , Obruk ,Sadedin Köpek hanları,Malatya –Kayseri arasında Karatay Kervansarayı,Kayseri-Besni yolunda Kamedreddin,Aksaray-Kırşehir arasında Cacabey,Sivas-Malatya yolu üzerinde Tecer ve Erzincan-Erzurum arasındaki Tercan Mama Hatun han ve kervansaraylarıdır.

Türkiye Selçuklu sultanlarının kervansaray yapımına verdikleri önem devletin içinde bulunduğu siyasi kargaşadan fazla etkilenmemiştir. Selçuklu siyasetinde en bunalımlı devrelerden birisi olan II.Gıyâseddin Keyhüsrev zamanında bile ticarî ve ekonomik gereksinimler dikkate alınarak kervansaraylar inşâ edilmiştir. Selçuklu kervansaraylarının yapımı XIII.yüzyılın ikinci yarısına kadar sürdürülmüştür²⁹⁷.

Selçuklu kervansarayları ticarî siyaset açısından iki önemli amaç için inşa edilmişlerdi; zengin ticarî mal taşıyan kervanlara sınırlarda düşman saldırılarından

arasında 6 , Sivas-Erzincan arasında 3 , Erzincan-Erzurum arasında 2 , Kayseri-Malatya arasında 4 , Sivas -Tokat arasında 5 , Tokat-Amasya arasında 3 , Amasya-Samsun arasında 1 , Aksaray – Kırşehir arasında 1 , Kırşehir-Turhal arasında 5 , Kırşehir-Ankara arasında 1 , Konya-Akşehir arasında 7 , Akşehir-Afyon-Kütahya arasında 4 , Konya –Beyşehir arasında 4 , Konya-Eğridir arasında 6 , Eğridir-Antalya arasında 5 , Konya-Seydişehir-Antalya arasında 10 , Antalya -Alanya arasında 3 , Kayseri–Elbistan-Besni arasında 8 , Sivas-Malatya arasında 2 kervansaray bulunuyordu . Selçuklu kervansarayları hakkında bkz:Osman Turan’’Selçuklu Kervansarayları’’, **Belleten** , C:X, 1946 , S: 39, s:471 –497 .

²⁹⁶Turan ; “ Selçuklu Kervansarayları” , s:476 .

²⁹⁷Turan ; “ Selçuklu Kervansarayları” , s: 476 .

,eşkiya baskınlarından koruyacak güvenli konak yerleri sağlamak ilk hedefti. Kervansarayların yapımında ikinci amaç tacirlerin konakladıkları ve geceledikleri yerlerde her türlü ihtiyaçlarını karşılamaktı²⁹⁸. Kervansaray yapıları yolcuların tüm gereksinimlerini karşılayabilecek şekilde teşkilatlandırılmışlardı. Selçuklu kervansarayları başkent Konya çevresinde yoğunlaşmıştır. Selçuklu kervansaraylarının büyük bir bölümü vakıftı. Karatay Kervansayı' nın 1247 tarihli vakfiyesi bu yapıların işleyişi hakkında çok önemli bilgiler içerir. Karatay Han'ın vakfiyesinden anlaşıldığı kadarıyla kervansaraylarda her milletten insana (tacir olsun olmasın) üç gün boyunca ücretsiz barınak ve yiyecek sağlanırdı²⁹⁹. Bu yapılar kervan yolları üzerinde genellikle 35-40 km. aralıklarla inşa edilmiştir³⁰⁰.

Türkiye Selçukluları döneminde uluslararası ticaret yapan kervanların güvenliklerini sağlamak için ayrı bir teşkilat kurulmuştu. Bu teşkilatın başında kervansalar adı ile bilinen bir yönetici , rahdar veya kutuval olarak adlandırılan bir muhafız kıtası ve bedraqa adı ile bilinen bir görevli bulunuyordu³⁰¹. Bedraqa adlı görevlinin bu koruma görevinde oynadığı rol tam olarak bilinmemektedir ancak Osman Turan kılavuz olması gerektiğini düşünür³⁰². Kervanlar bu güvenlik teşkilatı nedeniyle koruma vergisi öderlerdi. Bu vergi bedraqa olarak adlandırılırdı.

²⁹⁸ Kervansarayların sığınak , zaviye , hapishane ve kale gibi çeşitli amaçlar için de kullanılmış oldukları bilinmektedir. Ancak asıl işlevleri kervan yolları üzerinde tacirlerin güvenliğini sağlayacak menzil barınağı olmaktır.Selçuklu kervansarayları gerçekleştirdikleri sosyal hizmetler bakımından da son derece önemli yapılardır.Biz burada bu yapılara ticarî işlevselliği cephesinden baktığımız için kervansarayların sosyal hizmetlerine yer veremiyoruz.Kervansarayların sosyal yapıdaki rolü için bkz: Hülya Yiğit ; "Sosyal Hizmetler Açısından Selçuklu Kervansarayları", *Türkler* , C:7 , s: 301-307 .

²⁹⁹ Karatay Han'ın vakfiyesi bu konuda ayrıntılı bilgiler içerir.Bu vakfiye için bkz: Osman Turan ; "Selçuklu Devri Vakfiyeleri III , Celâleddin Karatay, Vakıfları Ve Vakfiyeleri" , *Belleten* , S:47 , 1948 , s:117-173

³⁰⁰ Osman Turan ; " Selçuklu Kervansarayları" , s:471 .

³⁰¹ Turan , *Türk İslam Medeniyeti* , s:360 .

³⁰² Turan , *Selçuklular Zamanında Türkiye* , s:25 .

Bedraqa vergisine dair elimizde bulunan kayıtlar sınırlıdır. Ancak Ayas-Tebriz arasında elli dirhem alındığı bilinmektedir ki bu vergi ülkenin tamamında aynı oranda uygulanmış olmalıdır³⁰³.

Türkiye Selçukluları'nın Karadeniz'e yaptıkları seferlerde Anadolu ticaret yollarının güvence altına alınması en önemli amaçtır. Türkiye Selçuklu Devleti sadece coğrafi konumunun değil kervan yollarında güvenliğin sağlanmasının da etkisiyle uluslararası ticarete tercih sebebiydi. Karadeniz'e yapılan üç seferin sebeplerinden birisi de İç Anadolu-Karadeniz ticaret yollarının güvenliğinin bozulmasıydı. Gıyâseddin Keyhüsrev 1206'da Karadeniz'e gerçekleştirdiği seferde sahillere ulaşan kara transit yolunu açmayı amaçlamıştı³⁰⁴.

XIII.yüzyılda Sivas transit ticaret yollarının kavşağında bulunması nedeniyle İslam ülkelerinde aranan ticaret mallarından kürk,köle ve cariyelerin pazarlandığı önemli bir merkez durumundaydı. Bu malların kaynağı Karadeniz'in kuzeyi idi.Bu ticari mallar Trabzon ve Samsun limanlarına oradan da Sivas'a getiriliyordu³⁰⁵.

Haçlı Seferleri sırasında Akdeniz limanları Müslüman tacirlere kapatılınca Çukurova-Sivas-Tebriz ticaret yolu canlandı ve Karadeniz sahillерinde bulunan limanların ticarî önemi arttı. Ticaret yolları güney sahillерinden kuzeye kayınca Kırım bölgesi ve Rusya doğu ticareti için önem kazandı. Bu yeni ticarî

³⁰³Z.V.Togan ; “Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti”(1) , THİTM. S: I , 1931 , s:16 .

³⁰⁴ Refik Turan ; “Selçukluların Karadeniz Siyaseti” , On Dokuz Mayıs Üniversitesi , II.Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (Uluslararası I) , 1-3 Haziran 1988 , Samsun 1990 , s:182 .

³⁰⁵Abdulkadir Yuvalı ; “XIII.Yüzyılda Karadeniz Ticareti” , II.Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi ,(1-3 Haziran 1988) Bildirileri , Samsun , 1990 , s:238 .

güzergah köprü görevi gören Anadolu'nun jeopolitik önemini tekrar gündeme getirdi. Anadolu'ya Mısır ,Bağdat ,Şam ve Tebriz'de imâl edilen çeşitli kumaşlar ve kuzeyin kürk ve ketenleri geliyordu³⁰⁶.

XIII.yüzyıl başlarında Anadolu'da tacirlerin güzergahı güneyde El Cezire-Suriye ve Mısır'dan kuzeye giden kervanlar Malatya-Sivas-Tokat-Amasya-Samsun-Sinop-Suğdak yolunu izlerdi. Trabzon-Samsun-Sinop-Amasra limanları ile Kefe arasında da çok yoğun bir ticarî deniz taşımacılığı gerçekleştiriliyordu. XIII.yüzyılda Bulgar alanı ile Orta Asya,Kafkasya,İran ve Uzakdoğu arasında Volga ticaret yolu vasıtasıyla sürdürülen önemli bir ticaret ağı vardı ayrıca burada Kırım'a giden bozkır yolunda da geniş bir alım-satım faaliyeti mevcuttu³⁰⁷. Kırım bir yandan Trabzon diğer taraftan da İstanbul ile yaptığı ticarî faaliyetlerle dikkat çekiyordu. 1261'de İlhanlı Devleti Altın Orda Devleti ile yaptığı mücadeleyi kazanınca hakimiyet alanını Güney Rusya'nın batısına kadar genişletti. Onun bu başarısı Karadeniz üzerinden Trabzon İmparatorluğu'na , İlhanlı İmparatorluğundan Mısır'a Altın Orda ve Çağatay Hanlığı bölgelerinden Hindistan içlerine kadar giden yeni bir ticaret yolu açılmasını sağladı. Bu yeni ticaret yolu XIV.yüzyıl sonlarına kadar önemini korudu³⁰⁸. Doğunun en uzak coğrafyalarından Altın Orda sahillerine kadar gelen baharat artık Volga ve Don yatakları boyunca inmeyecek tam tersi Anadolu'dan kuzeye doğru çıkacaktı. Bu dönemde Anadolu'nun Suriye ve Musul'un Müslüman halkı ile Altın Orda Kıpçakları arasında yoğun bir mübadele faaliyeti vardı. Sivas' da toplanan kervanlar

³⁰⁶Turan ; *Türk İslam Medeniyeti* , s: 365 .

³⁰⁷Safran,*Yaşadıkları Sahalarda Yazılan Lûgâtlara Göre Kuman / Kıpçaklar'da Siyasî, İktisadî, Sosyal ve Kültürel Yaşayış* , s:150-151 .

³⁰⁸Gabashvili Manana ; *İlhanlı Devleti'nin Uluslararası Ticaret Politikası ve Halefi Olan Türk Olan Devletler* , çev : Mahmut Yavaş , *Türkler*, C: 8 , s : 387 .

buradan Trabzon'a çıkıyor ardından Karadeniz yoluyla Deşt-i Kıpçak'a ulaşıyordu³⁰⁹.

Kırım ve Kıpçak tacirleri de Karadeniz'den Anadolu'ya doğunun vazgeçilemez malları olan kürk ve köleyi taşıyorlardı. Kuzeyin kürkleri ve başka ticaret malları Anadolu'ya Kefe ve Tana yoluyla gelirdi. İbn el Esir Deşt-i Kıpçak ile ticarî ilişkilerin Tatarlar'ın buraya saldırıları üzerine kesildiğini ,Kıpçaklar'dan Burtas kürkleri , sincap ve kunduz derileri ve daha önce oradan getirilmekte olan diğer eşyaların gönderilemediğini ancak Tatarlar burayı terk edip kendi yerlerine döndükten sonra yolun açıldığını ve önceden olduğu gibi ticaret mallarının Selçuklu ülkesine gelmeye başladığını kaydetmiştir³¹⁰. Bu ticaret Altın Orda Devleti kurulduktan sonra da devam etti.

Yakın Doğu'da Altın Orda Devletinin siyasi ve dini sebeplerle olduğu kadar sosyo-ekonomik açıdan da Memlûklar ile ilişkileri İstanbul boğazı ve Anadolu yolunun kendilerine açık olmasını gerektiriyordu. Çünkü Altın Orda'nın köle ve kürk ticaretinde İslam dünyasının da baharat , ipekli kumaşlar vb . açısından bir üstünlüğü vardı. Tüm ticari mallar Kırım sahillerinde satın alınıp Sinop ve Samsun limanlarına çıkarılıyor oradan da Anadolu'da Sivas,Suriye'de Halep'te satılıyordu. Kayseri ve Suriye arasında bulunan ve Selçuklular'ın önemli bir dış ticaret pazarı olan Yabanlu Pazarı her yıl milletler arası tüccarların toplandığı bir panayır olup mallar burada el değiştiriyordu. İlhanlılar Anadolu'da tam bir Moğol hakimiyeti kumayı başarınca Altın Orda - Memlûk ilişkilerini de

³⁰⁹Yuvalı ; "XIII.Yüzyılda Karadeniz Ticareti" , s:238 .

³¹⁰İbnü'l Esîr ; el-Kâmil , s:55 , ayrıca bkz:Yakubovskiy ; "İbn Bibi'nin XIII.Asır Başında Anadolu Türkleri' nin Suğdak , Polovest (Kıpçak) ve Ruslar'a Karşı Yaptıkları Seferin Hikâyesi

bozmak ve özellikle askeri gücün kaynağını oluşturan köle ticaretini sekteye uğratmak için Anadolu yollarını kontrol altına aldı³¹¹.

İki ülke arasındaki ticarete Latinler' in rakip olarak ortaya çıkması ile XIII.yüzyılın ikinci yarısında Karadeniz ticareti uluslararası nitelik kazanmış , bu yönde sürdürülen ticaret Akdeniz ticaretinin önemini geride bırakmıştır. Altın Orda Memlûk ve Venedik ittifakına karşı İlhanlı Bizans ve Ceneviz bloğu oluşturulmuş ve bu ticari çıkar mücadelesinde Karadeniz limanları vazgeçilemez olmuştur. Bu bloklar arasında ekonomik işbirliği temelde istikrarlı bir seyir izlenmişse de 1263 yılında Bizans ve Memlûk arasında karşılıklı ticari menfaatlere dayanan bir anlaşma yapılması ile Bizans artık boğazları koz olarak kullanmaktan vazgeçiyordu. Bu tarihten sonra büyük tonajlı Memlûk gemileri boğazlardan serbestçe geçebilme hakkını elde ediyordu. Bu anlaşma sonrasında Altın Orda ve Memlûk devletleri arasında yapılan ticaretin güzergahı kısa bir süre için değişti artık Samsun ve Sinop limanları vasıtasıyla Anadolu üzerinden yapılan kuzey-güney ticaret yolu eski önemini kaybediyordu ama Bizans üzerindeki İlhanlı baskısı bu anlaşmanın uzun soluklu olmasına izin vermedi ve Anadolu eski ticarî ayrıcalığına tekrar kavuştu.

Haçlı Seferleri sonucu Papalık Memlûk Devleti tacirlerine Akdeniz'de ambargo uygulamaya başladı³¹². Bu nedenle Anadolu'nun ticarî önemi belirginleşti. Anadolu'nun kuzey-güney ve doğu-batı transit ticareti önem kazandı. Bu

(Kıpçak Sahrasında Cereyan Eden Ticarî Hayattan Bazı Safhalar)", çev : İsmail Kaynak , **DTCF.Dergisi** , C.XII , S: 1, 2 Mart-Haziran 1954, s: 218.

³¹¹İlhanlı Devleti'nin Ticaret Politikası için bkz:Manana Gabashvili "İlhanlı Devleti'nin Uluslararası Ticaret Politikası ve Halefi Olan Türk Olan Devletler" , s:386-395 .

³¹²Yuvalı ; "XIII.Yüzyılda Karadeniz Ticareti" , s: 238 / Papalık Memlûk Devleti'ne satılan ve onların savaş gücünü oluşturan tüm ticarî malların satışını yasaklamıştı.Memlûklar bu durumda

Anadolu'nun Karadeniz ticaretine paralel olarak milletlerarası transit ticarete açılması anlamına geliyordu. Selçuklu Devleti Karadeniz limanlarında fazla söz sahibi olmadığı için Karadeniz limanlarının önem kazanması Selçuklu ticaretini dolaylı olarak etkilemiş Selçuklular daha çok kara yoluyla yapılan transit ticaretten gelir elde etmişlerdi

5.TÜRKİYE SELÇUKLU VE ALTIN ORDA TİCARETİNİN MERKEZLERİ

Türkiye Selçuklu ve Altın Orda ticarî faaliyetleri için ilk akla gelecek merkezler Karadeniz limanlarıdır. Karadeniz Mısır ile Suriye ya da Anadolu üzerinden doğuya uzanan ilk iki yolun dışında Avrupa ve Asya arasında yürütülen ticarete üçüncü önemli yolu oluştuyordu. Haçlı seferleri nedeniyle Suriye yolu Avrupalılar' a kapanmış olduğu için Karadeniz ticaretinin önemi artmıştı.Ancak Trabzon Rumlar' ı ve daha sonra Latin devletlerinden Ceneviz ve Venedik ,Karadeniz limanlarını kontrol altına aldıkları için Türkiye Selçuklu-Altın Orda ticaretinde Karadeniz limanlarının hedeflendiği kadar rahat kullanılamadığı görülür. Türkiye Selçuklu ve Altın Orda devletleri Karadeniz limanlarında özellikle 1261 yılından sonra güçlü rakiplerle karşı karşıya geldiler. Latin devletlerinin yükselişi her iki devleti de ilgilendiriyordu. Çünkü Cenevizliler Karadeniz'de iki yönlü hakimiyet kurmayı hedeflemişlerdi. Karadeniz'in güneyinde Anadolu sahillerine kuzeyde ise özellikle Kırım'a hakim olmaya çalıştılar³¹³.

ihtiyaçları olan köle ve kereste gibi ihtiyaçlarını Türkiye Selçuklularından sağlamaya çalıştılar. Bahaeddin Keleş, 'Memlükler'de Ticaret', *Türkler* C: 5 , s: 433 .

³¹³Konstantinopolisli Venedikliler Kırım ile Nikea arasındaki politik kopmanın hemen ardından Kırım ile ticarî bağlar kurmaya başladılar (Claude Cahen ; " 13.yüzyıl Başında Anadolu'da Ticaret", s: 138.) Ancak 1261 yılında Kemalpaşa Anlaşması ile Bizans İmparatorundan Karadeniz'in kendilerine açılacağı sözünü alan Ceneviz kısa süre içinde Karadeniz ticaretinde önemli bir üstünlük sağladı (Heyd ; *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi* , s: 482) .Latin devletlerinden Venedik ve Ceneviz Anadolu'da Selçuklu sultanlarından da aldıkları

Karadeniz'in milletlerarası ticarete açılmasında Memlûk-Altın Orda ve Venedik devletleri arasında kurulan ekonomik işbirliğinin de etkisi olmuştur. Memlûk Devleti ordusunun temeli Karadeniz'in kuzeyinden getirilen kölelerden oluşan ücretli askerlere dayanıyordu. Venedik köle ticaretinde taşımacılık görevini ve simsarlığını üstleniyordu. Memlûk ve Altın Orda yakınlaşması ise din birliği ile de pekiştirilen ve bu nedenle uzun vadede devam eden ticari bağlantılara işaret ediyordu. XIII.yüzyılda Yakındoğu'da yaşanan bloklaşmanın sadece siyasi bakımdan değil ticari ilişkiler açısından da çok önemli olduğu görülür.

Karadeniz ticaretinde Selçuklular için önem taşıyan iki liman şehri Samsun³¹⁴ ve Sinop'tu . Samsun'un liman kısmı Selçuklular' a ait kalmakla birlikte tacirler bu limandan gerektiği gibi yararlanamadılar. Selçuklu döneminde Sinop Karadeniz ticaretine açık olan tek güvenilir limandı. Hem İstanbul ile Trabzon arasındaki transit ticaret için önemli bir merkez hem de Anadolu ile Kırım arasında güvenceli bir liman olan Amasra XIII.yüzyıl sonlarına doğru Ceneviz toprağı sayılmaya başladı³¹⁵. Gümüş ve şap gibi Trabzon'dan elde edilen ürünlerden başka ipek ve baharat gibi Asya ürünleri de Trabzon üzerinden yada

geniş ticarî haklar sayesinde Selçuklu ticaretine yön verir hale gelmişlerdi. Selçuklu sultanlarının amacı ülkelerinde ticaretin gelişmesini sağlamaktı ve devletin güçlü bir ekonomiye sahip olduğu yıllarda bu amaç gerçekleşmişti ancak devletin çöküşe gittiği yıllarda Ceneviz ve Venedik tacirlerinin Selçuklu ekonomisinin temelini oluşturan ticaret için Moğollar kadar tehlikeli bir unsur oldukları anlaşılmaktadır. Türkiye Selçuklu , Beylikler ve Osmanlı Devleti tarafından batılı devletlere verilen ticarî ayrıcalıklar hakkında bilgi için bkz: Delilbaşı Melek ; "Anadolu Selçukluları Ve Beylikler Döneminde Batı İle Ticarî İlişkilere Genel Bir Bakış", **Tarihte Türk Devletleri II** , A.Ü.Basımevi , Ank.1987, s:431-489 .

³¹⁴Samsun Karadeniz sahillerinde Cenevizliler' in koloni kurarak yerleştikleri limanlardan birisi oldu. Cenevizliler XIV.yüzyıl ortalarında Samsun'un bir kısmını tamamıyla yönetimleri altına aldılar ve şehrin etrafını surlarla çevirdiler. Ceneviz vesikaları bu Latin Devleti'nin XIII.yüzyıl sonlarında Karadeniz'in doğusunda küçük ama önemli bir liman olan Fatsa'ya da yerleşip ticaret yapmaya başladıklarını gösterir.

³¹⁵Cenevizliler Karadeniz'e açıldıkları zaman ilk olarak Amasra'ya yöneldiler. Amasra'nın bir Ceneviz kolonisi haline gelişi 1363 yılında gerçekleşse de Cenevizliler' in buradaki ticarî faaliyetleri 1261 yılında başladı.

Trabzon pazarlarından sağlanıyordu³¹⁶ ve Karadeniz ticareti için Trabzon'un önemi çok büyüktü ancak Selçuklular bu şehre hiçbir zaman tam anlamıyla hakim olamadılar. Trabzon Rumlar'ın elinde bulunuyordu³¹⁷. Karadeniz'in Selçuklu cephesindeki en önemli limanlardan biri olan Sinop da 1259 yılında Trabzon Rumları'nın eline geçti. Selçuklular'ın burayı geri alışı 1266 yılına denk gelir ancak Sinop fatihi Pervâne burayı kendisine bağlı bir mülk edinmiş; oğlu tarafından da Sinop'ta 1277 yılında Selçuklular'dan bağımsız bir beylik kurulmuştur.

Sivas Selçuklu ihracatında ilk sırada yer alan şehirdi. Kıpçak köle ve cariyeleri de İslam ülkelerine Anadolu yoluyla sevk edilmişlerdir. Bu canlı ticaret malı Trabzon ve Sinop limanlarından Selçuklu ülkesine giriyordu. Bu nedenle Sivas Trabzon Rumları ile Selçuklu çıkarlarının çatıştığı yöreydi³¹⁸. Anadolu'da Sivas şehri kölelerin önemli değişim merkezlerinden biri olmuştu. XIII. yüzyıl boyunca ve kuzey-güney ticareti çerçevesinde bazı Rus tacirlerinin Selçuklu şehirlerine gelip gittikleri Türk tacirlerin de Karadeniz'in kuzeyi ile ilişkilerini sürdürdükleri bilinmektedir³¹⁹. Daha XII.y.y.'da Rus tüccarların Anadolu'ya geldiklerini görürüz. XIII. yüzyılın ilk çeyreğinden önce çeşitli milletten tacirlerin buluşma yeri olan Sivas'a Kıpçak ve Ruslarında geldikleri hakkında kayıtlar vardır³²⁰. Halep' den Elbistan ve Kayseri yoluyla Sivas'a gelen ticaret kervanları oradan Sinop ve Samsun limanlarından gemilerle Kırım'a giden Müslüman tacirler Altın Orda topraklarına İslam sanayisinin ürünlerini götürüyorlardı. XIII.yüzyılda Sivas çok çeşitli milletlere mensup tacirlerin yerleştikleri ve dünyanın çeşitli bölgelerine

³¹⁶Turan ; Türkiye – İtalya İlişkileri , s:84 .

³¹⁷Trabzon'da 1261 yılına kadar Rumlar mutlak hakimken bu tarihten sonra Cenevizliler' in artık Trabzon ticareti için de önemli ayrıcalıklar kazanmış oldukları anlaşılmaktadır.1319 yılında Trabzon'da Venedik kolonisi de kuruldu.

³¹⁸Cahen ; Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler , s:168 .

³¹⁹Cahen ; Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler , s:168 .

³²⁰İbnü'l-Esîr , El Kâmil , W.De Tiesenhausen , s: 55 .

kervanlar düzenledikleri bir merkez haline gelmişti. Cenevizliler başta olmak üzere çeşitli ülke tacirleri koloniler kurmuş;burada konsolosluklar açmış ve hanlar yaptırmışlardı³²¹. Kuzeyde Karadeniz’de yapılan ticaret dolayısıyla Volga bölgesinden gelen Türk Bulgarlar da Sivas’ da yerleşmişlerdi. Sivas’ da tacir ve zanaatkârlar kendilerine özgü çarşılarda çalışıyorlardı.Sivas’ da bakkallar, kasaplar, aktarlar, aşçılar, demirciler, iplikçiler, bezzâzlar, terziler, üsküfçüler adıyla bilinen çarşılar vardı.Sarrafa, kuyumcu ve kürkçü gibi değerli eşya satan tacirler büyük hanlarda ticaret yaparlardı. Sivas’ta sahtiyan hanı , pamuk hanı , şekerciler hanı , bezzâzlar adıyla tanınan hanlar vardı³²². Uluslararası bir ticaret şehri halini alan Sivas iç ticaret için de çok önemliydi. Sivas , Türkiye Selçuklu ihraç mallarının da en büyük pazarıydı. Sivas’ da her türlü ticaret ve zanaat erbabı kendi işlerine yönelik çarşılar kurmuş;hanlar inşa ettirmişti.Altın Orda topraklarından gelen Kıpçak , Rus ve Çerkez asıllı köleler Sivas’ da toplanıyor ve buradan İslam ülkelerine özellikle de Memlûk Devleti’ne gönderiliyordu. Sivas köle ticaretinin en büyük merkezlerindendi³²³.

Türkiye Selçuklu döneminde Konya’nın da Sivas gibi ekonomik önemi büyük şehirlerden olduğu anlaşılmaktadır. Konya’da da canlı bir ekonomik hayat ve bunun sonucunda da çeşitli tacir grupları ve onlara ait hanlar vardı. Konya’da ticaret Sivas’dan farklı olarak esas itibariyle Müslüman tacirlerin elindeydi. Konya’da ticarete ait kayıtlardan hiçbirinde Rum ve Ermeni isimlerine rastlanmamıştır³²⁴.

³²¹Turan, *Selçuklular ve İslam Medeniyeti*, s:120 ; Osman Turan “Selçuklular Zamanında Sivas Şehri”, *DTCF.Dergisi*, S:IV , Ankara 1951 , s:450 .

³²²Turan ; a.g.m. , s:451 .

³²³Turan ; a.g.m., s: 449 .

³²⁴Özlem Beştav ; *XII. Ve XIII.Yüzyıllarda Anadolu Selçuklu Devleti’nde Ticaret Hayatı* , Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı , Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi , Konya 1995 , s:17 .

Selçuklu Devleti'nin ekonomik yönden sıkı bağlantılarda bulunduğu Kırım Yarımadası'na hakim olma girişimleri bilinmektedir. Kırım Karadeniz'in kuzeyinden Anadolu'ya, İstanbul'a , Suriye ve Mısır'a giden yolların transit merkezi idi. Kırım'ın ticaret ve transit limanları doğu ve batı ülkeleri arasında bağlantı sağlıyordu. Kırım limanları doğunun ipeğini alıyor , Bizans'a buğday , Memlûk Devleti'ne köle , kürk , deri , balık , balmumu ve tuz sevkiyatı yapıyordu³²⁵.

Tüm Kırım Yarımadası Altın Orda'nın XIII.-XIV.Yüzyıllardaki ekonomisinde önemli bir yere sahipti. Kervan yolları burada bitmekte ve Yakın Doğu, Mısır ve Batı Avrupa ülkelerine giden deniz yolları buradan başlamakta idi. Ortaçağlarda Kırım'ın Uzak Doğu ile de ticarî ilişkileri çok gelişmişti. Oradan değerli kaplar , ipek ve parlak kumaşlar , metalik ürün ve süs eşyaları , kıymetli taşlar ve çeşitli baharat gelmekteydi. Kuzeyde Rusya ve Ural boylarından Kırım'a getirilen mallar arasında kürk , Bulgar derileri , bakır , mum , keten kumaşlar yaygındı³²⁶.

Kırım'ın ticarî özellikleri 1261 sonrasında Cenevizliler' in de dikkatini çekti ve Altın Orda hanı Mengü Timur döneminde (1266-1280) Cenevizliler Kefe'de de bir koloni kurmayı başardılar. Kefe Karadeniz'in kuzeyindeki Ceneviz kolonilerinin merkezi oldu³²⁷. XIII.yüzyıl sonlarında Ceneviz vesikaları Kefe'de pek çok Anadolu tacirin varlığından bahsetmektedir³²⁸. Kefe limanına her çeşit

³²⁵Bratianu G.I. , *Recherches sur Le Commerce Génois Dans La Mer Noire Au XIII é Siècle* , Paris 1929 ; s: 248 ; Heyd ; *Histoire Du Commerce Du Levant Au Moyen -Âge* , II.cilt , s: 175 .

³²⁶Egerov V.L. ; *İstoriçeskaya Geografiya Zolotoy Ordı (XIII-XIV.Yüzyıllarda Altın Orda'nın Tarihsel Coğrafyası)* , Moskova 1985 , s: 90 .

³²⁷Heyd ; *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi* , s:512 .

³²⁸Bratianu , *Recherches sur Le Commerce Génois* , s: 205 .

kumaş , halı , altın , ipekli ve pamuklu kumaş ve su testileri gelirdi³²⁹. Ancak Cenevizliler 1266'da Altın Orda hanından Kefe'de ticaret yapmak için yerleşme , koloni kurma izni aldılar³³⁰.Artık Kefe'de de ticarî hakimiyet Cenevizliler' e geçiyordu . Kefe XIII.yüzyılın ikinci yarısında buradaki Cenevizliler' in ticarî faaliyetleri kendi kontrolleri altına almasından sonra da gelişmeye devam etti ve 1266 yılında Avrupa şehirlerinin Karadeniz'deki ticarî merkezleri haline geldi.Kefe Karadeniz'in kuzeyindeki ithal ve ihraç malları için antrepo görevi görüyor ve birçok ticaret merkezine transit yollarla bağlı bulunuyordu.Kefe'de han adına Müslüman tacirlerin işlerine bakan tudun adlı bir görevli ve bir Müslüman gümrükçü bulunuyordu³³¹.

Kefe'den sonra Kırım Yarımadası'nın en önemli ticaret merkezi Solhad'dır. Altın Orda'da ticaretin gelişmesi için belli başlı mallar depolanıyordu.Solhad'ta XIV.yüzyılda böyle bir depo mevcuttu.XIII.yüzyıl sonlarında Ceneviz tacirleri Solhad sınırlarında da varlık göstermeye başladılar. Heyd Cenevizliler'in Solhad'a 1274 yılında yerleştiğini belirtir³³².Kefe'de ve diğer ticaret merkezlerinde idare Cenevizliler'in eline geçmiş görünse de bu şehirler resmen hanın ülkesine bağlıydı³³³.

Deşt-i Kıpçak'da XIII. yüzyılda ticarî önemi olan şehirlerden birisi de Suğdak'tır³³⁴.Suğdak Eski Kırım'ın en önemli liman şehirlerindendir.Anadolu ,

³²⁹ Nadir Devlet ; "Altın Ordu" , s: 168 .

³³⁰Heyd ; *Histoire Du Commerce Du Levant Au Moyen -Âge* , s : 163 .

³³¹ Bala Mirza ; "Kırım" , İA.C:VI , s: 745 .

³³²Heyd ; *Histoire Du Commerce Du Levant Au Moyen -Âge* , s:163 .

³³³ Bala ; "Kırım" , s: 745 .

³³⁴ Suğdak kaynaklarda çeşitli adlarla anılmıştır.Rumlar buraya Sougdaia derken Batılilar Sodaia , Soldachia yada Soldaya şeklinde anmışlardır.İdrisî ise Scholtadia yada Soltadia biçiminde yazmışlardır.Doğu coğrafyacıları ise buraya soudak=Soudagh şeklinde adlandırmışlardır.

Suriye ve Mezopotamya arasında önemli bir ticarî mübadele vardı³³⁵. Suğdak' ta yürütülen ticarî faaliyetler için İbn el Esir'in şu kaydı önemlidir: Sudak ticaret şehridir. Burada tacirlerin getirdikleri kumaşlar bulunur , bu kumaşlar onlardan satın alınır. Onlara da cariyeler , köleler , Burtas , kunduz ve sincap derileri ve memleketlerinde bulunan sair şeyler satarlar³³⁶. Sinop'tan gemiye binen Türk tacirleri Suğdak'a geliyor pamuklu ve ipekli kumaşlar , baharat götürüp kuzeyden kürk , köle ve cariyeye alıyorlardı. Gemilerin demirlemesine elverişli bir limana sahip olan Suğdak kuzeyin deri ve kürklerinin , Astragan yoluyla Asya içlerinden getirilen pamuklu ve ipekli kumaşların , baharat ve Selçuklu Türkiye'sinde yetiştirilen Ankara keçisinin yünü tiftiğin pazarlandığı önemli bir ticaret şehriydi³³⁷. 1223'de Moğol orduları Suğdak'ı ele geçirince şehir halkının çoğu ve özellikle de tacirler mallarını ve servetlerini gemilere yükleyip Anadolu sahillerine çıkmış ve Selçuklu devleti'ne sığınmışlardı. 1227 yılında Selçuklular' ın Suğdak Seferi gerçekleştirildi ve 1239'a kadar Suğdak Selçuklu hakimiyetinde kaldı. Rubruck Türkiye ve Suğdak arasında önemli ticarî faaliyetler olduğuna işaret etmektedir³³⁸. XIII. Yüzyıl sonlarında Suğdak Venedik tacirlerinin elindeydi Suğdak' ın önemi Venedik ticaret anlaşmalarından da izlenebilir. 1322 yılında Özbek Han Suğdak'ı tekrar Altın Orda Devleti'ne bağladı. İbn Battuta Suğdak'ı Kırım'ın en büyük ve en güzel şehirlerinden birisi olarak tanımlamıştır³³⁹.

6. PAZARLAR:

Uluslararası ticaret ve mübadelede etkin rol oynaması sonucu Türkiye Selçukluları döneminde Anadolu'da büyük pazarlar kurulmuş ve bu pazarlarda

³³⁵Yakobson A.L. Srednevekoviy Kırım (Ortaçağlarda Kırım), Moskova , 1964 , s:79 .

³³⁶İbn el-Esir , El Kâmil ' den naklen W.De Tiesenhansen , s: 55 .

³³⁷Turan ; Türkiye-İtalya İlişkileri , s:143 .

³³⁸Rubruck , The Journey of the William of Rubruck , s: 44 .

³³⁹İbn Battûta Seyahatnâmesi , C:I , s: 498 .

çeşitli ülkelerden gelen tacirler alış-veriş yapma imkânı bulmuştur. Kervanların geçtiği kasabalar ve konakladıkları kervansarayların civarı büyük ticaret merkezleri haline gelmiştir. XIII. yüzyılda Suriye , Irak , Batı Anadolu ve Ermenistan'dan Kayseri ve Sivas yönünde ilerleyen Karatay Kervansarayı'nın civarı ticarî merkezleşmeye önemli bir örnektir. Tokat ve Zile arasında Sivas'tan Karadeniz limanlarına giden büyük yol üzerinde bulunan Pazar Hanı ve Azine Pazar Hanı gibi han isimleri bu yapılar etrafında birtakım pazarların (panayır) ve bazı kasabaların meydana geldiğini kanıtlar³⁴⁰ .

Selçuklu Devleti bu pazarlar için koruma tedbirleri alır ve bu hizmet karşılığında tacirlerden "Pazar vergisi" talep ederdi. Tacirlerden alınan vergiler emirler ve yasaklarla birlikte bu pazarların etrafındaki cami duvarlarında ilân edilirdi.

Türkiye Selçuklu Devleti'nin en önemli şehirlerinden Sivas'da on altı , Kırşehir'de on dokuz çarşı ve pazar bulunmaktaydı³⁴¹ . Ticari faaliyetler sadece şehir merkezlerinde yoğunlaşmamıştı şehir dışında belli yerlerde de fuar niteliğinde milletlerarası büyük pazarlar kuruluyordu. Bu pazarlar dış ticaret için de çok önemli durak yerleriydi. Anadolu'da köle ticaretinin en önemli pazarlarından biri Sivas , ikincisi de Yabanlu Pazarı'ydı.

Yabanlu Pazarı Halep-Kayseri ticaret yolu üzerinde bulunuyordu. Zekerîya el Kazvinî Yabanlu Pazarı hakkında önemli bilgiler vermiştir³⁴² . Kazvinî'ye göre

³⁴⁰ Turan ; " Selçuklu Kervansarayları " , s: 488 .

³⁴¹ Salim Koca "Türkiye Selçuklu Sultanlarının İzledikleri Ekonomik Politikalar" , *Türkler* , C:7, s:29 .

³⁴² Yabanlu Pazarı hakkında daha detaylı bilgi için bkz: Faruk Sümer , "Yabanlu Pazarı Selçuklular Devrinde Milletler Arası Büyük Bir Fuar" , *TDAD* . , S.36 , Ankara 1985 s:1-24 .

Anadolu'da her yıl bahar mevsiminin başlarında kurulan Yabanlu Pazarı kırk gün sürmekteydi. Buraya uzak yerlerden doğu, batı, kuzey ve güneyden tacirler gelirdi. Yabanlu Pazarı'na gelmek isteyen kuzeyli tacirler Kırım sahillerindeki Suğdak ve diğer limanlardan Sinop'a oradan da kervansaraylarda konaklayarak Sivas yoluyla Yabanlu'ya ulaşmaktaydılar³⁴³. Tacirlerin büyük ilgi gösterdiği bu pazarda Türk ve Rum köleleri ve cariyeler, güzel atlar, atlas ve sakallat³⁴⁴ kumaşlarından yapılmış elbiseler, kunduz, samur ve burtas kürkleri satılıp alınırdı. Satılan mal asla geri alınmazdı. Milletlerarası bir fuar niteliğindeki bu pazarda her ülkeden getirilen malları bulmak mümkündü. Kazvinî ayrıca bu pazarda Anadolu'daki Türkler tarafından yetiştirilen atların çok ünlü olduğunu belirtmiştir. Sivas'da Yabanlu Pazarı'nda satılan Kıpçak asıllı köleler Bağdat halifeliğinin ve diğer İslam ülkelerinin yanı sıra Eyyûbîler tarafından da satın alınıyor ve Eyyûbî hassa askerleri bu kölelerden oluşuyordu. Yabanlu Pazarı hakkında bir tetkik hazırlamış olan Faruk Sümer bu pazarın mayıs yada en geç Haziran ayı içinde kurulduğunu ileri sürmüştür³⁴⁵. Yabanlu Pazarı Aksarayî'nin eserinde Anadolu'daki Moğol genel valilerinin yaylağı olarak geçmektedir³⁴⁶. Yabanlu Pazarının XIII.sonları veya XIV.yüzyılın ilk çeyreği içinde sona ermiş olduğu kabul edilir. Yabanlu Pazarı 1277'de Moğol genel valilerinin yaylağı haline geldi ve kısa süre sonrada önemini yitirdi. Buralardan satın alınıp Mısır'a gönderilen köleler arasında sonradan Memlûk Devleti'nin sultanı olacak Baybars

³⁴³Sümer; "Yabanlu Pazarı", s: 23 .

³⁴⁴Bir tür ipekli kumaştır, saklâtûn, saklâtin veya sakarlat adlarıyla da bilinmektedir. Bkz:Sümer, "Yabanlu Pazarı", s: 17 .

³⁴⁵Sümer, "Yabanlu Pazarı", s: 19 .

³⁴⁶Aksarayî, *Müsameretü'l Ahbar*, s:232 .

da yer alıyordu. Yine Memlûk hakimi Sultan Kalavun da Kıpçak asıllı bir köleydi.

Mardin'in güneyinde Koçhisar (Dunaysır,Kızıltepe) da uluslararası ticarete kullanılan önemli pazarlardandı. Burada Artuklular zamanında han ,çarşı ve fonduklar inşa edilmiş ve şehir ticarî yönden gelişme imkanı bulmuştu. Kırşehir-Kayseri arasında kurulan Ziyaret Pazarı , Amasya -Tokat arasında Ezine Pazarı , Germiyan 'da Alâmüddin Pazarı Anadolu'da kurulan fuar niteliğindeki büyük pazarlardı³⁴⁷.

Altın Orda topraklarında Yabanlu Pazarı gibi uluslararası bir Pazar da Saray Berke şehrinde kuruluyordu. Geniş bir üne sahip bu pazara doğu ve batı ülkelerinden bütün tacirler kervanlarla gelirdi. Büyük miktarda hububat , et ve süt ürünleri,deri,kumaş,medenî eşya ,toprak kaplar vs. bu pazarda alınıp satılıyordu.El-Ömerî ve İbn Battûta Saray şehrinde çeşitli ülkelerden gelen birçok tacirin bulunduğunu kaydetmişlerdir.

1243 yılında Altın Orda Devleti'ne tâbi olan ve bu nedenle siyasi ve sosyal alanlarda tam bir buhran yaşayan Selçuklu Devleti'nde ticarî hayat canlılığını kaybetmemiştir.Bu dönemde Selçuklu ekonomisinin temel problemi tüm canlılığı ile devam eden ticarî faaliyetlerin kazancının Selçuklu hazinesine değil Latin Devletleri ve İlhanlılar'a aktarılıyor olmasıdır.Selçuklu Türkiye'sinde ekonomik çöküşün 1277 yılında başlamış ve 1280 yılından sonra hızlanmış olduğu kabul edilir³⁴⁸.

³⁴⁷ M.Said Polat''Selçuklu Türkiye'sinde Ticaret'' , *Türkler* C:7, s:382 ; Mustafa Saatçi ''Selçuklu İktisadının Temelleri'' , *Selçuklular Devrinde Kültür ve Medeniyet* 14 Mart 1991 Kayseri Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayını , Kayseri 1991 s: 232.

³⁴⁸ Akdağ ; *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi* , s:362 .

B) ALTIN ORDA'YA TÂBİYET DÖNEMİNDE TÜRKİYE SELÇUKLU PARA EKONOMİSİ

Mevcut bilgilere göre Türkiye Selçukluları Altın Orda İlhanlık devresinde Moğollar adına sikke kestirmemiştir³⁴⁹. Selçuklu dinarlarının alışılan vezni 1252 yılına kadar çok az artış göstermiş ve istikrârını korumuştur. Ancak IV. Rükneddin Kılıç Arslan idaresinde bulunan Sivas darphanesinde 1252-1256 yılları arasında düşük vezinli gümüş sikkeler kesilmeye başlanmıştır. Bu durum artık ülkede malî sıkıntının başlamış olduğunu gösterir. Selçuklu ekonomisi bakımından bir zaaf olan bu durum 1257 yılında tüm ülkede nüfuzunu sağlamayı başaran II. İzzeddin Keykâvus tarafından düzeltilmiş ve dirhem tekrar eski veznine çıkarılmıştır³⁵⁰.

C) VERGİLER:

Türkiye Selçuklu Devleti'nde boğazlardan geçen gemilerden alınan geçit vergisi ve ülkeye deniz yolu ile gelen mallardan alınan liman vergilerinin varlığını biliyoruz³⁵¹ bu vergiler muhtemelen Karadeniz ticaretinde de Selçuklu devlet hazinesi için önemli bir gelir kaynağı idi ancak ele aldığımız dönemde

³⁴⁹ Bu dönemde Yakınoğlu'da Moğollar'a tâbi olan Eyyûbiler'den El-Muvahhid Takiyüddin Abdullah 1250-1260 yılında Möngke ve Hülagü adına gümüş sikke, Mardin Artukluları'ndan Kara Arslan 1253 yılında Hülagü adına gümüş ve bakır sikke, Musul Atabegi Bedreddin Lülü Möngke adına 1258 yılında altın sikke 1259 yılında gümüş sikke, Lülü'nün oğlu Rükneddin İsmail 1261 yılında Möngke adına altın sikke, Gürcü Kralı David ise Möngke adına gümüş sikke kestirmişlerdir. Bkz: Metin Kopar; *Moğol İstilâsı Döneminde Anadolu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Elazığ 1999, s: 128-129.

³⁵⁰ Ahmet Altıntaş "Selçuklu Türkiyesi'nde Para", *Türkler C:7*, s:388; Akdağ; *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, s:36.

³⁵¹ Atan, *Türk Gümrük Tarihi*, s: 118-119.

Altın Orda tâbiyetinde olan Selçuklu Devleti'nin Altın Orda tacirlerinden böyle vergileri talep edebilmiş olmaları mümkün görünmüyor.

Burada üzerinde durmaya çalıştığımız vergiler Altın Orda'ya tâbiyet döneminde Türkiye Selçuklu Devleti'nin ödediği vergilerdir. Altın Orda Devleti büyük Moğol hanı ile sıkı ilişkiler içindeyken Cengiz Han ve Möngke'nin yasasını uyguluyordu ; Kıpçak , İran ve Amurderya ötesi için vergi sistemi aynıydı³⁵². Altın Orda ekonomisine en çok gelir getiren vergi tacirlerden alınan ve tamga adı verilen vergiydi³⁵³. Altın Orda tarafından Türkiye Selçuklu Devleti'nden alınan vergiler hakkında detaylı bilgiye sahip değiliz³⁵⁴. Ancak Moğollar'ın Anadolu toprak ve vergi işlerine müdahalesi Batu Han zamanında başlamıştır. Köseadağ Savaşı'ndan sonrasında önce Baycu Noyan ile yapılan ardından Batu Han'a tasdik ettirilen anlaşmaya göre Selçuklu Devleti Moğollar' a yıllık vergi ödemekle

³⁵² İlyas Kamalov , “Altın Orda Devleti'nde Toprak ve Vergiler” , şu kitapta yer almaktadır. Fahreddin Rızaeddin , **Altın Ordu ve Kazan Hanları** , çev: İlyas Kamalov , Kaknüs Yayınları , İst. 2003 , s:212 .

³⁵³ Togan ; “Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti”(1) , s:29 ; Togan bu bilgiyi Bedrüddin Aynî 'nin İkdü'l Cuman adlı eserinden almıştır. / Altın Orda Devleti'nin fethedilen ülke halkından kalan ve tamga vergisi aldığı 1397 tarihli Temir Kutluk Yarlığı ile açıkça görülmektedir. Ancak vergi konusunda bilgi veren daha erken tarihli bir yarlık elimize ulaşmadığı için Türkiye Selçuklu dönemi için kesin yargıda bulunamayız.

³⁵⁴ Altın Orda kendisine tâbi eyalet ve şehirlerden topladığı vergileri defter adı verilen listelere yazıyordu. İşgal edilen ülkelerde de defterler vardı. Han tarafından tayin edilmiş valilerin ve gelirleri toplamakla görevlendirilmiş darugaların bulunduğu her eyalette ahaliden alınan vergileri toplayan defterler vardı ancak Anadolu için böyle bir defter tutulmuşsa bile zamanımıza kadar gelememiştir. Altın Orda vergi sistemine dair bilgilerimiz han yarlıklarına dayanır ancak bu yarlıklardan zamanımıza ulaşan en eski tarihli 1393 tarihli Toktamış Han Yarlığı'dır. 1397 tarihli Temir Han yarlığı ise ele aldığımız dönem için çok geç bir tarihe ait olmakla birlikte Altın Orda vergilerine dair çok daha geniş bilgiler sunmaktadır ancak bu yarlıkta sayılan vergiler daha çok ülke sınırları içinde yaşayan halktan alınan vergilerdir. Altın Orda , Kırım , Kazan ve Kaşgar hanlıkları yarlıklarında kulta , kunalka , suvsın adı ile bilinen vergiler Doğu Anadolu'ya ait yarlıklarda da geçmektedir. İlhanlı döneminde Anadolu'dan alınan vergiler hakkında kaynaklarda detaylı bilgiler bulmak mümkündür. Bu dönemde vergi kitabeleri hakkında bkz: Walter Hinz “ Ortaçağ Yakın Şarkına Ait Vergi Kitabeleri” **Belleten** , c:XIII , sayı:49-52 , Ankara 1949 s:771-793 .

yükümlü hale geldi³⁵⁵. Selçuklu Devleti'nin Moğollar' a ödeyeceği yıllık haraç miktarı kaynaklarda farklı ifadelerle yer almaktadır.Selçuklu kaynaklarında ödenecek meblağ belirtilmemiştir³⁵⁶.Ancak İlhan Erdem Türkiye Selçukluları – İlhanlı İlişkileri adlı doktora tezinde kaynaklardaki³⁵⁷ tüm bilgileri değerlendirdikten sonra ödenecek miktar hakkında “ortalama bir değerle yıllık 360.000-400.000 dinar arası nakit , at ,deve , sığır , koyun , kumaş ve ipeklilerden belli bir miktar ödenecekti” sonucuna ulaşmıştır³⁵⁸.

Altın Orda Devleti idari , adli ve askeri konularda olduğu gibi vergi ve para birimi konusunda da Karakurum' daki uygulamayı esas alıyordu.Batu Han Türkiye Selçuklu Devleti için “padişah-ı rûy-î zemin”di ,vergi de onun memurlarına ödeniyordu³⁵⁹.Batu Han zamanında Anadolu'da vergiler altın para ile toplanıyordu³⁶⁰ Araştırma eserlerde genellikle Moğollar' ın bu dönemde Türkiye Selçukluları'nı malî ve iktisadî bakımdan özerk durumda bıraktıkları kabul

³⁵⁵ İbn Bibi , El-Evâmirü'l-Alâiyye , s: 78 İbn Bîbî'nin eserinde Sahib Mühezzibü'd-Din Ali'nin Baycu ve Curmagun noyanlar ile görüşmeleri sonucunda Selçuklu Devleti'ne yüklenen illik şartları , ilhana , noyanlara ve diğer Moğol kumandanlarına sunulacak vergi ve hediyelerin miktarı kesin olarak belirtilmemiştir. / Anonim Selçuk-nâme ise bu anlaşma şartları hakkında bilgi vermez.

³⁵⁶ İbn Bibi , El Evamirü'l- Alâiyye , s: 78 / Anonim Selçuk-nâme bu anlaşma şartları hakkında bilgi vermez. İbni Bîbî'nin eserinde de Sahib Mühezzibü'd-Din Ali'nin Baycu ve Curmagun noyanlar ile görüşmeleri sonucunda Selçuklu Devleti'ne yüklenen illik şartları , ilhan'a , noyanlara ve diğer Moğol kumandanlarına sunulacak vergi ve hediyelerin miktarı kesin olarak belirtilmemiştir.

³⁵⁷ Memlûk ve Latin kaynaklarının bu konuda verdiği bilgiler İlhan Erdem'in tezinde detaylı biçimde ele alınmıştır. Kaynakların bu konuda verdiği miktarları İlhan Erdem'in tezinden naklen veriyoruz : “Eserini 1250 yılında yazmış olan Sıbt-İbnü'l-Cevzî Selçuklular 1.000 dinar nakit , at , köle , cariyeye , cins köpek vermeyi kabul ettiler . Döneme yakın kaynaklardan İbn Devadarî de Sıbt'ın bilgilerini tekrarlar.İbn Tanrıverdi'nin verdiği bilgiler de yine bu doğrultudadır.Zehebi ise Düvel-i İslâm adlı eserinde verginin 400.000 dinar olduğunu belirtir.Memlûk tarihçisi Makrizi de bu görüştedir.Çağdaş Latin kaynağı Saint Quantin ise Historie des Tartares adlı eserinde 1.200.000 hperprier (300.000) dinar nakit , 500 top ipekli kumaş , 500 deve , 5.000 sığır ve koyun , eşyaların taşınması ve ülkeye gidip gelecek Moğol elçilerinin masraflarının karşılanacağını belirtir.” Bkz: Erdem ; Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri (1258-1308) , s: 94-95 .

³⁵⁸ Erdem ; Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri (1258-1308) , s:95 .

³⁵⁹ Togan ; “Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti” , s:18 .

³⁶⁰ Togan ; “Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti” , s:11 .

edilir³⁶¹ ancak bu özerklik kısmîdir İlhanlı dönemindeki kadar olmasa da Altın Orda Devleti tarafından da birtakım vergiler alınmıştır.Temelde Moğollar' ın vergi usulleri :Araziden ve emlakdan alınan “gılan”/ “kalan” genellikle mahsulün onda biri , göçebe illerin hayvanlarından alınan’’gobçur’’ / kopçur yüz koyundan bir koyun , tacirlerden ve pazara getirilen maldan alınan tamga³⁶² vergileridir.İlhanlı Devleti kuruluncaya kadar geçen on üç yıl içinde Türkiye Selçukluları'nın ödedikleri vergiler her yıl katlanıyordu ve bu durum 1276 yılına kadar böyle devam etti³⁶³

Vergi toplama işleri Baycu , Engürek ve Hoca Noyanlar aracılığıyla gerçekleştiriliyordu.Güyük döneminde Batu Han'ın Azerbeycan vergilerinin toplanması konusunda merkez Moğol yönetimi ile gerginlik yaşadığı ve Möngke Han zamanına kadar Altın Orda vergi memurlarının bölgeden uzaklaştırıldıkları bilinmektedir. Güyük Han zamanında tayin edilen Elçigidey Büyük kağanın emri ile Batu Han'ın Anadolu ve Azerbaycan üzerindeki yetkilerini tanımadı , onun daha önce bu bölgelerde tayin ettiği memurları da azletti ³⁶⁴.Batu ve Güyük arasındaki tartışmalar 1248 yılında Güyük'ün ölümüne kadar sürdü.Bu tarihlerde Anadolu vergileri Şemseddin İsfahânî tarafından Güyük'e ödenmiştir.Ancak 1249 yılında durumun tekrar Altın Orda lehine değiştiği görülür.

³⁶¹Togan ; “Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti”, s:18 ; Kopar ; **Moğol İstilâsı Döneminde Anadolu** , s : 124 .

³⁶²Bu özerklik İlhanlı Devleti yönetimi sırasında kademeli olarak ortadan kaldırılmıştır.Reşidüddin'in kayıtlarından Memalik-i Rum'da Şemseddin Cüveynî'nin Anadolu'ya gelişine kadar belirli bir tamga vergisi olmadığını ilk defa bunu Cüveynî'nin yerleştirdiğini anlıyoruz.(Togan ; a.g.m. , s:18) Tuncer Baykara “Türkiye Selçukluları'nda Bazı Vergilere Dair” adlı makalesinde yasama adlı bir vergiden bahsetmektedir.Yasama şehir dışında kalan ve göçer evliler ve ziraat ile uğraşan köylülerin ödedikleri bir vergidir.Türkiye topraklarından tam olarak hangi tarihte alınmaya başlandığı belli değildir.Bkz: Tuncer Baykara ; “Türkiye Selçukluları'nda Bazı Vergilere Dair” , **Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadî Tarihi Üzerine Araştırmalar** , Ege Üniversitesi Basımevi , İzmir 1990 , s:139-141 .

³⁶³Kopar , **Moğol İstilâsı Döneminde Anadolu** , s:125 .

³⁶⁴Kamalov , **Moğollar'ın Kafkasya Politikası** , s:32 .

Selçuklu kaynağımız İbn Bibi 1249 yılında Batu Han huzurundan ilave vergileri (tahsil-i tafzil-i emvâl) toplamak için Hutu- K r , Keleg c ve Kutlu Melik gibi kimselerden oluşan bir elçilik heyetinin Anadolu'ya gönderildiğini bildirir³⁶⁵.Ancak bu kayıttaki yer alan ‘‘ilave vergiler’’ ifadesinden kastedilen vergilerin tam olarak ne olduğu açık değildir.Bu kayıt Altın Orda'nın yeni vergi uygulamalarına gittiğini gösterebileceği gibi her yıl düzenli olarak arttırılan klasik Moğol vergileri de olabilir.Vergilere ilişkin yıllık düzenli kayıtlar mevcut olmamakla birlikte Altın Orda ilhanlık döneminden 3 yıl sonra vergiler hakkında verilen dökümden bu artışı takip edebiliriz. Selçuklular' ın ödedikleri vergiler için 1259 yılında İlhanlı Devleti tarafından Anadolu'dan alınan verginin dökümü:Nakit 20 tümen (200.000 dinar / 1.200.000 dirhem) , 500 parça ecnas: Antalya kumaşı (kemha) ve renkli kumaş , 3.000 altın işlemeli kap kacak , 500 baş iğdiş at ve 500 baş katırdır³⁶⁶.

Türkiye Selçukluları yıllık vergi dışında doymak bilmeyen istekleri ve bazı Moğol kumandanlarının keyfi baskılarına karşı da Batu Han'a g venmekteydiler. 1254 yılında Fahreddin Ali Batu Han'ın huzuruna gidip Türkiye Selçuklu Devleti'nin Moğollar'ın anlaşma dışı vergi taleplerini karşılayamadığını bildirdi. Bunun  zerine Batu Han Baycu Noyan ile diğer emirlerin elçilerinin Rum diyarına gitmelerini yasaklayan ve onları o işten alıkoyan yarlık ve payza  ıkardı³⁶⁷. Taktasun yargucu ile bütün şehzadelerin gözünde üstün bir yere sahip olan itibarlı kölelerini (nöker) sahib-i a'zam Fahreddin Ebu'l Hayrad

³⁶⁵ İbn Bibi , El-Evâmirü'l-Alâiyye , s:127 .

³⁶⁶ Aksarayî ; Müsameretü'l Ahbar , s:46 .

³⁶⁷Bu yarlıktan İbn Bibi söz eder bkz : El-Evâmirü'l-Alâiyye, s: 143 / ancak bu yarlık bugün mevcut değildir.

Ali'nin yanında gönderdi.Onlar dönüşte o hükmü Baycu Noyan'a buyurdular. O günden sonra Baycu'nun ve diğer noyanların elçileri Rum'un korunan memleketlerine(memâlik-i mahsure-i Rum)gidip gelmeye cesaret edemediler. Fahreddin Ali bu ziyareti sonunda Baycu Noyan'ın ödenmekte olan vergiler dışında Anadolu'dan korku ve tehdit salarak almakta olduğu özellikle hayvan sayım vergisi kopçur'u almak için Şemseddin Kazvinî'nin gönderdiği tahsil memurlarını yasaklayan , Batu Han'ın yarlığı ile yanında hanın elçi ve yargucuları ile birlikte dönmüştür³⁶⁸. Bundan sonra Baycu 'dan gelen elçilerin sayısı azaldı ara sıra gelenler de fazla ilgi ve itibar görmediler. Yani bundan böyle Baycu Noyan canı istediği zaman Anadolu'dan mal ve para alamayacaktı.Bu kayıt Batu Han'ın Anadolu idaresinde Moğol merkezinden bağımsız hareket edebildiğini gösterir. Türkiye Selçuklu Devleti'nin ekonomik kontrolü de Altın Orda Devleti'nin elindedir. Ancak Altın Orda hanının bu yetkisini İlhanlılar gibi baskı amaçlı kullanmadığı görülür.

Altın Orda' nın Türkiye Selçuklu ekonomisinde söz sahibi olması da 1256 yılına kadar geçerlidir. İlhanlar döneminde ise Anadolu halkı yıllık vergileri ödemekte yetersiz kalınca gelirleri ile birlikte yöreler verilmiş,İlhanlılar Anadolu'da özel mülkler edinmiş ve iktisadî sistemi değiştirerek ülkeyi iltizama verme yöntemini uygulamıştır.İlhanlılar döneminde ortaya çıkan bu keyfi yönetim ve ağır vergiler özellikle Türkmenler' in büyük bir tepki göstermesine neden olmuştur³⁶⁹.

³⁶⁸Bu kayıt bizlere kopçur vergisinin Altın Orda ilhanlığı döneminde alınmadığını göstermektedir.İlhanlılar zamanında da Türkistan , Semerkant ve Buhara gibi ticaret şehirleri ile Tebriz ve Sultaniye şehirleri kopçur vergisinden muaf tutulmuştu.İlhanlılar Anadolu'da da Ankara ve Ani 'de kalan ve kopçur vergileri almıyordu bu şehirler sadece tamga vergisi ödüyordu.İlhanlılar döneminde Anadolu'dan darugalık / şıhneği , sabun parası , kuçe parası gibi mahalli vergiler ile şehir imarı için alınan tabkur vergileri vardı.

³⁶⁹Erdem ; Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri (1258-1308) , s:459 .

III.BÖLÜM

TÜRKİYE SELÇUKLU-ALTIN ORDA SOSYO-KÜLTÜREL İLİŞKİLERİ

Karşılıklı kültürel etkileşimi saptayabilmek için elimizde çok fazla veri bulunmamaktadır.Bu nedenle kültürel “yeniden inşayı” mükemmel şekilde gerçekleştiremeyeceğimizi belirtmek durumundayım. Belki ileride kaynaklarımız çoğalacak ve daha net bilgiler elde etme imkanı bulacağız ancak bu dileğimiz gerçekleşse bile kültürel etkileşimin karmaşık özelliği devam edecektir. Bu bölümde tümevarım yöntemini kullanmak sanırım daha yararlı olacaktır.Öncelikle Moğol istilâsının (ya da fethinin) Türkiye Selçuklu kültürü üzerindeki izlerinin peşine düşeceğiz.

Moğollar Yakındoğu’da belirdiğinde onların önlenemez ilerleyişi şüphesiz tüm dünya tarihinin en önemli dönüm noktalarından birisi oldu ancak Moğol faktörünün Türkiye Selçukluları için ifade ettiği anlam siyasi bir yok oluş sürecinin başlangıcı olmaktan çok ötedir. Kültürel etkileşimin siyasi ilişkilerden çok daha uzun soluklu olduğu bilinmektedir. Moğollar ’ın Anadolu’daki izleri siyasi alanda adlarının bile unutulduğu dönemlere kadar devam etmiştir tıpkı siyasi varlığına son verilen Selçuklular ’ın Kırım kültüründe yaşamaya devam ettiği gibi.

Bu bölümde öncelikle Türkiye Selçuklu kültüründe Altın Orda faktörünü saptamaya çalışacak ardından madalyonun diğer yüzüne Altın Orda cephesine bakacağız.

A) TÜRKİYE SELÇUKLU SOSYO-KÜLTÜREL HAYATINDA MOĞOL ETKİLERİ³⁷⁰

Türkiye Selçuklu Devleti'nin siyasi ve ekonomik çöküşüne sebep olan Moğollar Türkiye'de olumlu izler de bıraktılar. Bunlardan ilki ve belki de en önemlisi Anadolu'nun Türkleşme sürecinin tamamlanmasını saladılar³⁷¹. Moğollar Yakın Doğu veya n Asya Türklüğü'n maddi ve manevi bakımdan glendirdiler³⁷². Moğollar' ın hakim olmaya başladığı Türkistan , Horasan Azerbaycan 'dan pek çok Türkmen nüfusu Anadolu'ya akın etti.çeşitli Oğuz boylarına mensup bu kalabalık Türkmen grupları tarafından Orta ve Batı Anadolu'da çeşitli adlarla beylikler kuruldu ve bu Beylikler Anadolu'da Moğol hakimiyetine direnişin liderliğini yaptılar.Cengiz Han'ın emri ile gerçekleştirilen 1218 tarihli Batı Seferi ve 1229 yılında düzenlenen Kafkasya Harekatı³⁷³ sırasında Mâverâünnehr, Horasan ve Kafkasya bölgelerinde bulunan çok sayıda Türkmen yerlerini terk

³⁷⁰Bu başlıkta özellikle "Moğol" genelmesi yapılmıştır çünkü Türkiye Selçuklu kültürü üzerinde Moğol etkileri ele alınmaya çalışıldığında Altın Orda ve İlhanlı hakimiyet dönemlerinde Selçuklu kültüründe bırakılan izleri ayırmak oldukça zor hatta bazı konularda imknsızdır.Ele alacağımız etkiler genellikle birikimli olarak ilerlemiştir.Ancak çok belirgin olan bazı farklılıklarda kesin olarak Altın Orda veya İlhanlı etkisi tespitinde bulunabilmekteyiz ki bu farklılıklar dipnotlarda belirtilmeye çalışılmıştır.

³⁷¹ Moğollar' ın Anadolu 'da Türk kimliğinin bilincine varılması konusundaki etkisi daha uzun bir süreçte değerlendirilmelidir.Merkezi Moğol fetihleri ve daha sonra Altın Orda ilhanlıı döneminde Trkleştirmenin demografik etkileri dikkati çeker ancak İlhanlılar döneminde Anadolu'da Türkçe konuşulmuştur.Tarih yazım geleneği ise İlhanlılar döneminde kültürel anlamda Anadolu'ya bırakılan en önemli miraslardan birisi olmuştur.1305 yılında yazılan Cami' t-Tevarih Türkmenler arasında tarih bilincini başlatması bakımından emlidir.Bkz:İlhan Erdem ; Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri (1258-1308) , s: 436 .

³⁷²Smer ; "Anadolu'da Moğollar" , s:145 .

³⁷³ İkinci Batı Seferi yada Kafkasya Harekatı olarak bilinen bu Moğol harekatı sırasında ordunun ounluunu Türkler oluşturuyordu.Reşdeddin bu harekatta görev alan Türk askerleri "Teme erisi" olarak adlandırmıştır.Bunlar Uygur , Karluk ve Kaşgar yörelerinden gelen Türkler'dir. Bkz:Abdulkadir Yuvalı ; "Anadolu'nun Türkleşmesi ve Moğollar" , TDAD . , S.38 , Ekim 1985 , s:99 .

ederek Anadolu'ya sığındılar³⁷⁴.1. ve 2. Batı Seferleri sırasında Türkistan , Mâverâünnehr , Horasan , İran ve Azerbaycan'dan Anadolu'ya gelen konar göçer Türkmenler ağırlıkta iken Köseadağ Yenilgisi sonrasında ve 1256'dan itibaren Hülagü'nün Yakın Doğu'ya gelmesiyle Türkistan'da yerleşik hayata geçmiş ziraat ve ticaret ile meşgul çevreler ve Türkistan'ın değişik şehirlerindeki tekke , zaviye ve medreselerde yetişmiş ünlü alimler de Anadolu'ya sığınmışlardı.Bu nüfus hareketi sonucunda Anadolu'nun demografik yapısı değişmiştir aynı zamanda alim fazıl ve tacirler Anadolu'nun sosyo-ekonomik yapısının değişmesinde etkili olmuşlardır³⁷⁵.Moğollar'ın önünden kaçarak Anadolu'ya gelen Türkmen gurupları Anadolu'nunTürkleşme sürecini tamamladılar.Türkiye'de daha önce fethedilemeyen bölgeler yeni gelen Türkmenler'in yardımları ya da doğrudan doğruya onlar sayesinde fetih ve iskân edildi³⁷⁶.Anadolu'ya gelen Türkmenler kuzey ve güney bölgelerinde yoğunlaştılar³⁷⁷.Bu Türkmenler daha sonra çeşitli adlarla beylikler kurarak Moğollar ile mücadeleye başladılar.Türkmen beylikleri 1277'de Selçuklu Devleti tamamen Moğol hakimiyetine girdiği zaman da bağımsızlık mücadelelerine devam ettiler ve sonunda Anadolu'nun etnik bakımdan tam anlamıyla Türkleşmesini sağladılar.

1. İDARÎ SİSTEM

Moğollar'ın başta yönetim kadrosu olmak üzere Anadolu kültürü üzerindeki etkilerinden biri de İran faktörünün,Fars kültürünün artmasıdır³⁷⁸. Türkiye

³⁷⁴ Abdülkadir Yuvalı ; "Moğol Harekâtının Anadolu'nun Demografik ve Dinî Yapısı Üzerindeki Etkileri" , *Erdem Dergisi* Aydın Sayılı Özel Sayısı III , C.9 , S.27 , Ank.Ocak 1997 , s:1288 .

³⁷⁵ Yuvalı , "Moğol Harekâtının Anadolu'nun Demografik ve Dinî Yapısı Üzerindeki Etkileri" , s:1289 .

³⁷⁶ Sümer ; "Anadolu'da Moğollar" , s:145 .

³⁷⁷ Cahen ; *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler* , s: 309 .

³⁷⁸ Barthold W. -Köprülü M.Fuad ; *İslâm Medeniyeti Tarihi* , Diyanet İleri Başkanlığı Yayınları , 6.basım , Ank.1984 , s:66-68 / İlyas Kamalov ; "Moğol İstilâsı ve Anadolu Kültürüne Tesirleri" , *Türk Dünyası Araştırmaları* , s:140 , İst. (Ekim 2002) , s:172 .

topraklarında XII.yüzyıldan itibaren İranlı unsurlar vardı , Kösedag' dan yirmi otuz yıl öncesinde de Moğollar önünden kaçan pek çok İranlı'nın Türkiye'de yerleştiği bilinmektedir.Ancak Moğol istilası sonucunda bu etki arttı. Anadolu'ya gelen İranlılar arasında pek çok aydın , mutasavvıf , tacir ve zanaatkâr bulunuyordu. Bu unsurlar özellikle Konya, Kayseri ve Sivas'a yerleşmişlerdi.İranlı vezirler de Selçuklu yönetim tabakasında Fars etkisini pekiştiren kişilerdir.Selçuklu vezirlerinden Mühezzibüddin Ali , Şemseddin İsfahânî , Muineddin Süleyman Pervâne İranlı'ydı³⁷⁹. Yönetim kadrolarında İranlı unsurların ağırlık kazanması Altın Orda İlhanlık döneminde başlamıştır.

Moğol hakimiyetine girdikten sonra Türkiye Selçukluları 'nda sultan da dahil olmak üzere tüm önemli devlet makamları Moğollar tarafından yarlıklarla belirlendi. Moğol yöneticiler Selçuklu devlet adamlarını kendileri seçiyor , Selçuklu ülkesine kendilerini temsil eden nâibler gönderiyorlardı. Altın Orda Hanı Batu'nun da Selçuklu ülkesine yarlıklar ile görevliler tayin ettiği bilinmektedir. Moğollar sözde Selçuklu yönetiminde ülke topraklarını siyasi bakımdan iki veya üç parçaya bölerek idare edilmelerini sağlamış böylece merkezi idarenin gücü zayıflatılmıştır. Altın Orda yönetiminde ülkeyi umumi valilikler sistemi ile yönetmek yoktur.Ancak daha sonra İlhanlılar bu yöntemi de uygulamaya koymuştur³⁸⁰.

³⁷⁹Refik Turan ; "Türkiye Selçukluları ve Anadolu Beylikleri'nde Teşkilat" , *Türkler* , C:7 , s:158-159 ; Faruk Sümer ; Anadolu'da Moğollar , s:10 / Yönetim kadrolarında İranlı unsurların önem kazanması Altın Orda İlhanlık döneminde başlamış İlhanlılar döneminde artmıştır.

³⁸⁰İlhanlılar döneminde Anadolu Ahlat , Erzurum , Oltu , Erzincan , Diyarbakır , Sivas , Malatya , Kayseri ve Konya olmak üzere sekiz ile ayrıldı .Bkz: Erdem ; *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri (1258-1308)* , s:447 .

2.FİKRÎ HAYAT :

Anadolu'da Selçuklu sosyo-ekonomik yapısında çok önemli bir yere sahip olan Ahi teşkilatının kuruluş amaçlarından birisi de ilmi çeşitli sanat alanlarında uygulamaya koyarak Selçuklu toplumunu aydınlatmaktı. Ahiler bu amaçlarını gerçekleştirmek için Moğol istilâsına kadar fırsat bulabilmişlerdi ancak Kösedağ yenilgisi ve devamındaki bir yüzyıl boyunca Anadolu'da söz sahibi olan Moğollar Ahi Evren , Hâce Mahmud ve arkadaşları üzerinde ağır bir baskı kurdular ve onların geliştirdiği bilimsel geleneğin devamına engel oldular³⁸¹. Moğollar'ın etkisiyle Pervâne Muinüddin Süleyman , vezir Tacü'd- din Mu'tez , Sahip Ata Fahrü'd-din Ali ve Nure'd-din Caca Orta Anadolu'daki Ahiler ve Türkmen çevreler üzerinde ağır bir siyasî ve fikrî baskı kurdular , birçok Anadolu kentinde katliam yaptılar. Bunun sonucunda Ahiler ve Türkmen çevreleri büyük topluluklar halinde uc bölgelere ve bir kısmı da Anadolu dışına göç etmek zorunda kaldılar³⁸². Ahi ve Türkmen çevrelerine karşı girişilen bu püskürtme hareketi IV.Kılıç Arslan'dan alınan bir fermanla resmileştirildi. Ahi ve Türkmenler'in medrese ,tekke ve zaviyeleri , işyerleri müsâdere edildi.Bu nedenle Ahiler,Ekberîler ,Bektaşî ve Babaî dervişler gibi dinî-tasavvufî zümreler uc bölgelerine göç ettiler. Bu dönemde Hacı Bektaş Veli halife ve müridlerine uc bölgelerine göç etmelerini söylerken Sadreddin Konevî de vasiyetinde gençlerin ve gücü yetenlerin Anadolu'yu terk etmelerini öğütüyordu³⁸³.

³⁸¹ Mikâil Bayram , Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar , s: 64 .

³⁸² Bayram , Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar , s: 67 .

³⁸³ Bayram , Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar , s: 68/ Daha sonra ele alınacağı üzere Altın Orda topraklarına Selçuklu ülkesinden giden şeyh ve dervişleri bu coğrafyaya çeken faktörler arasında Anadolu'da dışlanmış ve önderleri tarafından Anadolu dışına yönlendirilmiş olmalarını da düşünebiliriz.

Moğol İstilâsı sonrasında Anadolu'da hızlı bir mistikleşme görülür. Bu dönemde Anadolu'da telif edilen eserlerin çoğu tasavvufî, dinî ve edebî olmuştur³⁸⁴. Moğol hakimiyeti sırasında Türkiye Selçuklu Devleti'nin siyasî ve ekonomik durumu sarsıldığı için ilim adamları da himayesiz kalmış ve Anadolu'dan göç etmek durumunda kalmışlardır³⁸⁵.

3.DİL VE EDEBİYAT :

Türkiye Selçuklu Devleti'nde sarayda konuşulan ve devletin resmi dili olarak kabul edilen dil Farsça idi³⁸⁶. Selçuklu Türkiyesi'nde düşüncenin şekillenmesinde en önemli etkiye sahip olan medrese ve tekkeler İran dil ve edebiyatını ve kısmen de Arap dilini ön plânda tutmuşlardır. Göçebe Türkmenler kendilerine özgü halk edebiyatı ve Oğuz destanı kalıntılarıyla Türk dilinden örnekler veriyordu³⁸⁷. Ancak derviş, alim ve fakîhler İran dilinde eserler ortaya koyuyor; alim ve sanatkârların etkisiyle Selçuklu sarayında İran havası esiyordu. Yönetim tabakalarında görev alan kişiler medreselerde yetişmiş olduğu için sarayda İran kültürünün etkisi hissediliyor ve devlet işlerinde Farsça kullanılıyordu. Ancak Selçuklu döneminde idari ve mali alanlarda kullanılan bazı terimler Moğol gelenek ve yaşayışının etkisini gösterir : noyan , yargı , kurultay , nöker ,

³⁸⁴ Fuad Köprülü , *Türk Edebiyatı Tarihi* , 2.Basım , Ötüken Yay. , İst.1980 , s: 245-255 .

³⁸⁵ Bayram , *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar* , s:69 .

³⁸⁶ Cahen , *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler* , s:250; Anadolu'da Türkçe yazı ve edebiyat dili olarak varlığını XIII.yüzyılda duyurmaya başladı.Özellikle Türkmen beylikleri arasında çok sayıda Türkçe eser yazıldı yada çeşitli dillerdeki edebî eserler Türkçe'ye çevrildi.XIII.yüzyılda Ahmed Fakîh , Şeyyad Hamza , Sultan Veleddin ve Yunus Emre isimleri dikkati çeker (Köprülü , *Türk Edebiyatı Tarihi* , s: 260-270).Ancak Selçuklu Türkleri'nde yerleşmiş bir dil bilincinden söz etmek pek mümkün görünmüyor.1277 yılında Karamanoğulları tarafından Konya'nın ele geçirilmesinden sonra Türk dili adına önemli ve beklenmedik bir çıkış yapılmışsa da Türk dilinin Arapça ve Farsça karşısında üstünlük kazanması için beylikler dönemini beklemek gerekmiştir (Köprülü , *Türk Edebiyatı Tarihi* , s: 339) .

³⁸⁷ Köprülü , *Türk Edebiyatı Tarihi* , s :212-213 .

incu , tamga ,kopçur , yarlık ,yasa ,baliş ,tuman gibi idari , mali ve askeri terimler yalnızca Selçuklular tarafından değil Osmanlı , Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletleri tarafından da kullanılmış olan Moğolca kelimelerdir³⁸⁸. Bu kelimelerin Selçuklu ülkesinde kullanılmasında Altın Orda Devleti ile ilişkilerin de etkisi vardır.

4.MİMARİ VE SANAT

Altın Orda İlhanlık döneminde Türkiye Selçuklu Devleti'nde önemli ölçüde bayındırlık çabası görülmez , bu dönemde 1243 tarihli Sırçalı Medrese ve 1250 tarihli Karatay Medresesi ile yetinildiği anlaşıyor³⁸⁹. Bu dönemde siyasi , ekonomik ve askeri gücün el değiştirmesi mimari yapılara da yansımış ve coşkulu , geçici , abartılı ancak tüm bunlara rağmen kendine özgü Selçuklu stili devam etmiştir. Bu dönemin özelliği mimari ayrıntılarda coşkulu ve abartılmış yeni düzenlemelere gitmektir , bu barok biçimleniş geçici bir beğeni ve özentidir³⁹⁰. Kervansaray ve han inşası ise ticarete verilen önemin etkisiyle XIII.yüzyılın ikinci yarısına kadar devam etmiştir. 1243 yılı ve sonrasında da Batı ve Güneybatı Anadolu'da pek çok han inşa edilmiş yada tamamlanmıştır. Moğollar Anadolu'da İran ve Orta Asya kentlerindeki kadar büyük bir tahribat yapmadılar. Moğol saldırılarından en çok etkilenen yerleşimler sınır bölgelerindeki küçük Türkmen kentleri oldu.Siyasi ilişkilerdeki değişim sonucu Konya eski önemini kaybetmeye başlarken Kayseri ve Sivas zamanla daha önemli şehirler haline

³⁸⁸ Türk dilindeki bu Moğolca kelimeler hakkında daha detaylı bilgi için bkz:Temir Ahmet , "Türk Moğol İmparatorluğu Devrinde Sosyal ve Askeri Teşkilat" *Türk Kültürü* , s:118 , s:1110-1127 ; Cihad Cihan ; *Sosyal ve İdarî Açından Türk ve Moğol Kültürleri'nin Etkileşimi* , Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü , Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi , Afyon 2000 , s: 84-91 .

³⁸⁹ Orhan Cezmi Tuncer , *Anadolu Selçuklu Mimarisi ve Moğollar* , Ankara 1986 , s:41 .

³⁹⁰ Tuncer ; *Anadolu Selçuklu Mimarisi ve Moğollar* , önsöz .

geldi. Bununla birlikte ele aldığımız tarihlerde Konya’da imar faaliyetleri başta Karatay ve Fahreddin Ali tarafından yaptırılan eserler olmak üzere sürdürüldü. Sanat yapıtlarının üslûp özelliklerinde önemli bir değişiklik görülmedi. Mimari alanda Türkiye topraklarındaki Altın Orda ve İlhanlı siyasetini karşılaştırsak günümüze ulaşabilen anıtlara bakarak İlhanlı bânilerin çok daha cömert davrandıklarını söyleyebiliriz. Bunda İlhanlı yönetiminde imar faaliyetleri ile ilgilenebilecek kadar oturmuş bir sistemin etkisi de unutulmamalıdır.

5.MOĞOLLAR’IN TÜRKİYE SELÇUKLU DİNİ HAYATINA ETKİLERİ

Ele aldığımız dönem Selçuklu Türkiyesi’nde tasavvuf ve tarikat hareketlerinin , Anadolu’ya sûfi göçlerin en yoğun dönemdir³⁹¹. Moğollar’ın önünden kaçarak Anadolu’ya gelenler arasında dönemin en ünlü sûfi şeyhleri ve mutasavvıflar da bulunuyordu. Türkistan ,Mâverâünnehr ve Horasan tasavvufi hayatın merkezi konumundaydılar.Moğollar bu bölgelerde yönetimi ellerine geçirdikleri zaman bu bölge halklarının büyük bir bölümü kendilerine kucak açan Anadolu’ya yöneldiler. Anadolu’da tasavvufi hareketlerin yerleşip gelişme imkânı bulmasında Selçuklu sultanları ve devlet adamlarının da etkisi yadsınamaz. Türkiye Selçuklu sultanları bu şeyh ve dervişlere saraylarının kapılarını açmışlar ; bu akımları koruyucu bir siyaset izlemişlerdir. Selçuklu sultanlarının şeyh ve sûfilere yaklaşımı Moğol istilâsı döneminde Moğollar’ın önünden kaçan bu dini önderlerin Selçuklu Türkiyesi’ni güvenilir adres seçmesinde etkili olmuştur.

Selçuklu sultanlarının da olumlu tutumları sonucunda Türkistan , Buhara , Harezm ,İran ve Irak’ dan Türkiye’ye gelen sufi önderleri kendi tasavvufi

³⁹¹ Seyfullah Kara ; “Türkiye Selçuklularında Dinî Hayat” , *Türkler* c: 7 , s: 308 .

birikimlerini Anadolu topraklarında yaymak ve geliştirmek için gerekli ortamı buldular. Türkiye topraklarına Mâverâünnehr ve Horasan bölgelerinden gelen dini liderler arasında Bahâeddin Veled , Mevlana Celâleddin Rumî , Şems-i Tebrizî , Burhâneddin Muhakkık-i Tirmizî,Fahreddin Irakî , Necmeddin Dâye , Necmeddin Razî , Nâsiruddin Tûsî gibi ünlü isimler de yer alıyordu ve onlar sayesinde Anadolu bir anda yoğun bir fikrî geleneğe kavuşmuştu³⁹². Tasavvuf alanında da Evhadüddin Kirmanî , Hacı Bektaş-ı Veli , Sadreddin Konevî ,Yunus Emre , Ebu Abdullah Ömer b.Muhammed es-Suhreverdî isimlerini saymak bile Anadolu’da tasavvufun gelişim seviyesini göstermeye yeter³⁹³. İran ve Horasan’dan Anadolu’ya gelen sûfî ve dervişler Selçuklu ülkesinde tam bir kültürel hareketlilik sağladılar³⁹⁴.

Anadolu’da tasavvufî hareketlerin hızla benimsenip yaygınlaşmasında Selçuklu toplum psikolojisi de çok etkili olmuştur. Moğol istilâsı,siyasî istikrarsızlık , ekonomik problemler nedeniyle halkın yaşadığı ruhsal çöküş dine yönelme sonucunu doğurmuştu³⁹⁵. Mutasavvıflar sürekli hayal kırıklıkları yaşayan halka ikinci dünya alternatifi sunarak toplum tepkilerini dizginleme misyonunu da üstlendiler. Selçuklu sultanları da kendilerini İslam dininin koruyucusu sayıyor Anadolu’ya gelen Oğuz boylarının dinî eğitimlerini de devlet eliyle gerçekleştirmeye çalışıyorlardı. Selçuklu Devleti temelde Sünnilik kurallarını benimsemişti ve din politikasında Sünnilik hakimdi ancak Anadolu halkı arasında çok değişik mezheplere mensup zümreler de vardı.

³⁹² Abdürrahim Tufantopuz ; “Moğol İstilâsı ve Heterodoks İslam (XIII.Yüzyıl Anadolu’sunda)”, I.Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi , Bildiriler II , Konya 2001 , s:359 ; Kara ; “Türkiye Selçuklularında Dinî Hayat” s:309 .

³⁹³ Tufantopuz ; “Moğol İstilâsı ve Heterodoks İslam (XIII.Yüzyıl Anadolu’sunda)”, s:359 .

³⁹⁴ M.Said Polat 1200-1243 arasında bu sûfî ve dervişlerin Selçuklu ülkesinde oluşturdukları etkiyi “geçici bir kültürel şok evresi” olarak nitelendirir.Bkz: Polat , Moğol İstilâsı’na Kadar Türkiye Selçukluları’nda İctimaî ve İktisadî Hayat , s: 168 .

³⁹⁵ Fuad Köprülü ; Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar , Ankara 1984 , s:224-235 .

Ele aldığımız dönemde daha çok Türkmenler arasında kabul gören geleneksel olmayan (popüler) İslam sentezi üzerinde özellikle durmak istiyorum çünkü Altın Orda İslam anlayışında Selçuklu etkisini de daha çok bu yönde görürüz. Bu dinî anlayış için Popüler İslam kavramı kullanılır. Popüler İslam ; halk İslam'ı şeklinde özetlenebilecek bir dinî anlayış biçimidir. Kökenleri Orta Asya Türk inançlarına dayanır. Dini hayatta eski inanç ve göreneklerin şifahi bir kültür unsuru olarak ön plâna çıkışıyla kendini belli eder³⁹⁶. Orta Asya İslam öncesi Türk kültürünün İslam dini ile kaynaştırılması sonucu ortaya çıkmıştır³⁹⁷. İslamiyet'i daha kitabî şekliyle öğrenememiş göçebe Türkler eski kültürlerini popüler yapı içinde yaşattılar³⁹⁸ ve daha sonra bu bilinçli bir tercihe dönüştü. Moğol istilâsı nedeniyle Anadolu'ya göç eden Türkmenler birçok yönden Sünnî İslam'a ,Anadolu'da yerleşik şehirli halkın İslam anlayışına uymayan bir Müslümanlık anlayışına sahipti. Ocak'ın popüler tasavvuf tarikatları şeklinde gruplandığı tarikatlar mahalli inanç ve geleneklerle kolayca uyuşabilen daha esnek bir yapıya sahiptir³⁹⁹. Yesevilik ,Vefâilik , Kalenderilik , Haydarîlik , Babâilik,Camiîlik tarikatları ve Anadolu Abdalları adıyla bilinen zümreler bu grup içinde yer alır. Popüler yapı göçebe yada yarı göçebe olarak Anadolu'ya gelmiş Türkmen toplulukları arasında yaygındı. Bu Türkmen grupları dinî liderlerini baba,dede,ata gibi isimlerle anmışlardır.Bu liderler eski kam-ozanlarına benzerler⁴⁰⁰. İslam öncesinde Türklerin dini önderliğini yapan Şamanların dinî

³⁹⁶ Tufantopuz ; "Moğol İstilâsı ve Heterodoks İslam (XIII.Yüzyıl Anadolu'sunda)", s: 356 .

³⁹⁷ İsmet Kayaoglu ; "Anadolu'da On üçüncü Yüzyıl Derviş Tarikatları ve Sosyal Zümreler" ; Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi Bildirileri , 4-7 Eylül 1989 , Ankara s: 20 .

³⁹⁸ Tufantopuz ; "Moğol İstilâsı ve Heterodoks İslam (XIII.Yüzyıl Anadolu'sunda)", s: 358 ; Osman Turan ,Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti , 3.baskı , İst.1980 , s:356-357 .

³⁹⁹ Ahmet Yaşar Ocak ; "Selçuklular ve Beylikler Devrinde Düşünce" , Türkler C:7 , s: 431 .

⁴⁰⁰ Turan , Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti , s:357 .

törenlerde vecd (trans) halindeyken ruhanî varlıklarla ve Tanrı ile bağlantı kurduklarına inanılırdı. İslam sûfilerinin de vecd halinde benlik bağlantılarından kurtulup manevî makamlara ulaştıkları inancı arasındaki benzerlik Türkmen zümreleri arasında kabul görmelerini kolaylaştırmıştır⁴⁰¹. İslam tasavvufu ve Türkmenler' in kendi gelenekleri ile yorumlanmış bu sentez Türkmenler arasında genel bir kabul görmüştür. Destanlaşmış dinî hikayeler ve menkıbelere rağbet gösteren Türkmenlerpirlerin halk arasında yayılmış kerametlerini duyunca kendilerine hiç de yabancı olmayan bu tarikâtlara gönülden bağlanmakta zorluk çekmediler. Farklı kıyafetleri , kerametleri ve alışılmışın dışında yaşam biçimleri ile dikkati çekmiş olan bu Türkmen babaları Oğuz boylarına İslamiyet'i anlayacakları biçimde eski Türk gelenekleri ile de yoğurarak anlatmışlardır⁴⁰². Popüler İslam anlayışındaki sûfilerin faaliyet alanı sadece Türkmen kitleler ile sınırlı kalmamış ; bu sûfiler gayrimüslimlerin ihtidâlarında da önemli bir rol oynamışlardır.

B)ALTIN ORDA SOSYO-KÜLTÜREL HAYATINDA TÜRKİYE SELÇUKLU ETKİLERİ

Altın Orda hakimiyet alanlarının tümünü dikkate alarak devletin kültürel hayatı hakkındagenel bir yoruma ulaşma çabası bizleri yanlış sonuçlara götürecektir. Altın Orda etnik teşekkülü çok karışıktır. Altın Orda kültürünü anlayabilmek için onu hakim olduğu alanların kültür potansiyeline göre gruplamak yararlı olabilir.

⁴⁰¹Osman Turan ; “Türkler ve İslamiyet” , DTCF . Dergisi , c:IV , S:4 , s:467-468 / Mehmet Mecdeddin Bardakçı “ Türkler'in Sosyal ve Kültürel Hayatında Tasavvuf ve Tarikatlar” , Türkler C:7 , s:450-451 .

⁴⁰² Bardakçı ; “ Türkler'in Sosyal ve Kültürel Hayatında Tasavvuf ve Tarikatlar” , s: 452 .

Bu bakımdan Kırım , Harezmi , Bulgar kültür çevreleri şeklinde sınıflandırmalar yapılabilir. Altın Orda kültüründe Harezmi etkilerini daha çok Saray Batu ve Saray Berke şehirlerinde görürüz⁴⁰³. Altın Orda kültürünü değerlendirmeye yönelik söylemler genellikle bu medeniyeti Saray Batu ve Saray Berke şehirlerinde aramaya eğilimli olmuşlardır. Ancak coğrafi konumları bu iki şehri Harezmi kültürüne daha açık hale getirmiş olduğu için bu bakış açısı bizleri Altın Orda kültürel hayatında Harezmi etkileri baskındır sonucuna götürür ki bu çok hatalı bir çıkarım olur. Ayrıca unutmamak gerekir ki bu iki başkent çeşitli kültürlerden devşirdiği öğelerin bir sentezini yapmaya çalışmamıştır ve bu nedenle özgün bir yanı yoktur.

Bu çalışmada Altın Orda kültürünün Kırım ayağı ele alınacaktır. Elde ettiğimiz sonuçlarla Kırım'ı Altın Orda kültürünün geneline özdeşleştirecek değiliz. Hedefimiz Selçuklu izlerini takip etmektir ve Selçuklu etkileri Kırım coğrafyasında yoğunlaşmıştır. Yakubovskiy yerli halk ile Tatar göçebelerinin kültürlerini ayırtmak gerektiğini ve Kırım şehirlerinde görülen köklü kültür hayatı ile Moğol fatihlerinin kültürünün kıyaslanamayacak kadar farklı olduğunu savunur⁴⁰⁴. Altın Orda bu topraklara hakim olmadan önce Kırım'da yerleşmiş bir kültürel gelenek vardı. Kırım Anadolu , Suriye , Mısır ve Bizans ile ekonomik ve kültürel ilişkiler kuruyordu⁴⁰⁵. Altın Orda Devleti kurulduktan sonra da ticari

⁴⁰³ Altın Orda'nın merkezi Saray şehri idi. Saray şehrine "Taht ili" denirdi. Batu zamanında kurulan Saray şehri, Berke Han zamanında daha müsait bir yere nakledilerek Yeni Saray, yahut Saray-Berke adını aldı (İdil'in sol kollarından biri olan Tsares'e yakın). Hanlar Saray şehrinin "Gülistan" denilen banliyösünde yaşıyorlardı; burası özellikle hanların kışı geçirdikleri bir yerdi; yazları ise eski âdet üzere "yaylağa" çıkarlar, Don ve Özü arasında kalırlardı. Saray Batu ve Saray Berke şehirleri için bkz: A. Yalkın "Altın Ordu'nun Payitahtı "Saray Şehirleri", *Yeni Türk Mecmuası* , sayı : 30 Şubat 1935 , s:1880-1889 ; Barthold "Saray" *İA.* , c: X , s:206-207 , İst.1955 .

⁴⁰⁴ Yakubovskiy; *Altın Ordu ve Çöküşü* , s:96 .

⁴⁰⁵ Ahmet Caferoğlu , "Altın -Orda (Altın -Ordu) Türk İlleri ve Çağatay Türkçesi , Gelişmesi Kaynakları ve Karakteri" , *Türkler C: 8* , s:778 .

ve kültürel bağlantılar yaşamaya devam etti sadece siyasi bakımdan artık iktidar Altın Orda hanlarının elindeydi.

1.ŞEHİRCİLİK VE MİMARÎ

Altın Orda şehircilik ve mimarisi çok çeşitli kültür çevrelerinden beslenmiştir. Bu hem imparatorluk olmanın doğurduğu bir sonuçtur hem de Altın Orda'nın özgün bir mimari anlayış yaratma çabasına pek girişmemiş olduğunun bir kanıtı. Moğollar'ın şehircilik siyasetleri Berke Han'ın İslamiyet'i seçmesi ve bu dini ülkesinde yaymaya çalışması sonucu önemli ölçüde değişmiştir. Altın Orda şehirleri ,özellikle de başkent Saray mimaride oriental görüntü aldı. Camiler , medrese ve kervansaraylar yapılmış;Altın Orda' ya toplanan zanaatçılar kendileriyle birlikte asırlarca beğenilen mimarî tarz ve inşaat usullerini , inşaat malzemelerinin kullanım teknolojisini de getirmişlerdir⁴⁰⁶. Esirlik sonucu çok sayıda kölenin olması da kısa sürede büyük çapta mimari eserlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Berke'den sonra gelen hükümdarlar yapılan imar faaliyetleriyle yetinerek yeni şehirlerin kurulmasını önemsememiş;ülkenin genel gelişimi ve iç ekonomik durumu da bunu gerektirmiştir. Hükümdarların yeni şehirlerin yapılması konusundaki özensizliği Altın Orda şehir gelişimini durdurmamış; sadece kısa bir süreliğine yavaşlatmıştır⁴⁰⁷.

Sanırım Altın Orda Hanlığı kadar çok kültürlü devlet azdır. Hakim oldukları alan dikkate alınırsa bu çok kültürlülüğü anlamak hiç de zor olmayacaktır. Burada

⁴⁰⁶V.L. Egerov , *Geografiya Gorodov Zolotoy Ordı* , (Altın Orda Şehirlerinin Coğrafyası) , SA. , 1977 , No:1 , s:115.

⁴⁰⁷Egerov *Geografiya Gorodov Zolotoy Ordı* , s:115.

diğer kültürlerin mimari ve şehircilik alanlarındaki etkilerini bir tarafa bırakacak ve Eski Kırım'daki anıtlarda Selçuklu faktörünü bulmaya çalışacağız.

Konunun uzmanları çok iyi bilirler ki sanatsal etkileşimleri saptayabilmek için elinizde bir dizi eser bulunması şarttır. Mimari yapılar zamanın ya da başka güçlerin tahribine uğramışsa ve arkeolojik veriler de bu açığı yeterli düzeyde kapatamıyorsa söyleyecekleriniz tahmin olmaktan öteye pek geçemez. Kırım'da Selçuklu döneminde ayakta kalabilmiş hiçbir yapı yoktur. Elde mevcut arkeolojik veriler de Selçuklular'ın Kırım'da yaşamış olduklarını kanıtlamaktan başka kayda değer bilgiler sunmamaktadır. Elimizde Selçuklular' a ait birkaç mezar kitabesi ve Özbek Han Cami-medrese kombinasyonundaki Selçuklu alt yapısı bulunmaktadır.

Altın Orda topraklarında Selçuklu izlerini arayabileceğimiz yerleşimler Suğdak ,Solhad ,Kefe,Otuz ve Kırk Yer (Çufutkale)'dir. 1298'de Kırım'a vergi toplamak üzere gönderdiği torunu Aktacı öldürülünce buna sinirlenen Nogay'ın emriyle Kefe ,Kırk Yer (Çufut Kale) , Suğdak ve Kerç gibi Altın Orda şehirlerinin yağmalandığı; Müslüman ,Frenk ve Alanlar'dan pek çok tacirin öldürüldüğü bilinmektedir. Yağmalanan bu şehirler Kırım'a yerleşen Türkiye Selçukluları'nın da en yoğun yaşadığı şehirlerdi. Ancak Suğdak halkından Nogay taraftarı olanlara önceden haber verilmiş ,malları ile beraber şehri terk etmeleri sağlandıktan sonra yağmaya girişilmiştir⁴⁰⁸. Bu olaydan Kırım'daki Selçuklular'ın ne kadar etkilenmiş oldukları açık değildir , Nogay ile araları Saltık-nâme'de anlatıldığı kadar iyiye can kaybına uğramamış olmalılar ancak Kırım şehirlerinde yapılan bu tahribatin mimari yapıları önemli ölçüde etkilediği anlaşılmaktadır.

⁴⁰⁸El Mufaddal'dan naklen Tiesenhausen , s: 336 ; Kafalı , Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri , s: 68 .

Eserlerin sayı ve sanat olgularının çeşitliliği bakımından Selçuk sanat çizgileri Kırım toprağında daha net ortaya çıkmaktadır. Başkirov Selçuklu etkilerinin özellikle Eski Yurt'ta Bahçesaray civarında dikkat çektiğini belirtir⁴⁰⁹.

Kırım'da Selçuklu Sanatı'nın izlerini mimari süsleme ve özellikle de plân şemalarında görürüz⁴¹⁰. Kırım'da Selçuklular tarafından inşa edilen hiçbir yapı ayakta kalamamıştır. Kaynaklarda yer alan bilgi kırıntıları olmasaydı Selçuklular'ın Kırım'da sadece ustalık yaptıklarını düşünebilirdik ancak kaynaklarımız sınırlı da olsa bu konuda bir takım bilgiler vermektedir. Bunlardan ilki İbn Bîbî tarafından Suğdak Seferi'ni anlatırken kaydedilmiştir. İbn Bîbî Sudak'ın yüksek yerine bir cami inşa edildiğini kaydetmiştir⁴¹¹. Selçuklular'ın Kırım'da inşa ettiği yapılar hakkında ikinci kayıt Ebû'l Hayr-ı Rûmî tarafından yazılan Saltık-nâme adlı eserde yer alır. Saltık-nâme'ye göre Sarı Saltık ve aşireti II. İzzeddin Keykavus ile birlikte Berke Han tarafından Kırım'a götürüldükten sonra Suğdak civarında Baba Saltık adıyla bilinen bir kasaba veya şehir kuruldu⁴¹². Sarı Saltık bu kasabayı yaptığı gazalarda üs olarak kullanıyordu. Baba Saltık Kasabası'nda bir de zaviyesi bulunuyordu. Saltık – nâme yazarı Ebu'l Hayr-ı Rûmî Baba Saltık Kasabası'nın kâfirlerin hücumuna uğrayarak yakılıp yıkıldığını, Sarı Saltık Zaviyesi'nin de Ezantamariye (Santa Maria) adıyla Hızır İlyas'a adanan bir kiliseye dönüştürüldüğünü, kendi

⁴⁰⁹Başkirov; "Tatar Sanatlarında Selçukizm", Kazan Tatar Kitap Yayını, 1929, s: 24.

⁴¹⁰Başkirov; "Tatar Sanatlarında Selçukizm", s: 25-26.

⁴¹¹İbn Bibi, El Evamirü'l- Alâiyye, C:I, s: 345.

⁴¹²Aynı tarihlerde Dobruca'da da Baba Saltık adı ile bilinen bir kasaba kurulmuştur. İbni Battûta seyahatnamesinde bir Baba Saltık Kasabası'ndan söz eder ancak Bizans'a yakınlığı dolayısıyla seyahatimizin kayıtlarına yansıyan Baba Saltık Kasabası Dobruca sınırındaki olmalıdır. Bkz: İbn Battûta Seyahatnâmesi, C.I, s: 498.

zamanında (1473-1480) burada bir mescit olduğunu belirtmiştir⁴¹³. “1886 Yazında Kırım’a Bir Arkeolojik Seyahat” adlı makalesinde V.D.Simironov Suğdak’da kale duvarının uçurumu üzerinde Ermeni-Katalolik kilisesine çevrilmiş bir bina bulunduğunu kaydetmiştir. Bu yapının altlarında Türkler tarafından 1475 yılında kiliseden camiye çevrilmiş olduğu kayıtlıdır. Mimarlar bu eser üzerinde yaptıkları incelemelerde onun Ceneviz veya Tatarlar tarafından inşasının imkânsız olduğunu ve stiline, özelliklerinin her şeyden önce Selçuklu mimarisine en yakın olduğu sonucuna varmışlardır⁴¹⁴. Ebû’l Hayr-ı Rumî’nin sözünü ettiği yapının bu olması mümkündür.

Altın Orda topraklarındaki Baba Saltık Kasabası, bu kasabada Selçuklular tarafından inşa edilen zaviye ve mescit yapıları günümüze ulaşamamıştır ancak bu dönemden kısa bir süre sonra inşa edilen ve günümüze kadar ayakta kalabilmiş Altın Orda mimari eserlerinde gerek plân tipleri gerekse taş süslemeler itibarıyla Selçuklu biçimlerini görürüz.

Kefe XIII.yüzyılın 80’li yıllarına kadar küçük bir kasabaydı. XIII.yüzyılın ikinci yarısında Cenevizliler burayı bir Türk beyinden satın aldılar. Cenevizliler burada 1266’da ticaret kolonisi kurdular. Bu şehir XIV.yüzyılda Cenevizliler’in Kuzey Karadeniz’deki merkezi oldu⁴¹⁵. İbn Battûta’ya göre Kefe halkının büyük bir çoğunluğunu Ceneviz, Yunan ve Ermeniler olmak üzere Hristiyan halk oluşturmaktaydı ancak burada yaşayan Müslümanlar’ın camileri dışında özel

⁴¹³ Ebu’l Hayr-ı Rumî, *Saltık-nâme*, Yay.Şükrü Halûk Akalın, Ankara 1988, c:I, s: 156.

⁴¹⁴ Yakubovski; “İbn Bibi’nin XIII.Asır Başında Anadolu Türkleri’ nin Suğdak, Polovest (Kıpçak) ve Ruslar’a Karşı Yaptıkları Seferin Hikâyesi (Kıpçak Sahrasında Cereyan Eden Ticarî Hayattan Bazı Safhalar)”, çev: İsmail Kaynak, *DTCF.Dergisi*, C.XII, S: 1, 2 Mart-Haziran 1954, s:225.

⁴¹⁵ Egerov; *İstoriçeskaya Geografiya Zolotoy Ordı*, s: 89.

mahkemeleri de vardı⁴¹⁶. 30 Kasım 1316 tarihinde Kefe’de tutulan bir Ceneviz kaydı bu şehirde Sadon’a ait bir saray olduğunu söyler⁴¹⁷, bu isim bazı araştırmacılar tarafından II.İzzeddin Keykâvus olarak değerlendirilmek istenmişse de Bratıanu bu metinde geçen Sadon isminin İzzeddin olarak tercüme edilmesini şüpheli görmektedir⁴¹⁸. Arkeolojik çalışmalarda da Kefe’de Keykâvus’a ait böyle bir saray olduğunu doğrular nitelikte hiçbir sonuca ulaşılmamıştır. Saltık-nâme’de Müslümanlar’ın Kefe’de Sarı Saltık için bir toprak hisar yaptıkları anlatılır⁴¹⁹.

Rus araştırmacıların hemen hepsi Solhad’ın kültürel hayatında Anadolu’dan gelen Selçuklu etkisinin olduğunu vurgulamıştır. Bu etki kendisini kaligrafik Arapça kitabelerde, mimari eserlerde ve bezemelerde göstermektedir⁴²⁰. Solhad’daki mimari eserlerinde gördüğümüz Selçuklu bitkisel ve geometrik süsleme biçimlerinin sadece Eski Kırım’ın İslâmî yapılarını değil Kefe Şehri’ndeki Ceneviz eserlerini de etkilemiş olduğu görülür. Solhad yüksek ve kalın duvarlarla çevrili eski bir Altın Orda şehridir. Şehir içinde ve çevresinde çeşitli abideler bulunmakla birlikte zamana direnebilmiş mimari eserlerden en erken tarihlisi 1314 yılında Özbek Han tarafından yaptırılan camidir⁴²¹.

⁴¹⁶İbn Battuta Seyahatnâmesi , c:I , s:463 .

⁴¹⁷Bratıanu , *Recherches sur Le Commerce Génois Dans La Mer Noire Au XIII é Siécle* , Paris 1929 s: 219.

⁴¹⁸Bratıanu ;, *Recherches sur Le Commerce Génois* , s:219 .

⁴¹⁹Ebu’l Hayr-ı Rumî , *Saltık-nâme* , c:I , s:188 .

⁴²⁰A.R. Nikiforov; “Problemı İstorii Solhata-Krım v Otoçestvennoy İstoriografii” (Sovyetler Birliği’nde Solhad Kırım Tarihçiliği) , *İstoriya i Arheologiya Yugo-Zapadnogo Krım* , Simferopol , 1993 , s:137-138 .

⁴²¹Kaynaklar Solhad şehrinde 1262 / 63 tarihli Hacı Ömer Camisi’nden söz etmekle birlikte bu yapıdan günümüze hiçbir şey kalmamıştır, XVII.yüzyılda hâlâ var olduğu anlaşılan bu yapı hakkında değerlendirme yapabilecek kadar bilgiye sahip değiliz.Özbek Han Camisi’nden önce inşa edilmiş ikinci yapı 1287/88 yılına tarihlenir.Bu camiden de bir şey kalmamıştır ancak Makrizî bânisinin Memlûk sultanı Baybars olduğunu , Mısır sultanının bu yapının inşasını çalışmaları için kendi taş ustalarını Kırım’a gönderdiğini kaydeder ki bu bilgilerden yapının doğrudan Memlûk sanatı biçimlerini taşıdığını anlıyoruz.

“Altın Orda sanatında Selçuklu etkisine dair en dikkate değer abideler Solhad Medresesi ve onun yanında Özbek Han Camisi Selçukluluğun ortaya çıkması ve derecesi konusunda tartışmalara neden olmuştur. Bu kompleksin Kırım topraklarında yükseltilecek tam bir Selçuklu yapımı olduğu yolunda görüşler söylendi. Tarihi bilgelere göre bazı özellikle Solhad’ta tesadüf edilen Kırım’daki Türk-Selçuk meskun yerleri olduğu bellidir. Selçuk kolonisinin izlerini bulmak çekici olmasına rağmen söylemek gerekir ki Eski Kırım topraklarında yürütülen arkeolojik kazı çalışmaları ve araştırmaları Tatar tabakalarına ait henüz hiçbir şey vermedi. Hiçbir Selçuklu veya herhangi bir koloni izleri bulunamadı. Prof. Dr.V.M. Zummer , Özbek Camisi ve medresesiyle ilgili Kerçen Arkeoloji Konferans tartışmalarında Selçuklu faktörü için çekişmeli görüşler için şunları söylemiştir: “Selçuklu çizgileri girişin dar basamaklı tacı ve caminin mihrabı , medresenin şekilleri , taçkapısı tartışmasız ama Selçuklu etkileri alanında nispeten hemfikir olanlar arasında (Prof.Dr.Başkirov ve P.İ.Gollandskiy) önemli görüş ayrılıklarına yol açtı.Başkirov için cami Kırım-Tatar abideleri sadece Selçuklu çizgileri taşırsa da P.İ.Gollandskiy onu Baybars Camisi ile özdeşleştirmeye eğilimli ve bu yapıda Bizanslılar veya Bizanslı çırakların Selçuklular için kurmuş olduğu tam Selçuklu eserini görmektedir⁴²²”.

Özellikle Rus sanat ve mimarlık tarihçileri Özbek Han Cami-medrese kombinasyonu üzerine uzun süre tartışmıştır. Kapısı üzerinde yer alan kitabeye göre Özbek Han zamanında Abdülaziz İbn İbrahim el Arbelî tarafından 1314’de yaptırılan Özbek Han Camisi , kible duvarına dikey olarak uzanan üç sahınlı

⁴²² İ.N. Borozdin ; “Novoe dannie po Zolotoordinskoy kulture v Kırımı (Kırım’daki Altın Orda Kültürü Üzerine Yeni Bilgiler) , Rabotu Arkeologičeskoy ekspeditsii 1926 goda (1926 Yılındaki Arkeoloji Araştırma Çalışmaları) , NV . , N:16-17 , Moskova , s:273 .

sade bir plâna göre tasarlanmıştır. Orta sahnı diğerlerine göre biraz daha yüksek tutulan cami iki sıra halinde sade mukarnas başlıklı sekizgen biçiminde üçer sütun üzerine sivri kemerlerle oturtulmuş hafif meyilli ahşap çatı ile örtülmüştür. Uzunlamasına üç sahınlı plânı ile Özbek Han Camisi Türkiye Selçuklu ve Beylikler devri tiplerine uymaktadır⁴²³. Mescit bölümü ile kuruluş bakımından Konya'daki 1242-43 yıllarında inşa edilen Sırçalı Medrese-mescidi ile benzeşmektedir. Ancak sekizgen sütunları ve meyilli ahşap çatı , Selçuklu yapılarının tonoz ve kubbe örtüsü ile klasik sütun ve başlık şekillerinden farklıdır. Eski Solhat eserleri o manasıyla mescitler , genel görünüşü ile her şeyden daha çok şu Selçuklu eserlerini anımsatır. Aksaray ile Konya arasında bulunan Sultan Han Kervansarayı ve Denizli civarında Ak Han örnek verilebilir⁴²⁴.

Yapının esas bünyeden dışa çıkıntılı inşa edilmiş olan portalı ve mihrap çevresindeki zengin taş süsleme Selçuklu ve beylikler devri mimarisindeki örneklerle bağlanır. Birkaç sıra mukarnas kavsaralı portalin iki yanında uzanan geniş bordürler lotus , palmet ve damarlı rûmiler , üç dilimli yaprak ve örgü motifleri ile bezenmiştir. Bu bitkisel motifler sapsarı ile birbirine bağlanarak kompozisyonu oluşturur⁴²⁵. Örneğin Sırçalı Medresesi'nin, Sultan Han Kervansarayı'nın Akşehir'deki Taş Medrese'nin Eşref-Rum Medresesi'nin vb. çoğu methalleri . Selçuklu methal sütunları kaidede yükseltilmiştir bazen çok zengin şekillendirme ile duvarın genel dikey çizgisinden hafifçe çıkıntı meydana getirmiştir. Sırçalı Medrese , Ak Han , Sultan Hanı Kervansarayı

⁴²³Başkirov ; “Tatar Sanatlarında Selçukizm” , s: 26 .

⁴²⁴Başkirov ; “Tatar Sanatlarında Selçukizm” , s: 26 .

⁴²⁵Oktay Aslanapa ; Sanatı , Tarihi , Edebiyatı ve Musikisiyle Kırım , “Kırım'da Türk Eserleri” Bölümü , Yeni Türkiye Yayınları , Türk Dünyası Serisi : 2 , Ank.2003 s:16 .

vb.) (Taş Medrese ve diğerleri Solhatlı Medrese kaidesine uygun düşmektedir⁴²⁶. Özbek Han Camisi'nin portal süslemelerinin tam benzerini Anadolu'da Menteşeoğlu İlyas beyin 1404'de Balat'da inşa ettirdiği caminin cephe süslemesinde yatay olarak uzanan şeritler halindeki taş süslemede görürüz. Mihrap süslemesinde ise kıvrım dallar ve rûmillerle işlenmiş geniş bir bordür ve üstte oyma bir mihrap kitabesi yer alır.

Özbek Han Camisi'nin büyük bir medresenin kuzey duvarına bitişik olarak inşa edildiği ancak bugün yıkılmış bulunan medreseden geriye sadece cami duvarına dayalı olarak yapılmış tonoz kalıntılarının kaldığı bilinmektedir. Bu medresenin ortası şadırvanlı açık avlulu, revaklarla çevrili beşik tonozlu dört eyvanlı plân şemasına göre inşa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Yıkılış tarihi tam olarak bilinmeyen Özbek Han Medresesi plân şeması itibarıyla Anadolu örneklerine bağlanır ancak bu planın henüz Kırım'da tam oturmamış olduğu anlaşılmaktadır.

Suğdak Kırım'a ait büyük liman ve ticaret merkeziydi⁴²⁷. İbn Battuta Kırım'ın en büyük liman şehri olan Suğdak'ın dışında akarsular, bostanlar bahçeler yer aldığını belirtir⁴²⁸. Kefe'nin kalkınmasına kadar Suğdak Kırım'ın en önemli merkezlerinden birisiydi⁴²⁹. Moğol istilasına kadar bayındır bir şehir olan Suğdak 1253'de Rubruck buraya uğradığında kısmen harap durumdaydı⁴³⁰. Kefe'nin rekabeti ve 1299'da Nogay'ın Suğdak'ı tahrip etmesi şehirlerin durumunu değiştirdi. İbn Battutâ Suğdak'ı "şehirden Türkler ile beraber onların hakimiyeti

⁴²⁶ Başkirov ; "Tatar Sanatlarında Selçukizm" s: 34 .

⁴²⁷ Suğdak hakkında bkz: Barthold "Sugdak", İ.A: c:XI, s:1-2 .

⁴²⁸ İbn Battûta Seyahatnamesi , s: 498 .

⁴²⁹ Egerov ; İstoričeskaya Geografiya Zolotoy Ordı, s: 89 .

⁴³⁰ Kafalı ; Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri , s:140-141 .

altında kalabalık bir Rum cemaati yaşıyor . Halk kendine özgü sanatı ve mesleği olan mahir insanlardan oluşuyor” şeklinde anlatmıştır⁴³¹

Kırım’daki Selçuklu etkisi Solhad ile sınırlı kalmamıştır.Araştırmacılar bu etkinin izlerine Otuz,Çufut Kale , Eski Yurt gibi yerlerde de rastlamışlardır.Selçuklu geleneğinin Kırım’a yabancı olmadığı , onun Tatarlar’ ın kültür benimseme ve yaşam tarzlarına bile derin bir şekilde sızdığı konusunda düşünceler ortaya çıkmıştır⁴³². Kırım’daki Selçuklu etkisini başka türlü açıklayan İ.N. Borozdin bunu Solhad’daki Selçuklu kolonilerine bağlamıştır⁴³³. Kırım’a göç eden kolonistlerle ilgili V.A. Gordlevsky de bilgi vermiştir⁴³⁴. Altın Orda ‘da şehir kültürünün ele geçirilen topraklardaki halklar tarafından oluşturulduğunu biliyoruz. Solhat’ın sanat eserlerinde diğer kültürlerin de etkileri olmuştur. Buradaki eserlerde Mısır ve Harezm gibi başka kültür çevrelerinin de etkilerinin olduğu bilinmektedir. Solhat ve Otuz’da bulunan mezarlarda Anadolu , İran , Mezopotamya , Suriye ve Mısır kökenli isimlere rastlanmaktadır. XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Solhat’ da cami ve medreselerin yapımı çoğalmıştı. Solhat Altın Orda’ nın Müslüman misyoner faaliyet merkezlerinden biri olmuştu.Bunu Otuz yakınlarındaki tekkelerin faaliyetleri ispat etmektedir⁴³⁵. Kırım’da Ermeni kültürünün etkileri de görülmüştür. Ermeniler’in Anadolu’dan göçü Kırım şehirlerindeki Selçuklu

⁴³¹ İbn Battûta Seyahatnâmesi , c:II , s: 498 .

⁴³² Nikiforov ; “Problemi İstorii Solhata-Kırma v Otoçestvennoy İstoriografii” , s: 138 .

⁴³³ Borozdin “Novoe dannie po Zolotoordinskoy kulture v Kırımı” , s:273 / Borozdin Selçuklular tarafından Kırım’da koloni kurulmuş olduğunu ancak bu arkeolojik verilerin günümüze ulaşmadığını savunur.

⁴³⁴ Gordlevsky; Anadolu Selçuklu Devleti , s: 213 bu çalışmanın Türkçe tercümesinde Kırım’da kurulan ticaret kolonilerinin kimlere ait olduğu hakkında bilgi verilmez , sadece varlıklarından söz edilir.

⁴³⁵ Nikiforov ; “Problemi İstorii Solhata-Kırma v Otoçestvennoy İstoriografii” , s:138 .

etkisinde önemli bir rol oynamıştır⁴³⁶. İ.N. Borozdin arkeolojik kazılar sonucu Kırım'da Anadolu ve Orta Asya'da yaygın olan yer altı seramik ve su yollarını ortaya çıkarmıştır⁴³⁷. Kazıda ortaya çıkarılan kültürel tabaka yüklü ve zengin malzeme içermektedir. Anadolu'dan Kırım'a göç eden Ermeniler mimari becerileriyle burada Selçuklu tarzını yaymışlardır⁴³⁸.

Kırk Yer şehrinin harabeleri günümüzde Çufut Kale olarak bilinmekte ve Bahçe Saray yakınlarında yer almaktadır. XIII.yüzyılda otonomluğunu koruyarak Altın Orda'ya yarı bağımlı kalmıştır. 1299 yılında Nogay orduları tarafından tahrip edilerek diğer Kırım Yarımadası şehirleri gibi Altın Orda'ya bağlanmıştır. 1299'da gelişmiş yerleşim yerlerinin ateşe verildiği ve halkın çoğunun kılıçtan geçirildikleri bilinmektedir. Böyle bir tahribat yaşamış bir şehirde Selçuklu izlerini tüm ayrıntıları ile görebilmenin mümkün olmadığı açıktır. XIII.yüzyıl sonları ile XIV.yüzyıl başlarında Kırkyer Yavlaş (Suleş) Sülalesi tarafından kurulan ve Altın Orda'ya yarı bağımlı olan bir beylik tarafından idare ediliyordu⁴³⁹. Kırk Yer'de üç değişik toplum Müslüman , Ermeni ve Yahudiler bir arada yaşamıştır⁴⁴⁰.

⁴³⁶Nikiforov ; "Problemi İstorii Solhata-Kırma v Otoçestvennoy İstoriografii" , s: 139 / Ermeniler çoğunlukla Kırım'ın güney ve doğu kısımlarında toplanmışlardır.Ermeniler'in Kırım'daki kültürel merkezi Solhat yakınlarındaki Surb-Karç Manastırı idi .

⁴³⁷ Borozdin "Novoe dannie po Zolotoordinskoy kulture v Kırımı" , s : 267 .

⁴³⁸O. Dombrovskiy , V Sidorenko ; Solhad i Surb-khaç (Solhad ve Surb-khaç) , Simferopol , 1978 , s: 55 .

⁴³⁹ Egorov .; İstoriçeskaya Geografiya Zolotoy Ordı , s: 88 .

⁴⁴⁰Kırk Yer'de Türk yerleşiminin uzun süre devam ettiğini 1397 tarihinde Temir Kutluk tarafından Hacı bayram Hoca'ya verilen yarıltıkta yer alan şu ifadeden de açıkça görmek mümkündür:Kırım ile Kırk Yer'in aşağısında Sudak adlı kentin civarında evvelki zamandan beri sürekli tahrarı oldukları..." Bkz :A.Melek Özyetkin ; Altın Ordu , Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarıltık ve Bitiklerin Dil ve Üslûp İncelemesi , TDK .Yayınları , Ank. 1996 , s: 136-137 .

Kırım Bahçesaray'ın batısında bulunan Eski Yurt'da XIV.yüzyıla tarihlenen bir türbe devrin Anadolu kümbetleri ile önemli benzerlikler gösterir. Düzgün kesme taş ile inşâ edilen gövde piramit bir külah ile örtülmüştür. Önünde tek gözlü revak biçiminde bir ziyaret yeri bulunan yapının giriş bölümünden bir duvarı ayakta kalabilmiştir. Kitabesi olmayan bu yapının kime ait olduğu bilinmemektedir⁴⁴¹.

1926 yılındaki arkeolojik kazılar sonucunda Otuz'da bulunan eski bir mezarlıkta Tatarlar'ın aziz olarak adlandırdığı evliyalara mahsus mezarlar bulunmuştur⁴⁴². Bu mezarların şahidelerinde Arap harfleri ile yazılmış kitabeler ortaya çıkarılmıştır. Ortaya çıkarılan mezar taşları kısmen fotoğraflanmış , yazı ve bezemelerin estampajı alınmıştır. Kazı sonuçlarını bildiren Tatar epigraf Akçokraklı bazı yazıları tam çeviremediğini ifade etmiştir. Okunabilir durumdaki mezar kitabelerinden birisi Şeyh Yakub Konevî'ye ait olup 729 / 1328 tarihli⁴⁴³. “Kitabesi Konya gibi tanınmış bir Selçuklu merkezinden şeyhlerin Kırım topraklarına gelmiş olduğunu göstermektedir ki bu tarz örnekler Türkiye Selçuklu-Altın Orda ilişkisinin kültürel çerçevesini bir kez daha güvenli şekilde belirtmektedir⁴⁴⁴. Şeyh Yakup Konevî Borozdin'in özellikle dikkatini çekmiş ve hakkında bir makale yazmıştır. Konevî'nin mezar anıtı 0.49 x 1.50 m . ölçülerindedir. Otuz'da ortaya çıkarılan Konyalı şeyhin mezar taşı Selçuklular'ın

⁴⁴¹ Aslanapa , “Kırım'da Türk Eserleri” , s: 23 .

⁴⁴² Osman Akçokraklı “Staro-Krımskie i Otuzskie Nadpisi XIII-XV vv.”(Eski Kırım ve Otuz'un XIII –XV.Yüzyıllardaki Kitabeleri) Simferopol , 1927 s: 1-15 .

⁴⁴³ Bu kitabeyi tezime dahil edip etmeme konusunda tereddüt yaşamıştım. Tezimde tarihi sınırlama 1308 yılına kadar olduğu için bu sınırı aşmamaya özen gösterdim ancak kültürel ilişkilerin incelenmesinde bakış açısını birkaç yıl ilerisini de kapsayacak şekilde geniş tutmak kaçınılmazdır. Kültürel bağlantılar izlerini genellikle biraz daha geç ve daha kesin olarak ortaya koyarlar. Ayrıca burada söz konusu olan bir mezar kitabesidir.

Altın Orda topraklarındaki izlerini XIV.y.y.'ın ilk çeyreğine kadar götürmektedir. "Altın Orda kültürü incelemelerinin son çalışmalarında Selçuklular problemi daha açık görünmüştür. Müslüman Kırım ile Selçuklular arasında sıkı ve sürekli ilişkiler olduğu şüphesizdir. Bunu tarihi kaynaklar ve arkeolojik veriler kanıtlamaktadır. Sadece yazı ve bezemeleri ile değil anıtsal mimari yapıların kalıntıları da (Özellikle Solhad'taki Özbek Camisi'ne yakın medrese harabeleri) Selçuklular'ın güçlü etkisini , Altın Orda sanatında belirgin Selçuklu unsurlarını söylemektedir⁴⁴⁵. Altın Orda'nın Kırım başkenti Yakınoğu ülkeleri ile canlanış ticari ve kültürel ilişkileri Tatar kültür ve sanat abidelerine yansımıştır: Selçuklu Konya'sı tabii ki kendi rolünü oynamamış değildir"⁴⁴⁶

Eski Kırım'daki kitabelerin hem içeriği hem de istisnâ özelliği açısından dikkat çekici oldukları görülür. Bu epigrafik yapıtların işleme tarzında Anadolu'dan gelen Selçuklu alim ve ustalarının önemli bir yeri olduğu görülmektedir ki bunu yapıtlardaki soyadları da ispat etmektedir⁴⁴⁷.

1926 yılı kazısında ortaya çıkarılan mezarlarda kitabelerin çoğu silinmiş olmakla birlikte genel çizgileriyle bu yerleşim hakkında bilgiler elde etmek mümkündür. Buradaki mezarlardan çoğunda İslam dünyasında geniş kullanım alanı bulmuş Hasan , Hüseyin , Mustafa , Abdullah , Hayreddin , Nureddin gibi isimlerin

⁴⁴⁴Borozdin "Novoe dannie po Zolotoordinskoy kulture v Kırımı", s: 272, Moskova . / Konya başkent olmasının da etkisiyle Türkiye Selçuklu döneminde sûfi şeyh ve dervişlerin en önemli merkezi haline gelmişti.

⁴⁴⁵İ.N. Borozdin ; "İz Otuzskoy Starine (Nadgrobie Şeyhe Yakuba iz Konii 729 g.hicri)", Toi I, (58-i), Simferopol 1927 , s:25 .

⁴⁴⁶Borozdin ; "İz Otuzskoy Starine (Nadgrobie Şeyhe Yakuba iz Konii 729 g.hicri)", s:25 .

⁴⁴⁷Akçokraklı , "Staro-Krımские i Otuzskie Nadpisi XIII-XV vv.", s:8

yanı sıra bazı kitabelerde Konevî,Kastamonî ,Tokatî ve Sivasî⁴⁴⁸ gibi Anadolu'dan gelmiş oldukları kesin olarak anlaşılan soy isimlerini taşıyan kitabeler dikkati çekmektedir⁴⁴⁹. Yine bu mezarlarda dikkati çeken başka bir özellik “ahi” unvânının yaygın olmasıdır⁴⁵⁰. Mezar kitabelerinin işleniş de Selçuklu sitilindedir.Mezar taşlarının çoğu katı kireçten yapılmıştır ancak birkaçında mermer kullanıldığı dikkati çeker.Mezar kitabeleri daha çok Arap harfleri ile yazılmıştır bazılarında ise Çağatay lehçesi kullanıldığı görülür.Yazı stili olarak sülüs kullanılmıştır. Sülüs yazılar özellikleri bakımından Selçuklu yazılarına yakındır⁴⁵¹. Bu mezar kitabelerinde görülen bezemeler bazı Selçuklu motifleri ile bağlantılıdır⁴⁵².

⁴⁴⁸ Saltık-nâme’de Sivas şehrinden kırk abdalın Sarı Saltık’a uyarak Kefe’ye geldikleri anlatılır ancak bu bilgilerin tarihi gerçekliğini tespit edebilmek mümkün değildir.Bkz:Saltuk-nâme , c:I , s:156 .

⁴⁴⁹ Kastamonî ifadesi taşıyan mezar kitabesinde tarihin sadece ...n semaniye / 6?? 12... ifadesi okunabilmektedir. Ahlatlı Ebu’l Kasım’ın oğlu Evliya Hoca Ahmet’in türbesine ait kitabe ise tarih içermemektedir.Esed Sivaslı’nın oğluna ait türbenin kitabesinde tarih okunamamaktadır.Tokatî nisbetinin okunabildiği mezarın kitabesinde de isim ve tarih silinmiştir.Yine 1288 tarihini taşıyan ancak başka hiçbir ibaresi okunamayan mezar kitabesi , 1273 tarihli bir başka mezar kitabesinde nisbet belirten herhangi bir ifade yer almamaktadır.Otuz’da ortaya çıkarılan mezarlardan en erken tarihli (okunabilenler arasında) 1273 yılına aittir.1477 tarihli bir mezar kitabesi Otuz’da yerleşimin uzun yıllar devam ettiğini göstermektedir.

⁴⁵⁰ Tezim sırasında Altın Orda topraklarında Ahilik’in yayılması konusu üzerine de araştırmalar yapmaya çalıştım ancak kaynaklar bu faktör üzerinde yorum yapabilecek kadar bilgi içermemektedir. Kitabelerde ahi unvanı özellikle dikkati çekmektedir.Ahilik’ in Kırım topraklarına geçiş süreci hakkında yazılı kaynaklarda çok sağlam veriler bulunmadığı için çalışmam sırasında Selçuklu Ahiler’ i kesin saptamasını yapmakta tereddüt ettim ama Borozdin ahilik faktörünü Türkiye Selçuklu-Altın Orda arasındaki ilişkilerin türünü saptamak yolunda kanıt olarak kullanmıştır.Bkz: Borozdin , “Novoe dannie po Zolotoordinskoy kulture v Kırımı” , s:270 Borozdin Ahilik’ i dini tarikat olarak değerlendirir.Türkiye’de Ahilik üzerine yapılan tetkiklerde de onun bir tarikat olup olmadığı tartışılmıştır.Köprülü Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar adlı eserinde Ahi birliklerinin bir tarikat zümresi olarak değerlendirilebileceğini belirtmiş ancak daha sonra Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu adlı çalışmasında İslam dünyasında Fütüvvet tarikatı diye bir tarikatın hiçbir zaman mevcut olmadığını ve bu nedenle Ahi birliklerinin asla bir tarikat zümreleşmesi olamayacağını savunmuştur (Fuad Köprülü ; Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu , 3.Baskı , TTK.Ank .1988 , s:92).Ahilik’in dini boyutu yadsınamaz ancak bu dinsel yönü tarikat olarak nitelendirilemez.Ahiliği sosyolojik açıdan değerlendiren Güllülü Ahilik üzerinde Şamanizm ve eski Türk geleneklerinin etkili olduğunu belirtir (Sebahattin Güllülü , Sosyoloji Açısından Ahi Birlikleri , İst.1992 , s: 53-64) .Ocak ise Ahiler’in İslam anlayışında Şamanist öğeler de olmakla birlikte ağırlıklı olarak eski İran mistisizminin özelliklerini taşıdığını savunur (A.Yaşar Ocak , “ Türkiye’de Ahilik Araştırmalarına Eleştirel Bir Bakış” , s:136)

⁴⁵¹ Borozdin , “Novoe dannie po Zolotoordinskoy kulture v Kırımı” , s:269 .

⁴⁵² Borozdin ; “Novoe dannie po Zolotoordinskoy kulture v Kırımı” , s: 270 .

Kitabelerde okunabilen yazılar halkın sosyal durumu ,uğraşları , yaşam tarzları hakkında fikir vermektedir.Kitabelerde yerli halkın yanı sıra Eski Kırım’a Anadolu’dan ,İran’dan (Lurî),Suriye(Halep),Mezopotamya(Erbelî) ,Ermenistan , Kuzey Afrika vs. gelenlere de rastlamaktayız⁴⁵³.

1928 yılında düzenlenen arkeolojik kazı sonucunda da Eski Kırım’da önemli ölçüde epigrafik malzeme ortaya çıkarılmıştır. Bunlardan altmış beşi Arapça , bazıları Eski Türkçe ile yazılmıştır. Bunlardan on beş tanesi XIII.yüzyıl sonu ile XIV.yüzyılın ilk yarısına tarihlenir⁴⁵⁴. Yapıtlarda genel olarak tüm İslam ülkelerinde kullanılabilen isimlerin yanı sıra Türkler’e özgü isimler de dikkati çeker. Soy isimleri arasında Et-Tokatî , Es-Sivasî,Konevî gibi adların da bulunması Anadolu ile ilişkileri açıkça ortaya koymaktadır⁴⁵⁵. XIV.yüzyılda Kırım’ın Müslüman ülkelerle ticari ilişkileri canlanmış ve bunun sonucunda Kırım Anadolu ,İran ve Orta Asya’nın Müslüman ruhanilerinin merkezi haline gelmiştir.

Borozdin tarafından da vurgulandığı üzere Kırım kültüründe Selçuklu problemi çok yönlüdür. “Selçuklu kültürünün yayılma meselesi ayrıca Selçuklu sanatının etkisi oldukça ilginç ve önemlidir. Çünkü o Türk halkının sanat eserlerine asgari anlam veren eski düşünceleri birçok bakımdan yıkmaktadır. Selçuklu sanatı olgusu artık reddedilemez ama hâlâ onun tesir ve yayılma sınırları belirlenmemiştir. Kırım’da Solhad ve Eski Yurt bu tür tesirlerin güvenli ve belirgin örneklerini

⁴⁵³Borozdin ; “Novoe dannie po Zolotoordinskoy kulture v Kırımı” , s: 270 .

⁴⁵⁴Osman Akçokraklı “Staro Krimskie Nadpisi (Po Raskopkoun 1928 g.)” (1928 Yılı Kazılarına Göre eski Kırım Kitabeleri) , Simferopol , 1929 , s: 1 .

⁴⁵⁵Akçokraklı ; “Staro Krimskie Nadpisi (Po Raskopkoun 1928 g.)” , s: 2 .

vermektedir. A.S. Başkirov da Eski Tatar Abideleri Bildirisi makalelerinde Selçukluluk konusunu birkaç kez söylemiştir.”⁴⁵⁶.

2.ALTIN ORDA DİNİ HAYATINDA TÜRKİYE SELÇUKLU ETKİLERİ

Türkiye Selçuklu Devleti'nin Altın Orda dinî hayatındaki ilk etkisi Sarı Saltık ile Kırım topraklarına taşınan Selçuklu popüler İslam anlayışıdır⁴⁵⁷. Sarı Saltık⁴⁵⁸ 1263-1264 yıllarında Türkiye Selçuklu sultanı II . İzzeddin Keykâvus'un Bizans topraklarında bulunduğu sırada on iki bin hane kadar Türkmen aşireti ile birlikte Anadolu'dan getirterek Dobruca'ya yerleştirdiği Kırım'a giderken de yanında götürdüğü bir Türkmen şeyhidir. Saltık-nâme'de Sultan İbn Gıyas şeklinde geçen sultanın II.İzzeddin Keykâvus olduğu anlaşılmaktadır.Saltık-nâme'de sultan ve beraberindekilerin Kırım'da yerleşmeleri de anlatılmaktadır⁴⁵⁹. Saltık-nâme'de anlatılan Türkiye Selçuklu tarihi ile ilgili olayların merkezleri Sinop ve Amasya şehirleridir. Sarı Saltık 'un on iki bin kişilik bir Türkmen Aşireti'nin

⁴⁵⁶Borozdin "Novoe dannie po Zolotoordinskoy kulture v Kırımı , s:273

⁴⁵⁷ Selçuklu geleneksel olmayan İslam sentezinin Kırım'daki izlerini takip çabası başlı başına bir tez olabilecek kadar problemli bir konudur.Tezimde Selçuklu Popüler İslam anlayışının Altın Orda dinî hayatını ne kadar etkilemiş olduğunu tam anlamıyla saptayabilmiş değilim.Bu bölümde yapabildiğim sadece bilinen gerçeklere iki kültür çevresini yan yana getirerek bakmaktan ibarettir ve bir araştırmalar derlemesi olarak nitelenebilir.Altın Orda dinî hayatında varlığı tespit edilen Selçuklu Popüler İslam anlayışının kapsamının bu konuda uzmanlaşmış bir teolog tarafından değerlendirilmesini umut ediyorum.

⁴⁵⁸ Saltık-nâme'de Saltık adını almadan önce Sarı Saltık'ın adı Şerif Hızır'dır.Saltık-nâme'ye göre Şerif Hızır Haynub (Sinop)'ludur. Saltık-nâme'de Sarı Saltık'ın önceleri sadece bir alp olduğu belirtilir.Zamanla velî kimliğine bürünmüştür .

⁴⁵⁹Saltık-nâme'de anlatılan olaylar destanî unsurlarla da bezenmiş ve eserde çok farklı bölgelerin anlatımı yapılmıştır.Ancak Saltık-nâme'de anlatılan olaylardan Sinop , Kırım , Dobruca ve Edirne merkezli olaylar tarihi gerçeklerle de uyumaktadır. Altın Orda Devleti'nde İslamlaşma sürecini değerlendiren Devin Saltık-nâme'nin efsanevî yönlerini ön planda tutmuş olduğu için Altın Orda topraklarında İslamiyet'in yayılması konusunda daha farklı sonuçlara ulaşmıştır.Bkz: Devin De Weese , İslamization And Native Religion in the Golden Horde :Baba Tukles and Conversion to İslam in Historical and Epic Tradition , Pennsylvania , 1994 , s:252-255.Devin Altın Orda topraklarındaki baba, ata kültürünü Sarı Saltık etrafındaki efsanevî unsurlarla bağlantılı görür.Her ikisinde de ateş faktörünün Şamanizm ile bağlantılı olduğunu belirtir. s:255 .Devin'e göre Sarı Saltık'ın Kırım Müslümanlığı'na etkisi daha geç tarihlerde (eserde bu etkileşim için tam bir tarih verilmez) ve efsanevî unsurların yansıması şeklinde olmuştur.

lideri olduğu Yazıcıoğlu Ali ve Seyyid Lokman'ın eserlerinde kaydedilmiştir⁴⁶⁰. Sarı Saltık ile birlikte Kırım'a gelen Türkmen aşiretinin Çepniler olması kuvvetle muhtemeldir. Kaynaklar Sarı Saltık'ın Anadolu'da bulunduğu süre içinde devrin tanınmış derviş ve sufileri ile görüştüğünü , Hacı Bektaş-ı Veli ,Seyyid Mahmud Hayrânî ,Tabduk Emre ve Mevlana Celâleddin-i Rûmî ile dostane ilişkiler kurduğunu anlatır⁴⁶¹. Hacı Bektaş Velâyetnâmesi'ne göre Sarı Saltık ve Çepniler Hacı Bektaş'ın ilk müritleridir⁴⁶². Saltık-nâme'de de Hacı Bektaş Sarı Saltık'ın en yakın dostu olarak gösterilmektedir. Babinger'e göre Sarı Saltık şii-batini hareketlere katılmıştır⁴⁶³. İbn Battûta da Çepniler'in şii olduklarını anlatır.

Saltık-nâme Sarı Saltık'ın gaza faaliyetlerinin anlatımıyla doludur⁴⁶⁴. Sarı Saltık Nogay ilinde , Deşt-i Kıpçak' da , Kırım ve Kefe'de ikâmet etmiş ve gaza faaliyetlerinde bulunmuştur. Saltık-nâmenin anlatımına göre Sarı Saltık gazâ faaliyetlerine II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde başlamıştır. Sarı Saltık Selçuklu sultanı adına yaptığı cihad ve gazâ faaliyetlerine II. İzzeddin Keykavus zamanında da devam etmiştir. Sarı Saltık Deşt-i Kıpçak'a gittiğinde oradaki Tatar mirzalarına haber gönderip Moskov diyarına gazâyâ çıkmak istediğini

⁴⁶⁰ Yazıcızâde Ali ; *Tevârih-i Alî Selçuk* , v:233b ; Seyyid Lokman *İcmâl-i Ahvâl-i Alî Selçuk ber Mûceb-i nakl-i Oğuznâme-i Seyyid Lokmân* , I.J.Lagus , Helsingfors 1854 .

⁴⁶¹ Ebû'l Hayr-ı Rûmî *Saltık-nâme* , C.II , s:180-181 .

⁴⁶² Yüce ; *Saltuk-nâme Tarihî , Dinî ve Efsanevî Unsurlar* , s:91

⁴⁶³ Franz Babinger , "Sarı Saltuk Dede" , İA.

⁴⁶⁴ Saltık-nâme onun bu gaza faaliyetleri için çok geniş bir coğrafyadan söz eder. Esere göre Sarı Saltık Mağrib' den Hindistan'a , Habeşistan'dan Moskova'ya kadar pek çok yerde kâfirlerle mücadele eder.

Saltık-nâme'ye göre Sarı Saltık kâfirleri Müslüman yapmak için iki yöntem kullanır: ya kâfirlerle doğrudan mücadele eder , onları yener ve Müslüman olmalarını ister kabul etmeyenleri öldürür ya da kılık değiştirerek rahip kimliğine bürünür , bu sıradan bir kıyafet değişikliği değildir Şamanizm vb. dinlerde de bulunan trans halidir. Sarı Saltık Hıristiyan ve Yahudi rahiplerin dilinde konuşarak , Tevrat ve İncil'den ayetler okur , vaazler verir ardından gerçek kimliğini açıklar ve onları Müslümanlığa davet eder. Rahipler onu dinler ve Müslüman olurlar. Saltık-nâme 'de Sarı Saltık'ın kerametleri de anlatılır . Eserde Sarı Saltık'ın bu kerametleri açıkça gösterdiği anlatılıyor ki Sarı Saltık'ın İslam anlayışı bu bakımdan Bektaşilik ile örtüşür.

bildirmiş ve kendilerine katılmalarını istemiştir. Sarı Saltık ve aşireti II . İzzeddin Keykâvus ile birlikte Berke Han tarafından Kırım'a götürüldükten sonra Kefe yakınlarında Suğdak civarında Baba Saltık adıyla bilinen bir kasaba veya şehir kuruldu. Sarı Saltık bu kasabayı yaptığı gazalarda üs olarak kullanıyordu. Baba Saltık Kasabası'nda bir de zaviyesi bulunuyordu⁴⁶⁵. Sarı Saltık 'ın maiyetindeki dervişler⁴⁶⁶ ile birlikte yürüttüğü çeşitli kaynaklarda anlatılan gazâ ve cihad faaliyetlerinin maiyet ve önemini tam olarak saptamak şu an için imkansız görünmektedir. Kaynakların bu konuda bilgi vermemesine bakılırsa bu hareket sistemli bir propaganda ve siyasete dayalı geniş çaplı bir hareket değildir. Sarı Saltık'ı son derece bilinçli ve iyi yetişmiş bir İslam misyoneri şeklinde değerlendirmek doğru değildir. Saltık-nâme Tatar hanı şeklinde isim vermeden bir Altın Orda hanının⁴⁶⁷ Sarı Saltık ile birlikte gazalarda bulunduğunu kaydeder. Eserde Nogay ile İlhanlı Devleti arasında geçen mücadelelere Sarı Saltık da dahil edilmiştir. Saltık-nâme tarihi gerçeklik temeli de olan bir eserdir. Sarı Saltık'ın Kırım'a gittiği yıl Berke ve Nogay'ın orduları Hülagü'nün kuvvetlerini

⁴⁶⁵ Tekke ve zaviyeler Türkiye Selçuklu sultanlarının devlet eliyle desteklediği kurumlardır. Selçuklu sultan ve devlet adamları bu şeyh ve dervişlere Anadolu'nun çeşitli yerlerinde medrese ve zaviyeler açmış ; vakıflar kurarak finans kaynaklarını oluşturmuşlardır. Kaynakların ifadesine göre din bilginleri ve mutasavvıfların devlet hazinesinden para aldıkları da olmuştur (Seyfullah Kara ; "Türkiye Selçuklularında Dinî Hayat" , s: 311) Bu nedenle Anadolu'nun en ücra köşelerinde bile bu dinî kurumlara rastlamak mümkündür. Tekke ve zaviyeler sadece dinî bir misyona sahip değildi bu yapılar iskân ve kolonizasyon aşamalarında da devletin çok işine yaradı. Kaynağımızın sözünü ettiği zaviyenin de böyle çok yönlü amaçlara hizmet ettiği düşünülebilir.

⁴⁶⁶ Sarı Saltık ile birlikte ismi anılan diğer bir Türkmen babası da Barak Baba'dır (ö:1307). Barak Baba'nın Babaî hareketinin merkezlerinden biri olan Tokat yakınlarında oturan bir Türkmen ailesine mensup olduğu kabul edilir⁴⁶⁶. Yazıcızâde ise onun II. İzzeddin Keykavus'un Bizans'ta kalan iki oğlundan birisi olduğunu yazar. Yazıcızâde'ye göre Bizans'ta rehin olan bu Selçuklu şehzadesi kaçmaya teşebbüs etmiş bu nedenle imparator tarafından hapse atılmıştır. Dönemin patriği onu yanına alarak Hristiyan olarak yetiştirmiş daha sonra Sarı Saltık tarafından tekrar Müslüman yapılmış ve onun abdalı olmuştur. Barak (Kıpçak lehçesinde köpek) adını alması da bu nedenledir . Bkz : Yazıcızâde *Tevârih-i 'Al-i Selçuk* , v:260 b / Barak Baba ile ilgili bu iki rivayetten hangisinin doğru olduğu bilinmemektedir.

⁴⁶⁷ Saltık-nâme'de Tatar hanı şeklinde kaydedilen kişi Nogay olmalıdır. Nogay'ın yurdu güneyde Demirkapı geçidinden kuzeydoğuda Özi Irmağı'na kadar uzanmaktadır. Saltık-nâme'de de

Kafkasya'da Terek Irmağı üzerinde yenilgiye uğratmıştır. Sarı Saltık'ın bu mücadelede yer alıp almadığını kesin olarak söyleyemeyiz ancak bu ihtimal tamamıyla gerçek dışı da değildir.

Sarı Saltık'ın hangi tasavvuf ve tarikat anlayışına mensup olduğu konusunda kaynakların verdiği bilgiler açık değildir. Ocak Saltık-nâme'deki anlatımlardan onun Kalenderîlik mensubu olduğu sonucuna varır⁴⁶⁸. Eserde Saltık'ın üç yüz bin abdalla birlikte Kırım şehrine geldiği ve burada kendisi için yapılan tekkeye yerleştiği, abdallarının dilenmek üzere şehre cerre çıktığı ama kimsenin bir şey vermediği, buna kızan Sarı Saltık'ın şehir halkına beddua ettiği anlatılmaktadır⁴⁶⁹. Ocak buradan hareketle Sarı Saltık ve müridlerinin Kalenderîlik tarikatına mensup olduklarını tespit etmiştir. Bu tarz ritüel dilenme biçimi sadece Kalenderîler'de vardır. Sarı Saltık'ın İslâm anlayışı için İbn Battûta'nın düştüğü kayıt ilginçtir. Baba Saltık kasabasını tasvir ederken “..Onların inançlarına göre Bâbâ Saltık “ mûkaşif ”yani olağanüstü güçlere sahip kerâmetli biriymiş.Lâkin hakkında söylenenler dinin temel prensipleri ile bağdaşmamaktadır ” der⁴⁷⁰.

Sarı Saltık'ın Balkanlar'da ve Altın Orda topraklarında faaliyette bulunduğu dönemlerde Balkanlar'da Bogomil ve İsmailî gelenekleri Kırım ve Deşt-i Kıpçak'da ise Şamanizm izleri popüler İslam anlayışı için gerekli dinî zemini hazırlamış bulunmaktaydı. Sarı Saltık yönetimindeki Çepni Boyu olması kuvvetle muhtemel Türkmen Aşireti'nin de Suriye kökenli olduğu bilinmektedir ki İsmailî

Saltık'ın Demirkapı'da bulunması anlatılmaktadır.Eserde Nogay ile Sarı Saltık'ın birlikte hareket ettiklerine dair kayıtlar doğru olabilir .

⁴⁶⁸Ocak ; Sarı Saltık Popüler İslâm'ın Balkanlar'daki Destanî Öncüsü , s:76-78 .

⁴⁶⁹Ebu'l Hayr Rumî ,Saltık-nâme , c:I , s: 156-157 .

⁴⁷⁰İbn Battûta Seyahatnâmesi , c:I , s: 498 .

etkileri taşıması da imkân dahilindedir. Sarı Saltık ve müridlerinin Kırım'daki heterodoks zemine Anadolu Türkmenleri'nin Babâî İsyanı'ndan çıkmış yeni popüler İslam anlayışını da taşıdıkları anlaşılmaktadır⁴⁷¹. Sarı Saltık'ın Anadolu'da bulunduğu dönem Babâî İsyanı'nın yaşandığı dönemdir ve Çepni Aşireti de bu isyanın önde gelen grupları arasındadır.

Çoğu kaynağın hem fikir olduğu nokta Batu'nun Şamanist öğretilere yatkınlığıdır. Kardeşi Berke Müslüman hükümdarlarla yakın ilişkiler kurmaya başlayınca bundan kaygılanan Batu onu kendi yurdu olan Volga Nehri'nin doğusundaki Derbent Nehri'ni terk etmeye zorlamıştır. Kaynaklar bize Batu Han'ın oğlu Sartak'ın Hristiyan olduğunu söyler⁴⁷². Altın Orda Devleti'nde İslamlaşma süreci hakkında bilgi veren tetkikler genellikle aynı şablonu izler. Berke Han İslamiyet'i kabul edince bir anda tüm Altın Orda ülkesi Müslüman oluvermiş şeklinde anlatılır. Oysa bir dini benimsemenin o denli hızlı gelişemeyeceği, daha uzun vadede ve çeşitli nüansları da bünyesinde barındıran her şeyden öte işlevsel bir olgu olduğu unutulmamalıdır. Memlûk tarihçileri sayesinde Berke Han'ın İslamiyet'i benimseyişi konusunda net verilere sahibiz⁴⁷³. Bunun daha çok siyasi bir tercihten kaynaklandığı da açıktır⁴⁷⁴. Altın Orda bir yandan Urgenç, Buhara gibi Orta Asya şehirleri ile ilişki kurmuş ve bu sayede sanayide, ticari ve kültürel alanlarda gelişmiş olan bu şehirlerden Altın Orda

⁴⁷¹ Ocak; Sarı Saltık Popüler İslâm'ın Balkanlar'daki Destanı Öncüsü , s:98 .

⁴⁷²Ermeni tarihçilerinden Kiragos Sartak'ın Hristiyanlığını anlatmak için eserinde ona da bir yer ayırmıştır.Bkz:Ed.Dulaurier ; Ermeni Müverrihlerine Nazaran Moğollar , TM. , S : 2 , s:196 / Birçok kaynaktan Sartak'ın Hristiyan olduğu söylenmekle birlikte 1253 yılında Sartak ile görüşen W.Rubruck onun kendisini Hristiyan olarak kabul etmediğini bildirir.Bkz: Rubruck W. , The Journey of the William of Rubruck , s: 107.

⁴⁷³Berke Han'ın İslamiyet'i benimsemesi hakkında bilgi için bkz:Jean Richard" Berke Han'ın İslam'a Girişi ve Altın Orda Hanlığı'nda İslamiyet'in Yayılışı" çev:Abdulkadir Yuvalı , TK. , S:306 , s: 634-642 ; Devin , İslamization And Native Religion , s: 83-89 .

⁴⁷⁴ Devin , İslamization And Native Religion , s: 88 .

şehirlerine ustalar, tacirler ,sanatkârlar ,bilginler gelmiştir. Memlûk Devleti ile kurulan temaslar ve hanı ısrarla İslam'a davet edişleri Berke Han'ın İslam'ı benimsemesinde etkili olmuştur. Burada bilinen ve artık tartışılmasına dahi gerek görülmeyen Berke Han'ın İslamiyet'i kabul ediş sürecini uzun uzadıya anlatma gereği duymuyorum. Belki ilâve birkaç bilgi verilebilir.Altın Orda Devleti'nin hakimiyet kurduğu alan daha önce Kıpçak Türkleri' nin mekânıydı ve halkın çoğu 922'den beri Müslüman'dı ve bu coğrafyada İslam kültürü yayılmıştı. Berke Han'ın İslam'ı kabul edişi devlete Türk –İslam Devleti kimliği kazandırdı. Anadolu ve Türkistan ile kültürel bağlantıları hızlandığında Altın Orda' da Müslümanlığın etkileri arttı.

Altın Orda Hanı Tuda Mengü tahta çıkmadan önce Şamanist'ti , han seçildikten sonra İslamlığı kabul etti⁴⁷⁵. 1287 yılında Tuda Mengü “devlet işleri ile uğraşmaktan vazgeçmek , şeyhlere ve fakîhlere bağlanmak , aza kanaat etmek gibi haller gösterdi”.Bu nedenle yoğun eleştiriler alan Tuda Mengü hakimiyet hakkından vazgeçmek durumunda kalmıştır⁴⁷⁶. Reşüdeddin ise onun bu tutumunun “delilik” olarak algılandığını , bu nedenle tahttan inmeye zorlandığını ve beş yıl boyunca Tuda Mengü'nün oğullarının devleti yönetmeye çalıştığını belirtir⁴⁷⁷. Kaynaklar Tuda Mengü'nün İslâm anlayışı hakkında kesin bilgiler vermez.Bu nedenle kesin bir yargıda bulunamayız ancak burada Kalenderîler'e özgü yaşam biçiminden birkaç nota yer vermek belki hanın tutumu daha anlaşılır kılacaktır.Kalenderîlik inanç ve giyinişlerinde Türk Şamanizm'inden izler taşır .XIII.yüzyılda Anadolu'da görülen haliyle Kalenderîlik tarikatı mensupları

⁴⁷⁵ Devin , *İslamization And Native Religion* , s:86 .

⁴⁷⁶ Nüveyrî , *Nihâyet el - erab* 'dan naklen W.De Tiesenhausen , s: 263 .

⁴⁷⁷ Reşüdeddin'den naklen Yakubovskiy ; *Altın Orda ve Çöküşü* , s: 47.

dünyaya ve onun gösterişlerine karşı tamamen kayıtsız bir tutum sergilemeyi seçmişlerdir⁴⁷⁸. Tarihi kaynaklar bizlere Tuda Mengü' nün Kalenderî olduğunu söyleyebilecek kadar bilgi sunmamaktadır ancak onun İslam anlayışının popüler İslam öğretilerine yakınlığı göz ardı edilmemelidir. Devin ; Tuda Mengü'nün Kıpçak fâkihler ile bağlantısına bakarak onun ülkesinde “din düşmanlarına karşı” İslam dinini yaymayı amaçlamış olabileceğini düşünür ancak böyle bir düşünce varsa dahi başarılı olamadığını belirtir⁴⁷⁹.

Anadolu'da şeyhler ve siyasi liderlerin Moğollar' ı İslam dinine kazandırarak kendi taraflarına çekmek istediklerini biliyoruz. Bu nedenle hanlara kızlarını vererek akrabalık kurmaya ve onları içten fethetmeye çalıştıklarına dair örnekler de vardır. II.İzzeddin Keykâvus' un halası da Altın Orda hanı Berke ile evlenmiştir⁴⁸⁰. Müslüman şeyhleri din propagandasıyla Berke Han ve onun başkumandanı Şehzade Nogay'ın İlhanlılar ile yaptıkları mücadeleleri kazanmalarını Müslüman olmaları nedeniyle hilafet için alınan bir intikam ve İslamiyet'in zaferi olarak değerlendirdiler⁴⁸¹. Bu sebeple komşu Müslüman ülkelerden, Anadolu ve Horasan'dan Altın Orda topraklarına gaziler gitti. Azerbaycan'da Erdebil şeyhi Safeyüddin Erdebilî müritleriyle birlikte Deşt-i Kıpçak'a ve Kırım'a gidip irşad etti⁴⁸². Sarı Saltık'ın Altın Orda topraklarında faaliyette bulunduğu yıllarda Berke Han ve Nogay Hülagü'nün ordusunu Kafkasya'da Terek Irmağı üzerinde mağlup etmişti bu konu da İslam'ın başarısı gibi algılandı. “Kırım Müslümanlığı

⁴⁷⁸İsmet Kayaoğlu ; “Anadolu'da On üçüncü Yüzyıl Derviş Tarikatları ve Sosyal Zümreler” ; Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi Bildirileri , 4-7 Eylül 1989 , Ankara s:22-23 .

⁴⁷⁹ Devin , İslamization And Native Religion , s: 87 .

⁴⁸⁰Togan ; Umumî Türk Tarihine Giriş , s:266 .

⁴⁸¹Togan , Umumî Türk Tarihine Giriş , s: 268 .

⁴⁸²Togan,. Umumî Türk Tarihine Giriş, s:268 .

adına yürütülen propagandalarda başta Selçuklu Konya'sı hizmet etmiştir.Selçuklular'ın yanı sıra Şam ve Buhara şeyhlerini de görürüz. İslam'ı yayanlar Kırım'da çeşitli dinî sūfilik ve tarikat üyeleri⁴⁸³ ve tüccarlardı. Onların misyonerlik faaliyetleri Eski Kırım, Eski Yurt, Otuz'daki eski mezar kitabelerine açıkça yansımıştır.Kırım Tatarları arasında Müslümanlığın kesin olarak yerleşmesi XIV.yüzyıl başıdır bu Arap ve Selçuk merkezlerinden Müslüman misyonerlerin bölgeye yerleşmelerine denk gelmektedir⁴⁸⁴. Bu anlamda en önemli merkezin Çufut Kale olduğu burada Gazi Mansur makâmına büyük bir önem verildiği,her yıl yaz aylarında Müslümanlar'ın buraya aileleri ile birlikte geldikleri ve burada yılda bir defa göçebe dervişlerin merasim duası için toplandıkları anlaşılmaktadır⁴⁸⁵. Ayrıca Otuz'da da XIV.yüzyıla ait eski bir mezarlıkta daha önce sözünü ettiğimiz Şeyh Yakup Konevî , şeyh Hacı Yahya bin Muhammed Irakî ve Kırım'ın yerli halkından Otuzlu İdris'in Altın Orda manevî mimarlarından oldukları bilinmektedir⁴⁸⁶. Eski Kırım ve Otuz'da ortaya çıkarılan kitabeleri değerlendiren Akçokraklı XIV.yüzyılda Otuz'da tekkelerin faaliyette olduğu ve şeyhlerin bir kısmının buraya Selçuklular' dan geldiğini savunmaktadır⁴⁸⁷.

⁴⁸³ Usein Bodoninskii ; "Tatarskie "Durbe" –Mavzolei v Krimu " , (Kırım'da Tatar Türbeleri) , İTOİAE . , Tom I (58-i) , Simferopol 1927 , s:195

⁴⁸⁴ Bodaninskii sözünü ettiği bu tarikatlar için Ahilik , Mevlevîlik , Nakşibendilik , Devranî ve Saadiye tarikatları şeklinde örnekler vermiştir , bkz : "Tatarskie "Durbe" , s: 195 .

⁴⁸⁵ Osman Akçokraklı ; Novoe İz İstorii Çufut – Kale (Çufut Kale Tarihinden Yenilik) , İTOİAE . , Tom II (59-i) (1928) , II .Pamyatniki Tatarskogo Perioda Na Çufut Kale (Çufut Kale'deki Tatar Döneminin Abideleri) s:172 .

⁴⁸⁶ İ.N. Borozdin "İz Otuzskoy Starine (Nadgrobie Şeyhe Yakuba iz Konii 729 g.hicri) , s:25 .

⁴⁸⁷ Akçokraklı , ' Staro-Krımskie i Otuzskie Nadpisi XIII-XV vv.' (Eski Kırım ve Otuz'un XIII –XV.Yüzyıllardaki Kitabeleri) Simferopol , 1927 s:8 / Türkiye Selçuklu Devleti'nde tekke ve zaviyelerin başına tayin edilen şeyhler devlet tarafından görevlendiriliyordu.Selçuklu devrinde şeyhlik devlet memuriyetine dönüşmüştü.Devlet tarafından kurulan ; seyyid ve şerifleri araştırıp gerçek seyyidleri tespit ederek onlara yardımcı olmayı amaçlayan Nikâbet Teşkilatı

Eserinde Altın Orda Devleti'nde İslamlaşma olgusuna da değinen Yakubovskiy İslamlaştırma faaliyetlerinin başarısını yayıldığı çevreye göre değerlendirir;Deşt-i Kıpçak'daki Moğol ve Kıpçak göçebelerinin İslam'ı benimsemediklerini söyler⁴⁸⁸. Buhara ve Urgenç kaynaklı İslam misyonerleri bu dinin genel şablonuna daha uygun düşmektedir ve bu konu pek çok batılı araştırmacıyı yanıltmıştır.Popüler İslam , bünyesinden Şamanizm öğelerini tümüyle dışlamadığı için İslam dışı kabul edildiği de olmuştur. Bozkır göçebeleri arasında İslam dinin resmen kabulü bile Şamanizm izlerini tamamen silememiştir. Bir teolog olmadığım için kesin hükümlerde bulunabilecek durumda değilim ancak Altın Orda İslamlığı'nı değerlendirilirken Popüler İslam'ın özelliklerini de hesaba katmak gerektiğini düşünüyorum. Anadolu Türkmenler' i ve Kıpçak göçebeleri arasındaki ortak yönler gerçekten dikkate değerdir.Özbek Han döneminde durumun biraz daha farklılaştığı görülür. Devin'e göre Altın Orda Devleti'nde İslamiyet'in yaygınlaşması Özbek Han dönemindedir⁴⁸⁹. Özbek Han (1313-1342) zamanında Altın Orda'da Hanefilik mezhebi ağırlık kazandı Saray şehri,diğer İslâm ülkelerinin büyük şehirleri gibi camiler,medreseler ve tekkelerle süslenmeğe başlandı; hükümdar sarayında âlimler, şeyhler, seyyidler ve hocalar itibar kazandılar.Özbek Han döneminde artık İslam dini özümsemeye başlamıştı.

da Selçuklu Devletinde seyyid ve şeriflerin ne denli önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir

⁴⁸⁸Yakubovskiy , *Altın Orda ve Çöküşü* , s:99 .

⁴⁸⁸ Yakubovskiy , *Altın Orda ve Çöküşü* , s:99 .

⁴⁸⁹Devin , *İslamization And Native Religion* , s: 88 .

SONUÇ

Tezde Türkiye Selçuklu-Altın Orda ilişkileri değerlendirilmeye çalışılmıştır. İki ülke arasında siyasi ve ticarî bağlantılar kısmen daha net olmakla birlikte kültürel ilişkiler için mevcut veriler kesin yargılarda bulunmaya imkan vermemektedir. Bu çalışma bu anlamda atılmış ilk adımlardan biridir. İleride bilimin ortaya çıkaracağı yeni verilerle özellikle kültürel etkileşim konusunda daha geniş bilgilere sahip olabiliriz.

Çalışmada elde ettiğimiz sonuçları değerlendirmeye siyasi ilişkiler ile başlayacağım. Moğol İmparatorluğunda hanedan üyesi prenslerin Büyük Han adına idare ettikleri ülkelere İlhanlık, burada bulunan Moğol prensine de İlhan adı veriliyordu. Moğol Devleti'nin ilk İlhanı Batu Han'dır. Türkiye Selçuklu Devleti ile Batu Han arasındaki siyasi ilişkilere bakıldığında Batu Han'ın ölümüne kadar Anadolu'nun Altın Orda'ya bağlılığının devam ettiği söylenebilir. Batu Han'ın yetkileri daha sonra İlhanlı hükümdarı Hülagü Han'ın yetkileri ile karşılaştırıldığında her ikisinin de Anadolu ile resmi ilişkilerinin aynı olduğu görülür. Ancak Batu Han'ın İlhanlık siyasetinin Hülagü Han'a göre çok daha ılımlı olduğu dikkati çeker. Selçuklu devlet adamlarının belli süreçlerde Batu Han'ı koruyucu olarak görmeleri, Baycu Noyan'ın anlaşma dışı isteklerini önlemek için Batu Han'dan yardım istemeleri iki ülkenin Selçuklu Devleti üzerindeki hakimiyet haklarını kullanım tercihleri ile de bağlantılıdır. Altın Orda hanı Batu da İlhanlı hükümdarı Hülagü Han gibi çok geniş yetkilere sahip olmasına rağmen Selçuklu Devleti için ağır bir siyasi ve ekonomik baskı kurmadığı görülür.

Altın Orda Selçuklu ilişkilerinde siyasi bağlantılar Hülagü'nün Anadolu'ya gelmesinden önceki süreçte yoğunluk kazanmaktadır. İlhanlı Devleti'nin kurulduğu coğrafya nedeniyle Anadolu'ya doğru genişleme siyaseti izlemesi bu dönemde Selçuklu Devleti'ni artık il statüsünden çıkarıp tam anlamıyla Moğol tahakkümü altına alacaktır. Altın Orda Devleti'nin Anadolu coğrafyasında tam bir siyasi hakimiyet kurmaması Altın Orda Devleti'nde yaşanan taht bunalımlarından da etkilenmiştir. Batu Han da belli dönemlerde , çeşitli nedenlerle Anadolu'yu istilâ etme tehdidinde bulunmuşsa da fiiliyatta böyle bir siyaset izlememiş yıllık vergi ve kıymetli hediyelerle yetinmiştir.

Batu ve Hülagü Han dönemleri karşılaştırıldığında her ikisinin de büyük Moğol kağanına karşı sorumlu oldukları , onun izni ile tahta çıkıp siyasetlerini onun tasarrufuna göre belirledikleri görülür. Büyük Moğol hanı Güyük ile Batu Han arasındaki mücadelenin temel nedeni de Anadolu ve Azerbaycan vergilerinin toplanmasıdır. Batu Han Güyük'ün ölümünden sonra onun Anadolu ve Azerbaycan vergilerini toplamakla görevlendirdiği Elçigidey Noyan'ın görevinden azledilmesi ve yerine Batu Han'ın memurlarının tayin edilmesi merkezi Moğol yönetimiyle Altın Orda Devleti'nin arasını açmıştır. Güyük Han ile Batu arasındaki çekişmede birtakım şahsi etkenler de olmakla birlikte temel faktör Anadolu ve Azerbaycan vergilerinin bizzat Elçidey'e toplatılmak istenmesidir. Batu Han'ın buna karşı çıkması ve bu uğurda Güyük Han ile savaşmayı göze alması konunun önemini gösterir. Güyük Han ölünce Elçigidey Noyan'ın Batu Han tarafından cezalandırılarak azledilen memurların tekrar görevlerine getirilmiş olması Batu Han'ın önemli tasarruflarındandır.

Batu Han'ın huzurundan yeni görevler kazanmış olarak dönen kişiler Konya'da Selçuklu merkezî yönetimi tarafından atanmış devlet erkânının makamlarına sahip çıkıyor ve bu şekilde devlet iki başlı bir yönetimle idare ediliyor görünümü alıyordu. Siyasi çıkarların çatışması Selçuklu merkezî idaresini sürekli sarsıyordu. Selçuklu Devlet adamlarının Moğollar'dan yetki almaları Şemseddin İsfahânî'nin Batu Han tarafından Altın Orda adına Selçuklu ülkesini idare etmekle görevlendirilmesi ile başlamıştır. Batu Han Şemseddin İsfahânî'nin öldürülmesinden sonra da yeni Selçuklu vezirini, nâibi , müstevfîyi, emir-i ârizi, Çorum Emir ve sûbaşısını kendisi belirlemiştir. Batu Han Selçuklu Devleti'ni yarlıkları ile görevlendirdiği Selçuklu devlet adamları aracılığı ile yönetmeyi seçerken İlhanlı Devleti'nin vezir ve devlet adamlarını kendilerinin seçip İlhanlı merkezinden gönderdikleri dikkati çeker.

Batu Han 1252 yılında Selçuklular'a gönderdiği elçiler vasıtasıyla Selçuklu sultanının önce kendisine ardından Möngke Kağan'a bağlılıklarını bildirmesi gerektiğini aksi taktirde Selçuklu ülkesini istila edeceğini söylemiştir. Batu Han Selçuklu Devleti ile merkez Moğol Hanlığı arasında aracılık yapmakta ve çoğu konuda büyük hana gerek kalmadan meseleyi çözmekteydi. 1256 yılında İlhanlı temsilcisi Baycu Noyan Yakınoğlu'ya gelmeden önce Moğol hakimiyetini tanımış olan tüm tâbi devletler gibi Türkiye Selçuklular'ı da büyük Moğol hanının temsilcisi olarak şikayet ve isteklerini Batu Han'a bildiriyor; vergilerini ona ödüyorlardı. 1256 yılında Hülagü Yakınoğlu'da Batu'nun yerini aldı ve Türkiye Selçuklu Devleti İlhanlı Devleti'nin Anadolu'ya doğru genişleme politikası nedeniyle 1277 yılından sonra Moğol hakimiyetini tamamen kabul etmek zorunda kaldı. Altın Orda tahtında Batu Han 'ın ölümü nedeniyle yaşanan siyasi

bunalım da dengeleri İlhanlı lehine değiştirmiş;Altın Orda Devleti'nin Anadolu üzerindeki tasarruf hakkı İlhanlı Devleti'ne geçmiştir. Türkiye Selçuklular' ı devlet adamları iç ve dış politika ile ilgili sorunların çözümü için artık Altın Orda merkezi Saray Şehri'ne gitmemektedirler. Hülagü'nün Yakındoğu'ya gelmesi ve Tebriz merkez olmak üzere İlhanlı Devleti'nin kurulmasından sonra yeni devletin yayılma politikasıyla Anadolu'da etkin rol İlhanlılar'a geçmiştir.

Türkiye Selçuklu Devleti'nin Moğol idaresine ciddi bir direniş hareketinde bulunamadıkları görülür. Bunda Selçuklu sultan ve devlet adamlarının tutumları ve ülkenin ekonomik bunalımları etkili olmuştur. Memlûklar Anadolu üzerinden Moğollara savaş açmışlar ama onları Anadolu'dan atmayı başaramamışlardı. Daha sonra Altın Orda Devleti'nde ortaya çıkan feodal çarpışmalar bu devletin güneyde artık önemli bir rol oynamasına engel olmuştur.

Kösedağ yenilgisinden sonra Moğol tâbiyetini kabul eden Türkiye Selçuklu Devleti'nde Baycu Noyan ile yapılan anlaşmanın Türkiye Selçuklu devlet adamları tarafından yeterli görülmeyerek Batu Han'a elçiler ve hediyeler gönderilip yapılmış olan anlaşmayı onaylatmaları ve Batu Han'ın Selçuklu Sultanına hakimiyet alametleri göndermesi,Batu Han'dan yarlığı alan Şemseddin İsfahani'nin geniş yetkilerle vezir tayin edilmesi, Batu Han'dan fermanlar getirerek başta vezirlik olmak üzere çeşitli mevkileri alan devlet adamlarının azledilmeleri veya ölmeleri halinde Batu Han'ın Selçuklu idarecilerinden hesap sorması ve aksi takdirde istila tehdidinde bulunması onun Türkiye Selçuklu siyasetindeki etkisini gösterir.

Altın Orda Devleti'nin başta yönetim kadrosu olmak üzere Anadolu kültürü üzerindeki bir etkisi de İran faktörünün, Fars kültürünün artmasıdır. Bu etki İlhanlı döneminde doruk noktasına ulaşacaktır.

Mevcut veriler iki ülke arasındaki bağlantıların teşkilatlanma açısından bir etkileşimi de beraberinde getirdiğini söyleme imkânı vermemektedir. Ancak bu yargı daha çok kaynaklarımızın bu konuda bilgi vermemesine dayanılarak söylenmiştir. Çalışmam sırasında Ahilik teşkilatının Altın Orda topraklarında yayılması konusunda Selçuklu etkisini düşündüm ancak sağlam veriler bulamadığım için kesin bir yargıda bulunmaktan kaçındım. Memlûk kaynakları Altın Orda tacirlerinin örgütlenmesini Memlûk sultanı Baybars'a bağlarlar bununla birlikte Türkiye Selçuklu-Kıpçak ticaretinin uzun tarihsel geçmişi ve fütüvvet öğretilerinin Anadolu'da teşkilatlanmış olması nedeniyle Selçuklu etkisi de hemen reddedilebilecek bir bakış açısı değildir. Ancak yeni bilgiler ortaya çıkana kadar bu konu belirsizliğini sürdürecektir.

Moğollar'ın Anadolu toprak ve vergi işlerine müdahalesi Batu Han zamanında başlamıştır. Ancak Moğollar'ın Batu Han'ın ilhanlık döneminde Türkiye Selçuklu Devleti'nden aldıkları vergiler hakkında detaylı bilgilere sahip değiliz. Çağdaş Selçuklu kaynağı İbn Bibi'nin kaydında "tahsil-i tafsil-i emval" adı ile geçen ilave vergilerin ne olduğunu da kesin olarak söyleyebilmek mümkün değildir. Batu Han'ın Baycu Noyan tarafından Türkiye Selçukluları'na yöneltilen anlaşma dışı istekleri ve kopçur vergisini yasaklaması dikkate alınırsa ekonomik açıdan da Altın Orda ilhanlığının daha ılımlı olduğu görülür.

Türkiye Selçuklu Altın Orda İlişkilerinin şekillenmesinde ticaretin çok önemli bir yeri bulunmaktadır. Selçuklu ticareti 1243 yılından itibaren eski görkemini kaybetmeye başlamıştır. Ama Selçuklu ekonomisi için asıl çöküş 1277 yılından sonra görülür. Ele aldığımız dönemde Selçuklu-Altın Orda ticareti Moğol öncesi çizgide devam etmiştir. Altın Orda Devleti Türkiye ile ticaretini sekteye uğratabilecek hareketlerden kaçınmıştır. Ancak İlhanlı devleti siyasi ve ekonomik gücü kendi eline aldığı zaman ekonomik alandaki ilk uygulaması Anadolu yoluyla Altın Orda ve Memlûk devletlerinin ticaret yapmasını engellemek olmuştur. Yakın doğuda Altın Orda Devleti'nin siyasi ve dini sebeplerle olduğu kadar sosyo-ekonomik açıdan da Memlûklar ile ilişkileri İstanbul Boğazı ve Anadolu yolunun kendilerine açık olmasını gerektiriyordu. Bu nedenle Altın Orda hanları Türkiye Selçuklu Devleti ile ilişkilerinde barışçı bir politika izlemeye çoğu kez de onu İlhanlı Devleti'ne karşı korumaya çalışıyorlardı. Altın Orda İlhanlık döneminde Türkiye Selçuklu Devleti'nin ekonomik kontrolü de Altın Orda hanlarının elindeydi. Ancak Batu Han'ın bu yetkisini İlhanlılar gibi baskı amaçlı kullanmadığı görülür. Vergi alımı konusunda da bu özelliği görürüz. Altın Orda Devleti Türkiye Selçuklu maliyesini ağır yükler altında bırakacak vergi taleplerinde bulunmamıştır.

İki ülke arasındaki ilişkilerde dönemin siyasi ve ekonomik dengeleri çok etkili olmuştur. Bu nedenle Türkiye Selçuklu ve Altın Orda ilişkileri Memlûk, İlhanlı ve Bizans devletlerinden bağımsız düşünülemez. Ele aldığımız dönem Yakındoğu'da siyasi ve ekonomik çıkar çatışmalarının ve bunun doğurduğu kutuplaşmaların en yoğun yaşandığı dönemdir. Bu durum Altın Orda ve Selçuklu Devletleri'ni müttefik durumuna da getirmiştir. Altın Orda Devleti'nin Memlûk Devleti ile yakınlaşma çabaları Selçuklu sultanına karşı koruyucu politika

izlenmesinde etkili olmuştur. Altın Orda ve Memlûklar Keykâvus'u Anadolu'da gayri-Müslim Moğollar'a karşı mücadelenin simgesi olarak görüyor ve bu nedenle ona destek vermeyi her yönden uygun buluyorlardı. İlhanlı Devleti Altın Orda ve Türkiye Selçuklu devletlerinin ticarî ilişkilerini en başından beri önlemeye çalışmış ve sonunda Türkiye ekonomisine tam olarak hakim olmayı başarınca Altın Orda-Memlûk ilişkilerini de bozmak ve özellikle askeri gücün kaynağını oluşturan köle ticaretini sekteye uğratmak için Anadolu yollarını kontrol altına almıştır.

Altın Orda Devleti'nin İslamlaşma sürecinde Türkiye Selçuklu Devleti'nin de rolü olmuştur. Ancak bu hiçbir zaman planlı, programlı bir İslamlaştırma faaliyeti olarak değerlendirilmemelidir. Çalışmada ele alınan Deşt-i Kıpçak coğrafyasında İslam dini X.yüzyıldan beri bilinmekte olduğu için bu bölgede inanç sistemindeki nüansları da değerlendirmeye çalıştık ulaştığımız sonuca göre Altın Orda halkının dini hayatında Selçuklu faktörünü popüler İslam sentezini Kırım kültürüne taşımak şeklinde tanımlayabiliriz.

Moğollar'ın Selçuklu kültüründeki en önemli etkisi Anadolu'nun Türkleşme sürecinin tamamlanmasını sağlamaları olmuştur. Altın Orda Devleti'nin Türkleştirilmesi gibi bir etnik dönüşümden söz etmek ise (pek çok tetkike konu olmakla birlikte) mümkün değildir. Altın Orda Devleti'nin hakim olduğu alanlar dikkate alınırsa bu bölgelerin etnik teşekkülünün ağırlık noktasını Altın Orda öncesinde Türk nüfusun oluşturduğu görülür. Altın Orda fatihleri ile birlikte gelen ordularda da yoğunluk yine Türkler'di sadece yeni kurulan devletin yönetici tabakası Moğollar'dı. Kaynaklar Altın Orda'nın Türk diline sahip çıkmak konusunda Türkiye Selçuklu Devleti'nden çok daha bilinçli olduğunu göstermektedir. Türkiye

Selçuklu topraklarından Kırım'a göç eden Türkmenler buradaki Türk nüfusunun sayısını arttırmıştır ancak bu etkiyi Türkleştirme şeklinde tanımlamak yanlış olur.

Kırım'da yapılan arkeolojik çalışmalar Selçuklular'ın Kırım'da bulunmuş olduklarını kanıtlamaktadır. Mevcut bilgilerimize göre Altın Orda topraklarından Suğdak, Solhad, Kefe, Otuz ve Kırk Yer (Çufutkale) Selçuklu izlerini hâlâ görebileceğimiz yerleşimlerdir. Kırım'da Selçuklu Sanatı'nın etkilerini mimari süsleme ve plân şemalarında görürüz. Özellikle mezar kitabeleri Selçuklular'ın Kırım'ı toplu halde terk etmediklerini kanıtlamaktadır. Soy isimleri arasında Et-Tokatî , Es-Sivasî , Konevî , Kastamonî , Ahlatî gibi adların da bulunması Anadolu ile ilişkileri açıkça ortaya koymaktadır. Ancak kaynaklar bu konuda nicel bilgiler vermediği için ele aldığımız dönemde Kırım'da Selçuklu nüfusu hakkında bilgi verebilmek mümkün değildir

ÖZET

Türkiye Selçuklu-Altın Orda İlişkileri

Siyasî , Ekonomik , Sosyo-Kültürel (1242- 1308)

Türkiye Selçuklu Devleti II.Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde siyasî bir çöküş ortamına girmiştir.Devlet her yönden en parlak devresini yaşadığı Alâeddin Keykubâd'ın saltanatının son yıllarında Moğol tâbîyetini kabul etmiş ve Türkiye topraklarında Moğol hakimiyeti yıkılış tarihi olan 1308 'e kadar gittikçe ağır bir yük halini almıştır.Türkiye Selçuklu Devleti Moğollar ile tanıştığı Alâeddin Keykubâd döneminde onları geçici bir tehlike olarak görmekteydi.Ancak 1243 yılından itibaren Moğollar'a vergi ödemek durumunda kaldı ve "il" konumuna geriledi.Moğol hakimiyetinin ilk devresi olan Altın Orda İlhanlık dönemi 1256 yılına kadar devam etti.Bu dönem içinde katlanılabılır ölçüdeki vergi yükümlülüğü ve birkaç olayda iç siyasete yapılan müdahaleler dışında Selçuklu Devleti varlığını devam ettirmekteydi.Altın Orda'nın Selçuklu siyasetindeki etkisi 1256 yılında son bulmuş kabul edilebilir.Berke , Mengü Temir , Tuda Mengü , Tula Buka ve Tokta dönemlerinde ticarî ve kültürel ilişkiler devam etmekle birlikte Altın Orda artık Selçuklu Devleti üzerindeki hakimiyet hakkını kaybetmiştir.Yakın Doğu'da İlhanlı Devleti'nin Altın Orda aleyhinde gelişmesi ve Altın Orda siyasetinde yaşanan saltanat mücadeleleri sonucu Türkiye Selçuklu Devleti'nin siyasi kontrolü İlhanlı Devleti'nin eline geçmiş ; Türkiye Selçuklu - Altın Orda ilişkilerinde ağırlık noktası siyasî alandan kültürel bağlantılara taşınmıştır.

Selçuklu Devleti 'nde politikaların temel belirleyici faktörü ekonomi olmuştur.Devletin kuruluş döneminden gerileme yıllarına kadar Selçuklu sultanları izledikleri ekonomik politikalarla ülkelerinde ticareti sürekli canlı tutmaya çalışmışlardır.Bu amaçla ticarî önemi büyük şehirlere seferler düzenlenmiş , kervansaraylar yaptırılmış , kervanların güvenliği için çeşitli önlemler alınmış, Avrupalı devletlerle ticarî anlaşmalar imzalanmıştır.Karadeniz'de Suğdak ve Sinop'un alınmasından sonra Kıpçaklar ile yaptıkları ticarete avantajlı konuma geçen Selçuklu Devleti Karadeniz ticaretinde Trabzon Rumları ve Cenevizliler nedeniyle kontrolü uzun süre elinde tutamamıştır.Selçuklu Devleti 1243 yılında Altın Orda' ya tâbi olması nedeniyle vergi ödemeye başlamıştır ancak Selçuklu ekonomisindeki asıl çöküş 1277 yılından sonra başlayacaktır.Artık ticaret Selçuklu devlet adamlarının siyasî çekişmeleri nedeniyle yaşanan karışıklık ve Moğol müdahalesi nedeniyle eski canlılığını kaybetmeye başlamıştır.Türkiye Selçuklu Devleti üzerinde Altın Orda' nın söz sahibi olduğu 1243 yılından 1256 tarihine kadarki devrede Karadeniz ticaretinde önemli bir değişim görülmez.Altın Orda Devleti kurulmadan önce olduğu gibi Kıpçaklar ile sürdürülen ticarî ilişkiler devam etmiştir.İki ülke arasında özellikle transit ticaret önemli bir yer tutmaktadır.Selçuklu Devleti Altın Orda – Memlûk devletleri ticareti için köprü niteliğinde olduğundan Altın Orda hanlarının Selçuklu ticaretini hep canlı tutmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır.Belki de bu nedenle İlhanlı hakimiyet döneminde ekonomik açıdan Selçuklu maliyesinin en ağır yükünü oluşturan vergilerin Altın Orda ilhanlık devresinde devleti çok olumsuz etkileyecek ölçüde olmadığını görürüz.

İki ülke arasındaki sosyal ve kültürel ilişkiler etkilerini özellikle Kırım coğrafyasında hissettirmiştir. Türkiye Selçuklu ülkesinde Moğol etkisinin Altın Orda damgası taşıyanlarını ayırmak pek mümkün değildir. Demografik değişim Anadolu Türklüğü'ne katkıda bulunmuşsa da dil ve edebiyat, mimari ve sanat açısından bakıldığında Selçuklu kendi iç dinamiğinden pek bir şey kaybetmemiştir. İlk dönem Moğol etkisini dolaylı biçimde görürüz. Türkiye'de Moğol hakimiyetinin ilk döneminde Selçuklu kültürünü biçimlendiren Moğollar değil önlerine katıp Türkiye'ye getirdikleri Türkmenler olmuştur. Kültürel alanda Selçuklu ülkesindeki Moğol etkisi daha geç dönemlerde Türk kimliğinin dil ve tarihinin bilincine varılması şeklinde ve özellikle edebiyatta görülür. Selçuklu Devleti'nin resmi dili konumundaki Farsça etkinliğini yitirmeye ve ana dil Türkçe 'de yazılı edebiyat ürünleri verilmeye başlanmıştır. Mimaride eskiye oranla pasif kalınması siyasi belirsizlik ortamından kaynaklanır.

Altın Orda kültürel anlamda Selçuklular' a oranla daha çok etkilenmiştir. Selçuklu etkisinin izleri Kırım coğrafyasında yoğunlaşmış ; Altın Orda bânilerinin yapılarını Selçuklu plân şemaları ve süsleme özellikleri biçimlendirmiştir. Selçuklu Türkmenleri' nin İslam anlayışı Sarı Saltık ve beraberindeki Türkmen aşireti tarafından Kırım'a taşınmıştır. Onlar tarafından Altın Orda ülkesinde yürütülen gaza faaliyetlerinin varlığı bilinmektedir ancak bu hareket plânlı programlı bir İslamlaştırma siyaseti şeklinde değerlendirilemez. Selçuklular siyasî arenadan 1308'de tamamen çekilmiş olsa da Kırım kültüründeki mirasları uzun süre korunmuştur.

ABSTRACT

The Relationships between Turkish Seljukid and Golden Horde Political , Economic , Socio-Cultural (1242- 1308)

Turkish Seljukid State had experienced a political collapse under the rule of II.Gıyaseddin Keyhüsrev. The State accepted the rule of Mongols at the end of the age of Alaeddin Keykubad who enabled a golden age of the State in terms of every aspect and Mongol rule on Turkish territory continued till 1308 as an increasing burden. Turkish Seljukid State assumed Mongols as a temporary danger when they know them under the rule of Alaeddin Keykubad. However , they obliged to pay tax to Mongols and they became “province” after the year 1243. The first period of Mongol dominance was Golden Horde period and it continued to the year 1256. During the period, the taxes were at acceptable and apart from a few interventions to the domestic political matters of the country, Seljukid State had been surviving. The effects of Golden Horde on Seljukid politics can be accepted as ended in 1256. During the periods of khans Berke , Mengü Temir ,Tuda Mengü ,Tula Buka and Tokta , although the commercial and cultural relations were alive, there was no more Golden Horde dominance on Seljukid State. As a consequence of the development of the İlkanid State in Near East against Golden Horde and the dynastic struggle in Golden Horde politics , the dominance on Turkish Seljukid State was gained by İlkanid State ; the focus of the relations between Turkish Seljukid and Golden Horde was changed to the cultural relations instead of politics.

The economic was the principle determinant of the politics in Seljukid State. From very beginning of the foundation to the collapse, all the sultans tried to follow the strategies that keep domestic trade alive. Therefore, there were wars to conquer big cities, the caravanserais were constructed, caravans were secured, commercial treaties were signed with European states. Seljukid State could not control the Black Sea trade for a long time although they conquered Suğdak and Sinop and became superior against Kypchaqs, on account of Trebizond Greeks and Genoese. Seljukid State began to pay taxes after 1243 since they were subject to Golden Horde, but the actual collapse of Selçuklu economics started after the year 1277. There was a disorder because of the political struggle of Seljukid bureaucrats and intervention of the Mongolians caused to recede of the Seljukid economics. There was no important difference on Black Sea trade between 1243 and 1256 when Golden Horde dominance was seen on Turkish Seljukid State. The commercial relations with Kypchaqs were going on like Golden Horde State was not founded. Transit trade was especially important between these two states. It is understood that Golden Horde dynasty had been trying to keep alive the Seljukid trade, since the Seljukid was a bridge for the trades of the Golden Horde and Mamluk states. This situation, probably, explains why the taxes did not affect so much negatively the Seljukid finance during Golden Horde unlike the Ilkhanid tax regime's negative effects.

Social and cultural relations occurred between these two states indicated themselves especially in the Crimea area. It is not possible to understand easily what the effects of either Mongols or Golden Horde in Turkish Seljukid territory. Demographic alteration contributed to the Anatolian Turks, but when

it is examined in terms of language , architecture , literature and art ,Seljukid did not lose its own dynamics. We see the early Mongol effects indirectly. In this early age , instead of Mongols , Turcomans who were brought by Mongols to Anatolia , shaped the Seljukid culture. Mongol effects on Seljukid territory was seen lately when Turk identity and Turkish language were remembered ,especially in literature. Official state language that was Persian language ,lost its validity and some books were begun to be written in Turkish. The passive position of architecture was because of the unclear political matters.

Golden Horde was affected more with compare to Seljukids ,culturally. The traces of Seljukid's were seen especially in Crimea area ; Seljukid planned schemes and decoration features shaped the Golden Horde founders. Islam understanding of Seljukid Turcomans was moved to Crimea by Sari Saltiq and tribes moving with it. The Gaza actions of them in Golden Horde country was known but this cannot be evaluated as planned to make them Muslim. Although , Seljukid disappeared completely in political area in 1308 ,their heritages in Crimea culture were kept for a long time.

BİBLİYOGRAFYA

KAYNAKLAR

AKSARAYÎ Kerîmeddin Mahmud b.Muhammed ; **Müsâmeretü'l-Ahbar** , çev:

Mürsel Öztürk TTK. , Ankara 2000 .

____; **Müsâmeretü'l-Ahbar** , Farsça Yay : Osman Turan , 2.Baskı , Ankara

1999 .

ANONİM **Tevârih-i Âl-i Selçuk** , Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi , yay. haz

: Feridun Nafiz Uzluk , Ankara 1952 .

CÜVEYNÎ ; **Tarih-i Cihangüşa** , çev:Mürsel Öztürk Kültür ve Turizm Bakanlığı

Kaynak Eserler Dizisi :10 , Ankara 1988 .

EBU'L FEREC ; İbnü'l İbri ,**Tarih-i Muhatarü'd-düvel** , çev:Şerafeddin

Yaltkaya , İstanbul 1941 .

EBÛ'L -FEREC Gregory (Bar Hebraeus) ; **Abû'l -Farac Tarihi** , C:II , Tükçe

çev:Ömer Rıza Doğrul , Ankara 1987 .

EFLAKÎ Ahmed ; **Ariflerin Menkıbeleri** , çev : Tahsin Yazıcı , C: I-II , İstanbul

1973 .

EBU'L HAYR-I RÛMÎ; **Saltık-nâme** ,nşr:Şükrü Haluk Akalın , Kültür Bakanlığı

Yayınları , Ankara 1988-1990 .

EL – MUFADDAL ; **el-Nahcü's-sadîd ve'd-durü'l-farîd fî mâ ba'd-a târîh-i**

ibnü'l-'amid, W.De Tiesenhausen , Altın Ordu Devleti Tarihine Ait Metinler ,

C:I , çev: İ.Hakkı İzmirli , İstanbul 1941 , s : 320-349 .

EL-ÖMERÎ ; **Mesâlikü'l –ebsâr fî Memâlikü'l–emsâr**,W.De Tiesenhausen

Altın Ordu Devleti Tarihine Ait Metinler , C:I , çev: İ.Hakkı İzmirli , İstanbul

1941 , s:361-414 ; eserin Anadolu ile ilgili bölümleri : Yaşar Yücel ; **Anadolu**

Beylikleri Hakkında Araştırmalar , Çobanoğulları ve Candaroğulları Beylikleri I , Ankara 1988 , s: 183-203 .

İBN ABDÜZZÂHİR ; **Er-Ravdu'z-Zâhir fî Sîret-i Melikü'z-Zâhir** ,W.De Tiesenhausen , Altın Ordu Devleti Tarihine Ait Metinler , C:I , çev:İ.Hakkı İzmirli , İstanbul 1941 , s:110-147 .

İBN BATTUTA ; Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî , **İbn Battuta Seyahatnâmesi (Tuhfetün-Nuzzar fî Garâibi'l – Emsar ve Acâib'l -Esfar)** , çeviri , inceleme ve notlar : A.Sait Aykut , Yapı Kredi Yayınları , İstanbul 2004.

İBN BİBÎ ; **El-Evâmirü'l –‘Alâ’iyye Fî'l – Umûri'l-‘Alâiyye** , Önsöz ve Fihristi Hazırlayan: Adnan Sadık Erzi , Tıpkıbasım , TTK , Ankara , 1956 .

_____ **El Evâmirü'l-Ala’iye Fî'l-Umuri'l-Ala’iye** , (**Selçuk-nâme**) çev: Mürsel Öztürk , Kültür Bakanlığı Yayınları , Ankara 1996 .

İBNÜ'L –ESÎR ; **el-Kâmil fî't-târih** , W.De Tiesenhausen , Altın Ordu Devleti Tarihine Ait Metinler , C:I , çev:İ.Hakkı İzmirli , İstanbul 1941 , s: 1-109 .

İBN ŞEDDÂD ; **Baybars Tarihi , Al Meliküz Zahir (Baybars) Hakkındaki Tarihin İkinci Cildi** , çev: Şerafeddin Yaltkaya , İstanbul 1941 .

KİRAGOS (Genceli) ; “Ermeni Müverrihlerine Nazaran Moğollar “ **TM .** , c:II , 1926 , s: 139-219 .

MARCO POLO ; **Marco Polo’nun Geziler Kitabı** , çev:Ömer Güngören , Yol Yayınları , İstanbul , 1985 .

_____ **Marco Polo Seyahatnâmesi** , iki cilt , Yayına Hazırlayan:Filiz Dokuman , İstanbul 1990 .

MONGHOL-UN NİUÇA TOBÇA’AN ; **Moğollar’ın Gizli Tarihi** , çev: Ahmet Temir , TTK. , Ankara 1948 .

MÜNECCİMBAŞI Derviş Ahmed ; **Anadolu Selçukluları** , Sadeleştirerek
Yayına Hazırlayan : Hasan Fehmi Turgal , İstanbul 1935 .

NÜVEYRÎ ; **Nihâyetü'l-ireb fî Fünûnü'l- edeb**, W.DeTiesenhause, Altın Ordu
Devleti Tarihine Ait Metinler , C:I , çev:İ.Hakkı İzmirli , İstanbul 1941 , s:243-
313 .

PACHYMERES Georges ; **Relations Historiques** , Fransızca Yayına
Hazırlayan : Vitalien Laurent v:XXIV / 1 , Paris 1984 .

PEGLOTTİ Francesco Balducci ; **La Pratica Della Mercatura** , İtalyanca
Yayınlayan : Allan Evans , the Mediaeval Academy of America Cambridge ,
Massachusetts , 1936 , Krause Reprint Co . New York 1970 .

PLANO CARPİNİ ; **Moğol Tarihi ve Seyahatnâme 1245-1247** , çev: Engin
Ayan , Trabzon 2000

RUBRUCK Guillaume de W. ; **The Journey of the William of Rubruck to
the Eastern Parts of the Word (1253-55)** , Yay: W.Rockhill , London 1900
.
_____ **Moğollar'ın Büyük Hanına Seyahat (1253-1255)** , çev:Engin Ayan ,
Ayışığı Kitapları , İstanbul 2001 .

RÜKNEDDİN BAYBARS; **Zubdetü'l-fikre fî Târîhi'l-Hicre** , W.De
Tiesenhause, Altın Ordu Devleti Tarihine Ait Metinler, C:I , çev: İ.Hakkı İzmirli
İstanbul 1941 , s :158-237 .

YAZICIZÂDE Ali ; **Tevârîh-i Al-î Selçuk** , Topkapı Sarayı Müzesi (Revan)
Kütüphanesi nr:1391 .

ZEHEBÎ; Muhammed b.Ahmed b.Osman b.Kaymaz **Târîh-i Düvel-i İslâm**, W.De
Tiesenhause , Altın Ordu Devleti Tarihine Ait Metinler , C:I , çev:İ.Hakkı
İzmirli , İstanbul 1941 , s:350- 360 .

ARAŞTIRMALAR (TETKİK ESERLER)

AKÇOKRAKLI Osman ; “ Staro-Krımskie i Otuzskie Nadpisi XIII-XV vv.”
(Eski Kırım ve Otuz’un XIII –XV.Yüzyıllardaki Kitabeleri) Simferopol , 1927
s: 1-15 .

_____“Staro Krımskie Nadpisi (Po Raskopkoum 1928 g.) “ (1928 Yılı
Kazılarına Göre eski Kırım Kitabeleri) , Simferopol , 1929 s: 1- 8 .

_____“Novoe İz İstorii Çufut-kale” (Çufut –Kale Tarihinden Yenilik) **İTOİAE**
. , Tom II , (59-i) (1928 g. s: 158-172 .

AKDAĞ Mustafa ; **Türkiye’nin İktisadî ve İçtimai Tarihi** , c:I-II , İstanbul
1995 .

ALTINTAŞ Ahmet ; “Selçuklu Türkiye’si’ nde Para” **Türkler** C:7 , Yeni Türkiye
Yayınları , Ankara 2002 , s:386-392 .

ARAT R.R. ; “Kıpçak” , **İA.** , C:VI , s:713-716 .

ARIK Feda Şamil ; ” Türkiye Selçuklu Devleti’nde Müsâdere” **V.Milletlerarası
Türkoloji**

Kongresi İstanbul 23-28 Eylül 1985 Tebliğler , **III .Türk Tarihi** , c:1 ,
Edebiyat Fakültesi Basımevi , İstanbul 1985 , s :47-62 .

ASLANAPA Oktay ; **Sanatı , Tarihi , Edebiyatı ve Musikîsiyle Kırım** ,
“Kırım’da Türk Eserleri ” Bölümü , Yeni Türkiye Yayınları , Türk Dünyası
Serisi : 2 , Ankara 2003 .

ATAN Turhan ; **Türk Gümrük Tarihi** , TTK. , Ankara 1990 .

BABİNGER Franz - Köprülü M. Fuad ; **Anadolu’da İslamiyet** , İnsan Yayınları
, 2.baskı , İstanbul 2003 .

BABİNGER ; “Sarı Saltık Dede”, İA. , C : X , İstanbul 1998 , s:220-221 .

BAL Mehmed Suad ; **II.İzzeddin Keykavus Dönemi (1246-1262)** , Basılmamış Doktora Tezi , A.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Ortaçağ Tarihi) , Ankara , 2004 .

_____ ; **Türkiye Selçukluları’nda Ticarî Hayat 1220-1277** , Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü , Ortaçağ Ana Bilim Dalı , Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi , Ankara 1998 .

BALA Mirza ; “Kırım” , İA.C:VI , İstanbul 1955 , s: 741-746 .

BARDAKÇI Mehmet Mecdeddin ; “Türkler’in Sosyal ve Kültürel Hayatında Tasavvuf ve Tarikatlar” , **Türkler** c:7 , Yeni Türkiye Yayınları , Ankara 2002 , s:450-461 .

BARTHOLD W. ; “Batu” , İA. , C:II , İstanbul 1955 , s:351-353 .

_____ “Berke” , İA. , C: II , İstanbul 1955 , s:553-555 .

_____ “Suğdak” , İA. , C:XI , İstanbul 1955 , s:1-2 .

_____ “Saray” İA. , C: X , İstanbul 1955 , s:206-207 .

_____ **Moğol İstilâsı’na Kadar Türkistan** , çev:Hakkı Dursun Yıldız , TTK. , Ankara 1990 .

BARTHOLD W. -KÖPRÜLÜ M.Fuad ; **İslâm Medeniyeti Tarihi** , Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları , 6.basım , Ankara 1984 .

BAŞKİROV A . ; “Eski Tatar Sanatında Selcukizm” , **Kazan Tatar Kitap Yayını** , 1929 , s:24-35 .

BAYKARA Tuncer ; **Türkiye’nin Sosyal ve İktisadî Tarihi (XI.-XIV.Yüzyıllar)** , Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları , Ankara 2000 .

_____ **Türk Kùltür Tarihine Bakışlar** , Atatürk Kùltür Merkezi Başkanlığı Yayınları , Ankara 2001 .

_____ “Türkiye Selçukluları’nda Bazı Vergilere Dair’’**Anadolu’nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadî Tarihi Üzerine Araştırmalar** , Ege Üniversitesi Basımevi , İzmir 1990 , s:139-141 .

_____ **Türkiye Selçukluları Devrinde Konya** , Ankara 1985 .

_____ **I.Gıyaseddin Keyhusrev (1164-1211) Gazi-Şehit** , TTK . Ankara 1997 .

BAYRAM Mikâil ; “Anadolu Selçukluları Zamanında Evhadî Dervişler” , **Türkler** c:7 , Yeni Türkiye Yayınları , Ankara 2002 , s:320-328 .

_____ **Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar** , Kömen Yay. , Konya 2003 .

_____ **Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu** , Konya 1991 .

BEKTAŞ Cengiz ; **Selçuklu Kervansarayları , Korunmaları , Kullanımları Üzerine Bir Öneri** Yapı Endüstri Merkezi Yayınları , İstanbul 1999 .

BEŞTAV Özlem ; **XII.ve XIII.Yüzyıllarda Anadolu Selçuklu Devleti’nde Ticaret Hayatı** , Selçuk Üniversitesi , Sosyal Bilimler Enstitüsü , Tarih Anabilim Dalı , Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı , Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi , Konya 1995 .

BODANİNSKIİ Usein ; “Tatarskie Durbe -Mavzolei v Kırımı” (Kırım’da Tatar Türbeleri) , **İTOİAE** , tom I (58-i) , Simferopol 1927 s:195-201 .

BOROZDİN İ.N. ; “Novoe dannie po Zolotoordinskoy kulture v Kırımı (Kırım’daki Altın Orda Kùltürü Üzerine Yeni Bilgiler) , Rabotı Arkeologičeskoy

ekspeditsii 1926 goda (1926 Yılındaki Arkeoloji Araştırma Çalışmaları) , NV . ,
N:16-17 , Moskova , s:256-274 .

_____“İz Otuzskoy Starine (Nadgrobie Şeyhe Yakuba iz Konii 729
g.hicri)”, İTOİAE . , Toı I, (58-i) , Simferopol 1927 , s:24-26 .

BRATIANU G.I. ; **Recherches sur Le Commerce Génois Dans La Mer
Noire Au XIII é Siécle** , Paris 1929 .

BROCKELMANN C. ; **Geschichte der Arabischen Litteratur** , C: I-II , Leiden
, 1943-1949 .

BROWNE E. ; **Literary History of Persia** , The Tatar Dominion , London
1928 .

CAFEROĞLU Ahmet ; “Altın -Orda (Altın -Ordu) Türk İlleri ve Çağatay
Türkçesi , Gelişmesi Kaynakları ve Karakteri” , **Türkler** C: 8 , Yeni Türkiye
Yayınları , Ankara 2002 s:777-796 .

CAHEN Claude ; **Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler**, çev: Yıldız Moran
İstanbul-1979

_____“13.yüzyıl Başında Anadolu’da Ticaret” , **Cogito** , Selçuklular , S: 29 ,
Yıl : 2001 , s: 132-144 .

CİHAN Cihat ; **Sosyal ve İdarî Açidan Türk ve Moğol Kültürlerinin
Etkileşimi** , Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi , Afyon 2000 .

CRANE , Howard Grant ; **Material For the Study of Muslim Patronage in
Seljuq Anatolia : The Life and Work of Jalâl Al-Dîn Qarâtâî** , Harvard
Üniversitesi Doktora Tezi , Cambridge , Massachusetts , 1975 .

ÇAKMAK M.Ali ; **Kösedağ Savaşı** , Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü , Tarih Ana Bilim Dalı , Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi , Ankara 1990 .

ÇAĞATAY Neşet ; **Bir Türk Kurumu Olan Ahilik** , TTK. , Ankara 1989 .

_____“Ahiliğin Ortaçağ Anadolu Toplumuna Etkileri” , **I.Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri** , Kültür Bakanlığı Yay. , Ankara 1996 .

DECEİ Aurel ; “Dobruca” , **İA.** , C : II , 628-643 .

_____ Le Problème De La Colonisation Des Turcs Seljoukides Dans La Dobrogea Au XIII Siècle , **TAD.** , C.VI , S:10-11 , Ankara 1968 , 85-111 .

DELİLBAŞI Melek ; “Anadolu Selçukluları Ve Beylikler Döneminde Batı İle Ticarî İlişkilere Genel Bir Bakış” , **Tarihte Türk Devletleri II** , A.Ü.Basımevi , Ankara 1987 , s:431-489 .

_____ ; “Ortaçağ’da Türk hükümdarları Tarafından Batılılara Ahidnâmelerle Verilen İmtiyazlara Genel Bir Bakış” , **Belleten** , 1983 , C:XLVII , s:95-103.

_____“Türk Tarihinin Bizans Kaynakları” , **Cogito** , S:17 , Yıl:1999 , YK.Yay., İstanbul 1999 , s:339-351 .

DEMİRCİ Mehmet ; “Moğollar ve Mevlâna” , **Türk Dünyası Tarih Dergisi** , S: 1-2 , İstanbul 1982 , s: 54-57 .

DEVİN De Weese ; **İslamization And Native Religion in the Golden Horde :Baba Tukles and Conversion to İslam in Historical and Epic Tradition** , Pennsylvania , 1994 .

DEVLET Nadir ; “Altın Ordu” , **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi** , c: IX , Çağ Yayınları , İstanbul 1989 , s: 103-171 .

_____“Türkiye’de Altın Orda Tarihi Araştırmaları Ne Durumdadır?” , TKA , XXXIII / 1-2 (1995) , s:47-58 .

DOMBROVSKİY O. , V Sidorenko ; **Solhad i Surb-khaç** (Solhad ve Surb-khaç) Simferopol , 1978 .

EGEROV V.L. ; Geografiya Gorodov Zolotoy Ordı , (Altın Orda Şehirlerinin Coğrafyası) , SA . 1977 , No:1 , s:114-125 .

_____ **İstoriçeskaya Geografiya Zolotoy Ordı** (XIII-XIV.Yüzyıllarda Altın Orda’nın Tarihsel Coğrafyası) , Moskova 1985 .

ERDEM İlhan ; **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri (1258-1308)** , Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü , Tarih Ana Bilim Dalı , Basılmamış Doktora Tezi , Ankara 1995 .

FAHREDDİN Rizaeddin ; **Altın Ordu ve Kazan Hanları** , çev:İlyas Kamalov , Kaknüs Yayınları , İstanbul 2003 .

GABASHVILI Manana ; “İlhanlı Devleti’nin Uluslararası Ticaret Politikası ve Halefi Olan Türk Devletleri” , çev :Mahmut Yavaşî , **Türkler** c: 8 , Yeni Türkiye Yayınları , Ankara 2002 , s:386-392 .

GEORGE Ostrogorsky ; **Bizans Devleti Tarihi** , çev:Fikret Işıltan , TTK. yayınları , Ankara 1981 .

GORDLEVSKY V. ; **Anadolu Selçuklu Devleti** , çev:Azer Yaran , Ankara 1988 .

GÖKBEL Ahmet ; **Kıpçak Türkleri** , Ötüken Yayınları , İstanbul 2000 .

GROUSSET René ; **Bozkır İmparatorluğu Atilla - Cengiz Han – Timur** , çev:M.Reşat Uzmen , Ötüken Yayınları , İstanbul 1999 .

GÜÇLÜAY Sezgin; “Anadolu Selçuklu Devleti’nin Ticaret Politikası”, **Türkler** C:7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s:365-374 .

GÜLLÜLÜ Sebahattin; **Sosyoloji Açısından Ahi Birlikleri**, İstanbul 1992 .

GÜNALTAY Şemseddin; **İslamda Tarih ve Müverrihler**, Haz: Yüksel Kaynar, İstanbul 1991 .

GÜNDÜZ Tufan; **Anadolu’da Türkmen Aşiretleri**, Ankara 1989 .

HEYD W.Yakın Doğu Ticaret Tarihi, çev:Enver Ziya Karal, TTK, Ankara 1975 .

_____ **Histoire Du Commerce Du Levant Au Moyen -Âge**, II.cilt, Amsterdam 1959 .

HINZ Walter; “Ortaçağ Yakın Şarkına Ait Vergi Kitabeleri” **Belleten**, C:XIII, sayı : 49-52, Ankara 1949, s:771-793 .

İNALCIK HALİL; “İmtiyazat”, **EI.**, Leiden, 1971 .

İNAN Abdülkadir; **Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyaller ve Araştırmalar**, TTK, Ankara 1995 .

_____ **Bibliyografya W.Tiesenhausen**, Altın Ordu Tarihine Ait Materyaller Dergisi, C : II, (Sbornik Matrialov Otnos.K İstorii Zolotoy Ordı) Moskova Leningrad 1941, **Belleten**, C:VIII, S:29-32, Ankara 1944 . s: 653-655 .

İNALCIK Halil; “İmtiyazat”, **E. İ.**, Leiden, 1971.

KAFALI Mustafa; **Altın Orda Hanlığı’nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1976 .

_____ “Deşt-i Kıpçak ve Cuci Ulusu”, **İÜEFTD.**, XXV (1971), s:179-188 .

_____ “Altın Orda Hanlığı”, **Türkler** c: 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s:397-411 .

_____ **Ak-Orda Hânedânı Devrinde Altın – Orda Hanlığı (1227- 1360)** ,
Habilitasyon Tezi , İstanbul 1972 .

KAFESOĞLU İbrahim ; “Türk Tarihinde Moğollar ve Cengiz Meselesi” ,
İÜFTD . , V/ 8 , s:105-136 .

_____ “Ortaçağ’ın Türk Asıllı Tarihçileri , II (Zehebî) , **TKA** , Ankara 1964 ,
s:191-196 .

KAMALOV İlyas ; **Moğollar’ın Kafkasya Politikası** , Kaknüs Yayınları ,
İstanbul 2003 .

_____ “Altın Orda Devleti’nin Adı Üzerine” , şu kitapta yer almaktadır.
Fahreddin Rizaeddin , **Altın Ordu ve Kazan Hanları** , çev:İlyas Kamalov ,
Kaknüs Yayınları , İstanbul 2003 , s: / Aynı makale **TAD.** s:141 (2002) ,
s:115-121 .

_____ “Altın Orda Devleti’nde Toprak ve Vergiler” şu kitapta yer
almaktadır.Fahreddin Rizaeddin , **Altın Ordu ve Kazan Hanları** , çev:İlyas
Kamalov, Kaknüs Yayınları , İstanbul 2003 , s:199-216 .

_____ “Moğol İstilâsı ve Anadolu Kültürüne Tesirleri” , **TDAD .** , S:140 ,
İstanbul (Ekim 2002) , 167-180 .

KARA Seyfullah ; “ Türkiye Selçuklularında Dinî Hayat” , **Türkler** , C: 7 ,
Yeni Türkiye Yayınları , Ankara 2002 , s: 308-319 .

KAYAOĞLU İsmet ; “Anadolu’da XIII.Yüzyıl Derviş Tarikatları ve Sosyal
Zümreler” , **Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi Bildirileri**
4-7 Eylül 1989, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları , Ankara , s:19-27 .

KAYMAZ Nejat ; **Pervane Müinüddin Süleyman** , Ankara 1970 .

_____“Türkiye Selçuklu Devleti’nin İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü I”**TAD** , Ankara 1964 , C:I , S: 2-3 , s:91-155 .

_____“Türkiye Selçuklu Devleti’nin İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü II”**TAD** . , Ankara 1965 , C:III , S:4-5 , s:23-61 .

KELEŞ Bahaeddin ; “Memlûkler’de Ticaret” , **Türkler** c: 5, Yeni Türkiye Yayınları Ankara 2002 , s: 431-445 .

KOCA Salim ; “Türkiye Selçuklu Sultanlarının İzledikleri Ekonomik Politikalar” , **Türkler** c:7, Yeni Türkiye Yayınları , Ankara 2002 , s:344-353 .

KONUKÇU Enver ; “Berke Han”, **TDVİA** . , c:V , s:506-507 .

KOPAR Metin ; **Moğol İstilâsı Döneminde Anadolu** , Fırat Üniversitesi , Sosyal Bilimler Enstitüsü , Tarih Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi , Elazığ 1999 .

KOPRAMAN Kazım Yaşar ; “Mısır Memlûkler’i (1250-1517)” **Türkler** C: 5 , Yeni Türkiye Yayınları , Ankara 2002 , s: 99-126 .

KÖPRÜLÜ M.Fuad ; “Altın Orda ‘ya Ait Yeni Araştırmalar” , **Belleten** S:V / 19 , Ankara (1941) , s:397-436 .

_____“Anadolu Selçuklu Tarihi’nin Yerli Kaynakları” , **Belleten** S:VII / 27 , Ankara 1943 ,

s:379-521 .

_____ **Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu** , 3.Baskı , TTK. , Ankara 1988 .

_____ **Türk Edebiyatı Tarihi** , 2.Basım , Ötüken Yay. , İstanbul 1980 .

KÖYMEN M.Altay ; “Türkiye Selçuklu Devleti’nin Ekonomik Politikası” , **Belleten** Ankara 1986 , C:L , S:198 , s:613-620 .

KUBAN Doğan ; “ Kervansaraylar” , **Selçuklular Çağında Anadolu Sanatı** , YKY. , İstanbul 2002 , s: 227-249 .

KURAT Akdes Nimet ; **IV. –XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz’in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri** , TTK.Basımevi , Ankara 1972 .

LATRIE Mas, **Traités de Paix et de Commerce et Documents Divers** , Paris , 1866

MERÇİL Erdoğan ; “Türkiye Selçukluları” , **Türkler** C: 6 , Yeni Türkiye Yayınları , Ankara 2002 , s:503-528 .

_____ “Bizans’da Selçuklu Hanedan Mensupları” , **XI.TTK.Kongreye Sunulan Bildiriler** , C:2 , Ankara 1994 , s:709-721 .

MUHAMMEDYAROV Şâmil ; “Kırım’da Ziraat Ve Köylüler (XIII.Yüzyıl – XVII.Yüzyılın İlk Yarıısı)” , çev: Hakan Kırımlı (henüz yayınlanmamıştır) .

NİKİFOROV A.R. ; Problemi İstorii Solhata-Kırma v Otoçestvennoy İstoriografii (Sovyetler Birliği’nde Solhad Kırım Tarihçiliği) , **İstoriya i Arheologiya Yugo-Zapadnogo Kırma** , Simferopol , 1993 , s:125-143 .

OCAK Ahmet Yaşar ; **Sarı Saltık Popüler İslâm’ın Balkanlar’daki Destanı Öncüsü** , TTK.Ankara 2002 .

_____ “Sarı Saltuk ve Saltuknâme” , **TK.** , S:197 , Yıl :XVII , s:266-275 .

_____ “Türkiye’de Ahilik Araştırmalarına Eleştirel Bir Bakış” , **I. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri** (13-15 Ekim 1993) , Kültür Bakanlığı , Ankara 1996 , s:129-138 .

_____ **XIII.Yüzyılda Anadolu’da Baba Resûl (Babaîler) İsyanı ve Anadolu’nun İslamlaşması Tarihindeki Yeri** , Dergah Yay. , İstanbul 1980 .

_____ “Babaîlik” , **İA. IV.cilt** , İstanbul 1991 , s:374 .

- _____“Selçuklular ve Beylikler Devrinde Düşünce” , **Türkler** C: 7 , Yeni Türkiye Yayınları , Ankara 2002 , s:429-438 .
- ÖZAYDIN A. ; “İbnü'l-Esîr” , **İA.** C : V/2 , s:851-852 .
- ÖZBEK Yıldırım ; “Ortaçağ Anadolu Türk Mimarisinde Süsleme” , **Türkler** C: 7 , Yeni Türkiye Yayınları , Ankara 2002 , s: 891-908
- ÖZKAYA Tüten ; “Sovyetler Birliği’nde Altın Ordu İle İlgili Yeni Araştırmalar” , **Belleten** , C : LIV/ 209 Ankara (1990) , s:497-532 .
- ÖZYETKİN A.Melek ; **Altın Ordu , Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslûp İncelemesi** , TDK .Yayınları , Ankara 1996 .
- POLAT M.Said ; “Selçuklu Türkiyesi’nde Ticaret” , **Türkler** C: 7 , Yeni Türkiye Yayınları , Ankara 2002 , s:375-385 .
- RİCHARD Jean ; “Berke Han’ın İslam’a Girişi ve Altınordu Hanlığı’nda İslamiyetin Yayılışı” , çev .Abdulkadir Yuvalı , **TK.** , s 306 , 1988 , s:634-642 .
- SAATÇİ Mustafa ; “Selçuklu İktisadının Temelleri” , **Selçuklular Devrinde Kültür ve Medeniyet** 14 Mart 1991 Kayseri Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayını , Kayseri 1991 , s:225-237 .
- SAFRAN Mustafa ; **Yaşadıkları Sahalarda Yazılan Lûgâtlara Göre Kuman / Kıpçaklar’da Siyasî, İktisadî, Sosyal ve Kültürel Yaşayış** , Ankara 1993 .
- SAV Hasan ; **1240-1256 Yılları Arasında Anadolu Selçuklu –Moğol İlişkileri** , Selçuk Üniversitesi , Sosyal Bilimler Enstitüsü , Tarih Ana Bilim Dalı , Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi , Konya 1999 .
- SCHAMİLOĞLU Uli ; “ Altın Ordu” , **Türkler** C: 8 , Yeni Türkiye Yayınları , Ankara 2002 , s:412-428 .

SEVİM Ali , MERÇİL Erdoğan ; **Selçuklu Devletleri Tarihi , Siyaset , Teşkilât ve Kültür** , TTK , Ankara , 1995 .

SEVİM Ali ; YÜCEL Yaşar ; **Türkiye Tarihi Fetih , Selçuklu ve Beylikler Dönemi** ,TTK. Ankara 1989 .

SPULER Bertold ; **Die Golden Horde die Mongolen in RuBland 1223-1502** , Otto Harrassowitz Wiesbaden 1965 .

_____ **İran Moğolları , Siyaset , İdare ve Kültür – İlhanlılar Devri 1220-1350** , çev : Cemal Köprülü , 2.baskı , TTK. Ankara 1987 .

SÜMER Faruk ; “Anadolu’da Moğollar” , **SAD** , S:I , Ankara 1969 , s:1-147 .

_____ “Yabanlu Pazarı” , **TDAD** . , İstanbul 1985 , s:56-95 .

_____ **Çepniler , Anadolu’nun Bir Türk Yurdu Haline Gelmesinde Önemli Rol Oynayan Oğuz Boyu** , TDAV. Yay. , İstanbul 1992 .

ŞEŞEN Ramazan ; **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı** , İstanbul 1998 .

TANERİ Aydın ; **Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı** , Bilge Yayınları , 2.basım , Konya 1978.

TEMİR Ahmet , “Türk Moğol İmparatorluğu Devrinde Sosyal ve Askeri Teşkilat” **TK** . , s:118 , s:190-207 .

TIESENHAUSEN W.De. ; **Altın Orda Devleti Tarihine Ait Metinler** , çev: İ.Hakkı İzmirli , İst.1941 .

TOGAN Zeki Velidî ; **Umumi Türk Tarihi’ne Giriş** , 3.baskı , Enderun Kitabevi , İstanbul 1981

_____ “Moğollar Devrinde Anadolu’nun İktisadî Vaziyeti”(1), **THİTM** . , sayı: I , İstanbul 1931 s:1-42 .

_____ **Tarihte Usûl** , 4.Baskı , İstanbul 1985 .

TOGAN İsenbike ; “Cinggis Han ve Moğollar” , **Türkler** , C:8 , Yeni Türkiye Yayınları , Ankara 2002 s: 235-255 .

TUFANTOPUZ Abdurrahim; “Moğol İstilâsı ve Heterodoks İslam (XIII.Yüzyıl Anadolu’sunda)”, **I.Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi , Bildiriler II** , Konya 2001 , s:355-360 .

TUNCER Orhan Cezmi ; **Anadolu Selçuklu Mimarisi ve Moğollar** , Ankara 1988 .

TURAN Osman ; **Selçuklular Zamanında Türkiye , Siyasi Tarih Alp Arslan’dan Osman Gazi’ye (1071-1328)** , 5. baskı , Boğaziçi Yayınları , İstanbul 1998 .

_____ **Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar** , Metin , **Tercüme ve Araştırmalar** , 2. Baskı , TTK . , Ankara 1988 .

_____ “Selçuklu Kervansarayları” , **Belleten** C:X , S: 39 , Ankara 1946 , s:471 –497 .

_____ **Selçuklular ve İslamiyet** , İstanbul 1980 .

_____ “Selçuklular Zamanında Sivas” , **DTCFD**. C:IV , Ankara 1951 , s:447-457 .

_____ **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi –Yeni Dünya Nizamının Milli , İslamî ve İnsanî Esasları** , C:II ,İstanbul 1969 .

_____ “Keykavûs II” , **İA** . C:VI , İstanbul 1955 , s: 642-645 .

_____ “Türkler ve İslamiyet” , **DTCFD** , CIV , S:4 , s:467-468 .

_____ “Selçuklu Devri Vakfiyeleri III , Celâleddin Karatay Vakıfları ve Vakfiyeleri ” , **Belleten** , S : 47 , s: 117 – 173 .

TURAN Refik ; Türkiye Selçukluları'nda Vezirlik Müessesesi , Yayınlanmamış Doktora Tezi , Ankara 1983 .

_____“Türkiye Selçukluları ve Anadolu Beylikleri'nde Teşkilat” , **Türkler** C: 7 , Yeni Türkiye Yayınları , Ankara 2002 , s: 151-168 .

_____“Selçukluların Karadeniz Siyaseti” , **On Dokuz Mayıs Üniversitesi , II.Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (Uluslar arası I)** , 1-3 Haziran 1988 ,Samsun 1990 , s:178-184 .

TURAN Şerafeddin ; Türkiye İtalya İlişkileri (Selçuklular' dan Bizans'ın Sona Erişine) , İstanbul 1990 .

USMANOV Mirkasım A. “ Cuci Ulusunun Etnik Tarihi'nin Erken Gelişmesindeki Özellikleri Hakkında” , çev:Nilüfer Erol , **Türkler** , C: 8 , Yeni Türkiye Yayınları , Ankara 2002 , s:429-433 .

UYUMAZ Emine ; **Alaeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devri Siyasi Tarihi** , TTK. Ankara 2003 .

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı ; Osmanlı Devlet Teşkilatı'na Medhal ,Büyük Selçukîler , Anadolu Selçukîleri , Anadolu Beylikleri , İlhanîler , Karakoyunlu ve Akkayunlular'la Memlûkler'deki Devlet Teşkilatı'na Bir Bakış , TTK. , Ankara 1989 .

_____“13. Ve 14.Asırlarda Anadolu'da Ticaret” , **Ülkü Halk Evleri Mecmuası** , C:1 , S:1 , Şubat 1933 , s:287-291 .

VERNADSKY George ; **The Mongols And Russia** , Yale University Press , London 1953 .

VİRYONİS Speros ; “Selçuklu Gulamları ve Osmanlı Devşirmeleri” , **Cogito** , Selçuklular , S: 29 , Yıl : 2001 , s: 93-120 .

VLADİMİRİTSOV Y. ; **Moğolların İctimaî Teşkilatı** , çev : Abdülkadir İnan , TTK. Ankara 1995 .

WITTEK Paul ; “ Yazijioghlu ‘Ali on the Christian Turks of the Dobruja” , BSOAS , XIV / 2 (1952) , s:639-668 .

YAKOBSON A.L. ; **Srednevekoviy Kırım (Ortaçağlarda Kırım)** , Moskova , 1964 .

YAKUBOVSKİY A.Yu. ; **Altın Ordu ve Çöküşü** , çev : Hasan Eren ,TTK. , Ankara 1992 .

_____ “İbn Bibi’nin XIII.Asır Başında Anadolu Türkleri’ nin Suğdak ,Polovest (Kıpçak) ve Ruslar’a Karşı Yaptıkları Seferin Hikâyesi (Kıpçak Sahrasında Cereyan Eden Ticarî Hayattan Bazı Safhalar)” , çev : İsmail Kaynak DTCFD . , C.XII , S: 1, 2 Mart- Haziran Ankara 1954 , s:207-226

YALKIN A. ; “Altın Ordu’nun Payitahtı “Saray Şehirleri” , **Yeni Türk Mecmuası** , sayı : 30 , Şubat 1935 , s:1880-1889 .

YILMAZ Salih ; “Kıpçak Türkleri ve Yerleştikleri Sahalar” TDAD. , S: 140 , İstanbul Ekim 2002 , s: 53-64 .

YİĞİT Hülya ; “Sosyal Hizmetler Açısından Selçuklu Kervansarayları” , **Türkler** , C:7 , Yeni Türkiye Yayınları , Ankara 2002 , s :301-307 .

YUVALI Abdülkadir ; “XIII.Yüzyılda Önasya’daki Siyasi Bloklaşma” , TK . , C:XXIII / 262 , s:111-120 .

_____ **İlhanlılar Tarihi I , Kuruluş Devri** , Kayseri 1994 .

_____ “Moğollar’ın Önasya’daki İlk İlhan’ı Hakkında” , FÜEFD . , C:1 , S:2 (1928) , Elazığ 1982 , s:117-127 .

_____“XIII.Yüzyılda Karadeniz Ticareti” , **II.Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi** , (1-3 Haziran 1988) **Bildirileri** , Samsun ,1990 s:233 -240 .

_____“Anadolu’nun Türkleşmesi ve Moğollar” , **TDAD .** , S:38 , İstanbul 1985 , s: 90-101 .

_____“Moğol Harekâtının Anadolu’nun Demografik Ve Dinî Yapısı Üzerindeki Etkileri” **Erdem** , Aydın Sayılı Özel Sayısı - III , C:9 , S: 27 ‘den Ayrıbasım , Ankara Ocak 1997 , s:1287-1293 .

YÜCE Kemal ; Saltuk-nâme Tarihi , Dinî Ve Efsanevî Unsurlar , Kültür ve Turizm Bakanlığı Kaynak Eseler Dizisi : 9 , Ankara 1987 .

ZAKİROV S. Diplomatıçeskie Otnoşeniya Zolotoy Ordı s Egiptom , (Altın Ordu’nun Mısır İle Siyasi İlişkileri) , Moskova , 1966 .

1242-1308 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE SELÇUKLU SULTANLARI

Gıyâseddin Keyhüsrev 1237-1245

II.İzzeddin Keykâvus 1246-1249

Ortak saltanat dönemi (II.İzzeddin Keykâvus , Kılıç Arslan , II.Alâeddin Keykubâd)
1249-1254

II.İzzeddin Keykâvus ve Kılıç Arslan 1254 -1257

II.İzzeddin Keykâvus 1257-1259

II.İzzeddin Keykâvus ve Kılıç Arslan 1259 – 1262

Kılıç Arslan 1262 – 1266

III. Gıyâseddin Keyhüsrev 1266 – 1284

Gıyâseddin II. Mes'ud 1284 – 1296

III . Alâeddin Keykubâd 1296 – 1302

Gıyâseddin II. Mes'ud 1302 – 1308

1242-1308 YILLARI ARASINDA ALTIN ORDA HANLARI

Batu Han 1227 – 1256

Sartak Han 1256

Ulakçı

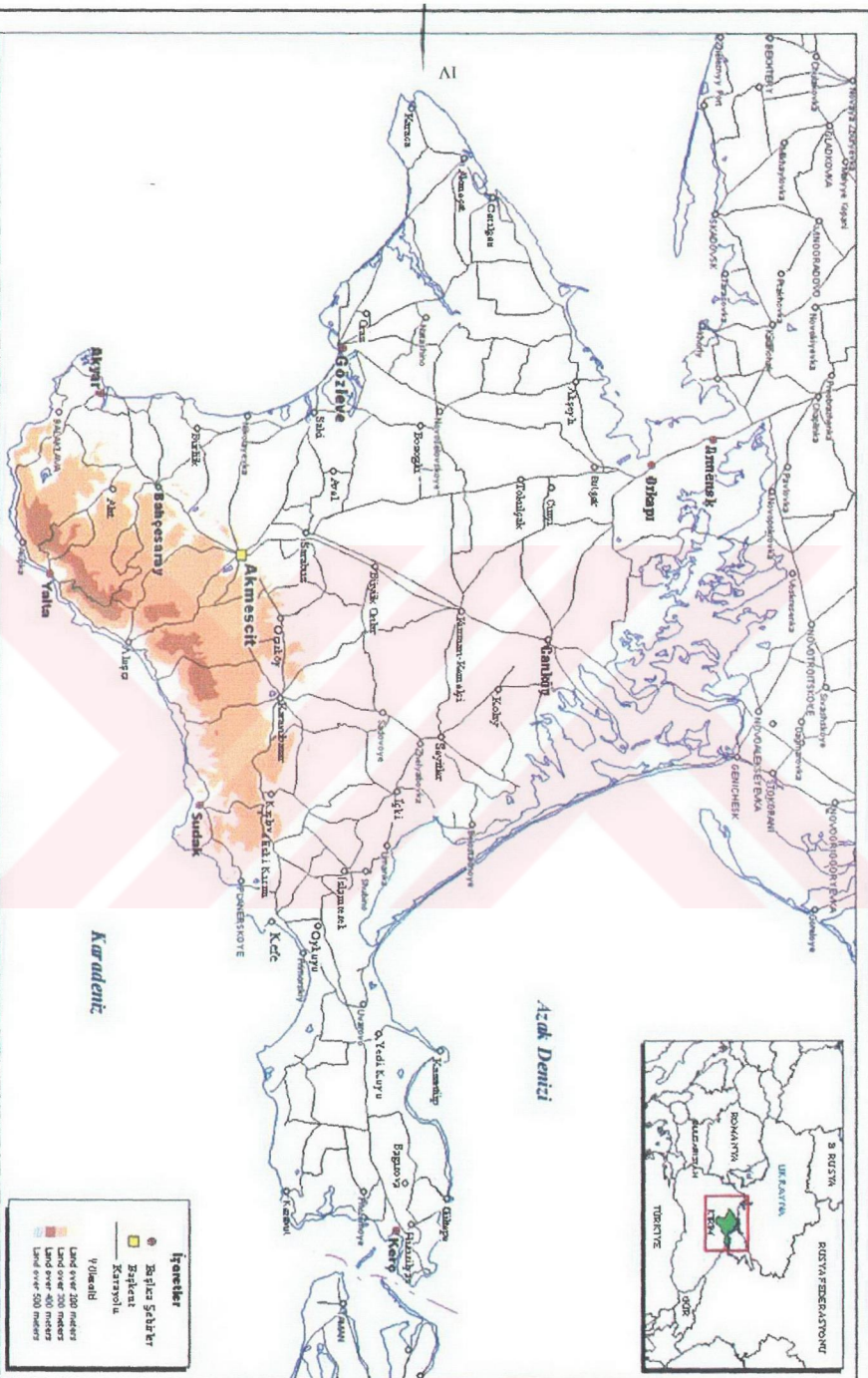
Berke Han 1256 – 1266

Mengü Timur Han 1266 – 1281

Tuda Mengü Han 1282 -1287

Tula Buka Han 1287 – 1291

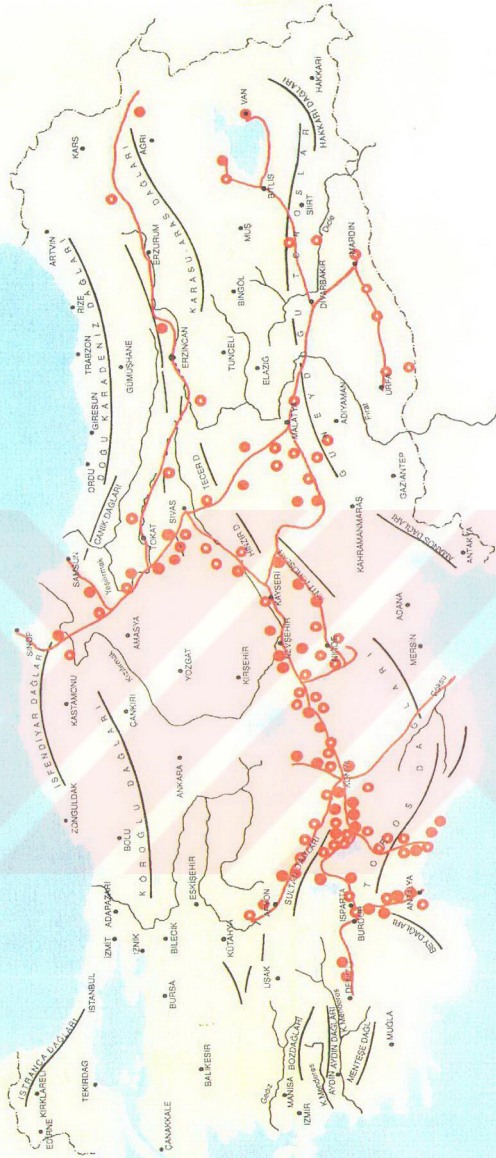
Tokta Han 1291 - 1313

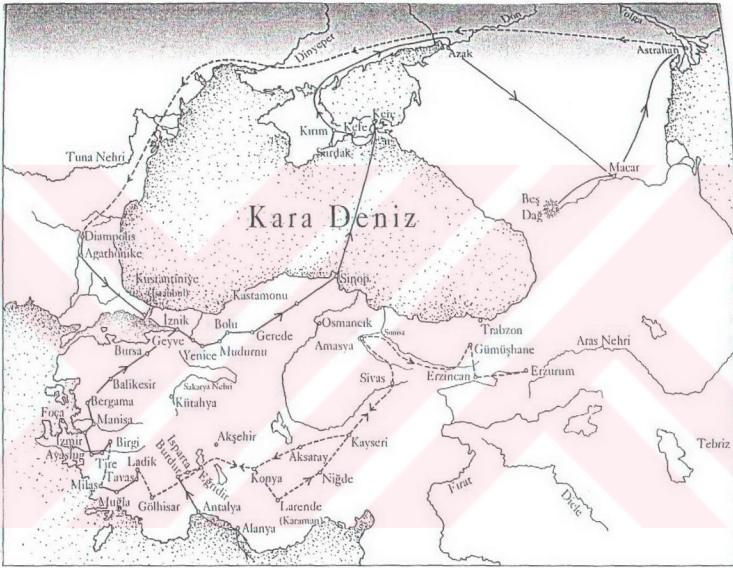
HARİTA 3.Kırım Bölgesi Haritası :www.vatankirim.net adresinden alınmıştır.

HARITA 4.Güney Kırm Bölgesi Haritası:Okay Aslanapa'nın ; *Sanatı,Tarihi,Edebiyatı ve Müsikişiyle Kırm* kitabında yer alan "Kırm'da Türk Eserleri" isimli makalesinden alınmıştır.Bu haritada Kırm bölgesinde sözünü ettiğimiz arkeolojik yerleşimleri de görebilmek mümkündür.

Harita 5 : Bugüne dek saptanabilen Selçuklu kervansaraylarını ve kervan yollarını göstermektedir. Bu harita Cengiz Bektaş'ın *Selçuklu Kervansarayları, Korunmaları, Kullanımları Üzerine Bir Öneri* adlı kitabından alınmıştır.

Anadolu, Deşt-i Kıpçak ve İstanbul seyahati. Kesik çizgiler muhtemel güzergâhı gösterir.

Kaynak: Gibb; Muvahhid.

HARİTA 7.İbn Battuta' nın Anadolu , Deşt-i Kıpçak ve İstanbul seyahatini göstermektedir.İbn Battuta Seyahatnâmesi'nin A.Sait Aykut tarafından yapılan çevirisinden alınmıştır.

Altın Orda Hanı Batu'yu tahtında betimleyen bir Câmiü't-Tevârih minyatürü

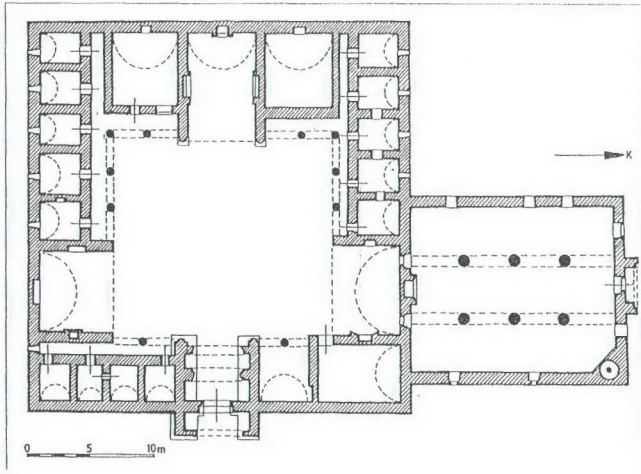
Eser günümüzde Bibliothèque Nationale Müzesi'nde bulunmaktadır.

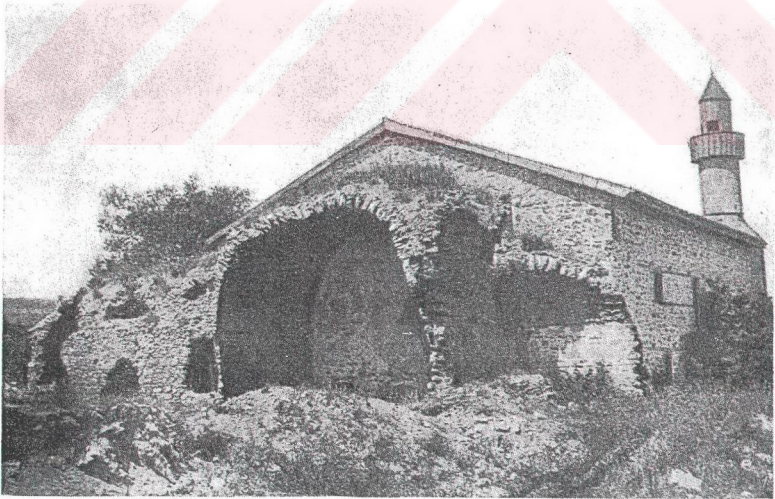
Özbek Han Cami ve Medresesi'nin bugünkü durumu

Fotoğraflar [http // www . horde _ charm _ ru / qirim.shtm](http://www.horde_charm_ru/qirim.shtm) adresinden alınmıştır.

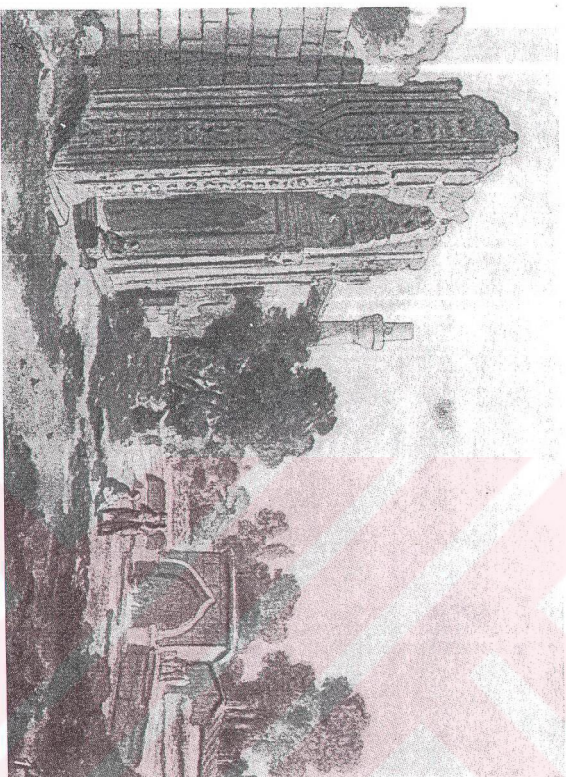

PLAN 1. Solhat Özbek Han Cami ve medresesinin plânı Oktay Aslanapa'nın **Sanatı ,tarihi ,Edebiyatı ve Musikîsiyle Kırım** kitabında yer alan "kırım'da Türk Eserleri" isimli makalesinden alınmıştır.

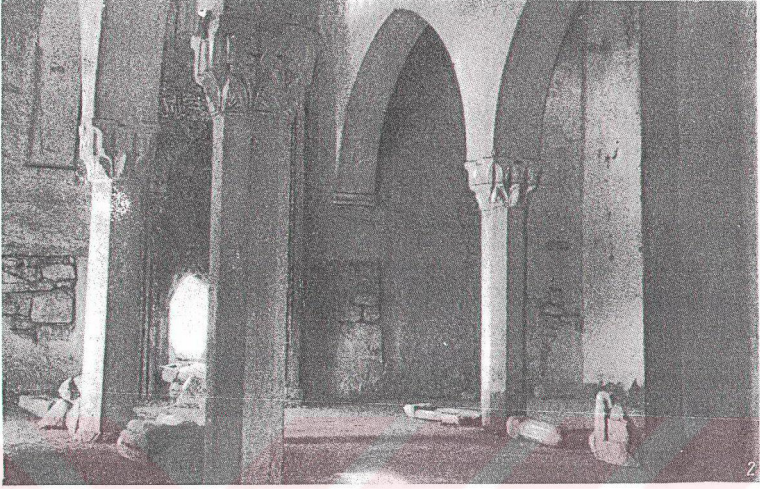
FOTOĞRAF 3. Solhat Özbek Han Camisi'nin 1960'lardaki görünümü A.L.Yakobson'un **Srednevekoviy Kırım** adlı eserinden alınmıştır.

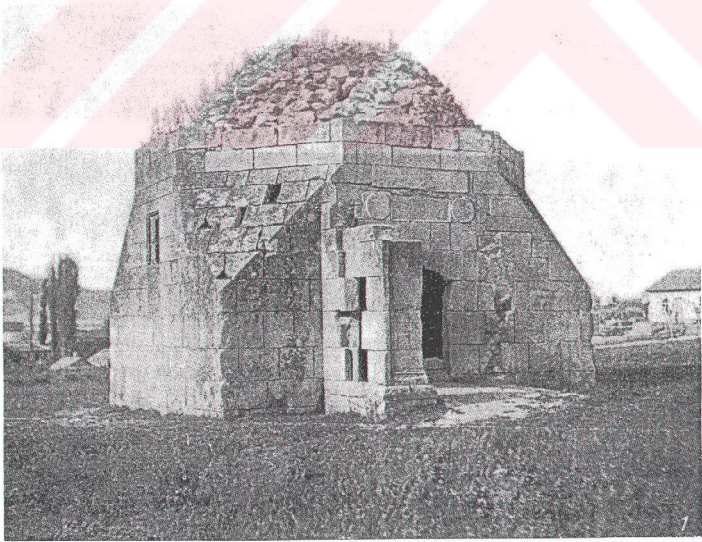
GRAVÜR 1. Solhat Özbek Han Camisi'nin XVIII . Yüzyılda M.İvanova tarafından hazırlanmış bir gravürü. A.L.Yakobson'un **Srednevekovy Kırım** adlı eserinden alınmıştır.

FOTOĞRAF 4. Solhat Özbek Han Camisi'nin portal (taç kapısından) bir detay A.L.Yakobson'un **Srednevekovy Kırım** adlı eserinden alınmıştır.

FOTOĞRAF 5. Solhat Özbek Han Camisi'nin harım bölümünden bir görünüm
A.L.Yakobson'un **Srednevekoviy Kırım** adlı eserinden alınmıştır.

FOTOĞRAF 6. Bahçesaray -Eski Yurt'ta XIV.Yüzyıla tarihlenen bir türbe
A.L.Yakobson'un **Srednevekoviy Kırım** adlı eserinden alınmıştır.

ÇİZİM 1.Şeyh Yakub Konevî'ye ait mezar kitabesinin estampajı.İ.N.Borozdin'in "İz Otuzskoy Starine (Nadgrobie Şeryhe yaluba İz Koni 729 g.hicri)" adlı makalesinden alınmıştır.